

סמימיכאל - למות באביב - שני פרקים מתוך רומאן בכתובים

נורית גוברין - פתחתקוה - זירת ההתרחשות בסיפורת העברית מראשית המאה

נחום גוטמן - זכרונות על ביאליק וברנר כפי שסופרו לאהוד בן עזר

מארק שאגאל - שירים, פרקים אוטוביוגרפיים

נג'יב מחפוז - נשות הבית - פרק חמישי מתוך הטרילוגיה

לספרות ולחברות

עיתון 77

דו-ירחון • שנה ב' מס' 12-11 • תשרי תשל"ט • אוקטובר 1978 • מחיר 16 ל"י כולל מע"מ • ת.ד. 16452, ת"א.

שנת שלום
ומועדים לשמחה
לכל קוראי ומשתתפי

עיתון 77

נג'יב מחפוז ששון סומך
אורי ברנשטיין גבריאלה
אלישע אנדד אלדן
שלמה טנאי ארז ביטון
סמי מיכאל פרץ בנאי
שולמית לפיד רוני סומק
עמלה עינת קטולוס
לדיסלב גרוסמן ריבה
רובין גבריאל מוקד נחום
גוטמן שולמית גינגולד
איתמר יעוז-קסט מארק
שאגאל דוד גלעדי נורית
גוברין עזריאל קאופמן
אסתר ראב ענת לויט ע.
ניסן יהודה אופן ס.י. לץ
צבי רפאלי יהודה
גור-אריה

הייתי הרבה יותר מאושר
אילו הרג דוד את גוליית בכינורו.

אהבת מולדת איננה מכירה
בגבולות זרים.

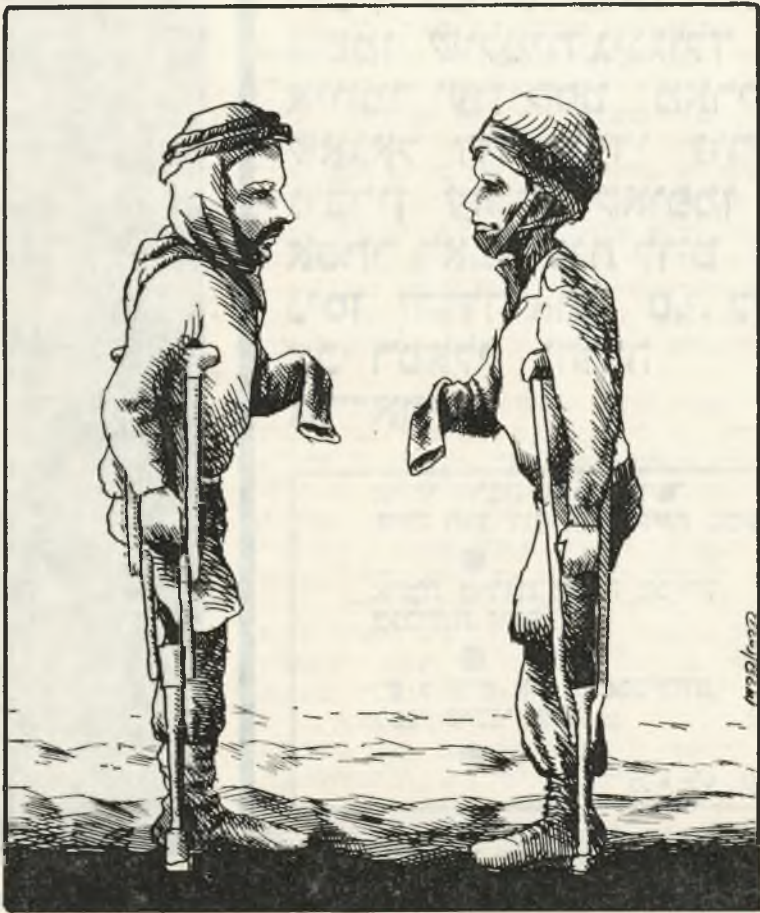
יש להרוס את הבאסטיליות
לפני שיבנו אותן.

ס.י. לץ עמ' 28

ציורו של אדווין סלומון.

3. **נגיב מחפוז** — גדול סופרי מצרים. "נשות הבית", פרק 5, לקוח מכרך א' של הטרילוגיה, הנחשבת כיצירתו החשובה ביותר. המתרגם, פרופ' ששון סומך, ראש החוג לספרות ולשון ערבית, אוני' ת"א, זכה להוקרה בינלאומית על מחקריו ביצירת מחפוז.
4. המדור הפרסומי מהווה משענת כלכלית חשובה המבטיחה את עצם קיומו של כתב העת, המפרסמים תומכים במפעל תרבותי-ספרותי חשוב ביותר ומגיעים בעת ובעונה אחת אל קהל סלקטיבי, בעל יכולת קניה והבחנה.
5. **אורי ברנשטיין**, משורר נודע, ספרו האחרון "ערב עם סו". **אנדד אלדן**, משורר, חבר קיבוץ בארי. לא מכבר הופיע מבחר משירתו בהוצאת "זוטא" הק' המאוחד. **שלמה טנאי**, מעורכי "ילקוט הרעים", זכה בפרס טלפיר על ספרו האחרון "רגלי המבשר". **גבריאלה אלישע**, הצעירה מבין משוררי עמוד זה, ירושלמית, ספרה "ליל הזמרת". **אריז ביטון**, "ספר הנאנה", הוא ספרו החדש העתידי להופיע בקרוב. בשיריו בולט ההווי של עדת יהודי מרוקו.
6. **סמי מיכאל**, ספריו הקודמים "שוים ושוים יותר", "חסות". הפרק המתפרסם פה, העוסק בחיי יהודים וערבים בעיראק, נטול מספרו החדש שעתיד להופיע בהוצ' עם עובד.
7. **פרץ בנאי**, משורר צעיר, יליד סוריה, בשיריו באים לידי ביטוי מוטיבים סוציאליים.
8. **שולמית לפיד**, סופרת, מבקרת ועורכת תוכניות רדיו, ספריה "במזל דגים", "חכמת שוטים"; "ובכוח הדיבור". הסיפור המתפרסם כאן, עוסק בסיטואציה קיומית של הפרט בתוך סביבה אלימה.
9. **עמלה עינת**, פסיכולוגית במקצוע; **אולי** לכן רוויים סיפוריה מצבים פסיכולוגיים קיצוניים. **רוני סומק**, משורר צעיר, מסיים אוני' ת"א. למחיתו מתפרנס מעבודה עם חבורות נוער.
10. **קטולוס**, משורר רומי, נולד בשנת 84 ומת בשנת 54 לספירה; השירים תורגמו לעברית בידי **אליעזר קגן**, מרצה באוני' חיפה.
11. **לדיסלב גרוסמן**, סופר צ'כי — יהודי, חי בישראל ומרצה באוני' בראילין. חיבר את "החנות ברחוב הראשי". הסיפור "שדה טבק לשניים" עוסק באהבתם של בחור יהודי ונערה צועניה בעת השואה. ספר סיפורים חדש עתיד להופיע בקרוב.
12. **ריבה רובין**, משוררת, כותבת בלשון האנגלית. ילידת יוהנסבורג. ספרה הקודם "קוטלי המשוררים", ספר חדש מפרי עטה רואה אור בימים אלה.
13. **גבריאל מוקד**, שני הטקסטים הניתנים כאן לקוחים מתוך סדרה של וריאציות על נושאים קיומיים. מבחר מן הטקסטים הנ"ל עתיד להופיע בקרוב.
14. **נחום גוטמן**, ציירה וסופרה של ת"א הקטנה, מי שחגג לא מכבר את יום הולדתו ה-80, מוציא ספר זכרונות על ימי ילדותו בבית אביו ש. בן ציון. שני הפרקים, על ביאליק וברנר יופיע בספר הנ"ל שנכתב בשיתוף עם **אהוד בן עזר**.
15. **שולמית גינגולד (נלבוע)**, מספרת ומשוררת, שהתחילה לפרסם באמצע שנות השישים; במשך השנים האחרונות לא פרסמה דבר. אנו תקווה שסיפור זה הוא הוכחה לעדנה חדשה שבאה לה.
17. **איתמר יעוז קסט**, משורר, פרוזאיקון, עורך הוצ' עקד. חוזר ועוסק בהשפעות ה"דו שורשיות" על כתיבתם הספרותית של סופרים למיניהם.
18. **מאריק שאנאל**, פרקי אוטוביוגרפיה, תורגמו ע"י **יהודה גוראריה**, ומחזור שירים של שאנאל, שתורגמו ע"י **דוד גלעדי**, יש בהם להאיר את ציוריו של הצייר.
20. **נורית גוברין**, חוקרת ספרות, ראש החוג לספרות עברית באוני' ת"א, מפרסמת הרצאה על מיקומה של פ"ת בספרות העברית מראשית המאה.
22. **עזריאל קאופמן**, מבקר אמנות, עוסק הפעם ביצירתו של הצייר אהרן מסג.
23. **אסתר ראב**, שתי רשימות קצרות שיש בהן פנייה של המשוררת הקשישה לדור הצעיר. **ענת ליטש וע. ניסן**, שני יוצרים צעירים שעושים כאן צעדיהם הראשונים.
24. **יהודה אופן**, משורר, מספר ועיתונאי. הסיפור הנ"ל עוסק בחוויית צעיר העולה ארצה מגרמניה בשנות שלטונו של היטלר.
28. **סטאניסלב ז'יז'יץ**, משורר וסטייריקון פולני-יהודי, (מת ב-68) חריף שכל וחריף לשון. **צבי רפאלי** מביע הערכה לכתיבתו ומביא צרור אמרות של **לץ** בתרגומו.

שלום, ספרות.
פני לי דרך, לשלום.
אני, השלום, סרבן ספרות מטעמים פוליטיים;
עמי, עם-הספר, חי בדו-קיום פשרני עם כל חלומותיו
אבל אני, השלום, הושארתי בספר, בספרות, בין המלים היפות:

הנה דני קאראוון וליובה אליאב פארו את השלום במהדורה של אותיות זהב. צוטטו בה פסוקי שלום לאורך תולדות התרבות העברית, והתרבות העברית, לתולדותיה, יש בה שפע של פסוקי שלום, — על השלום החסר, שאיננו. כל הכמיהה לעולם שלם יותר, טוב יותר, בעל חוקים אחרים מן הקיום הנוכחי, כל הכמיהה לחסר התמקדה בתולדות התרבות העברית בהגבחת "השלום", או סיווגו כאיחולים: מ-**"עושה שלום במרומיו"** ועד — **"שלום, כיתה א'"**, שובל ארוך מדי, רחב מדי נגרר אחר החסר הזה. "השלום" הפך למלה בעלת מטען ספרותי, שלום יפה, פראזה חגיגית למה שאיננו קיים.

כמו כל מיתוס, מקשר "השלום" בין כמיהה מופנמת לבין הגדול, המוחלט, הבלתי אפשרי. "השלום" האינטימי הוא כמיהה לסילוק תחושת החרדה הרובצת על הפרט והמיתוס הוא "השלום הנצחי". הכמיהה האינטימית כל כך לתחושת ה"בטח" היא שורש המלה "הבטחה", אבל הבטחה היא, בהכרח, חזון-עתיד. לא משהו גשמי, לא "הגשמה". התנ"ך, הומרוס, כל ספרות-בראשית הגדולה היא מיתוס. מחמת העדרו הפך השלום למיתוס. לספרות תור-הזהב. שוב ושוב: תפיסת "השלום" כאפשרות גדולה, נפלאה, המשנה סדרי בראשית, היא אויב השלום הממשי, הפוליטי, לכן ספרות יפה אויב השלום, לא מבטאו התמים.

תהליך ריחוקו של "השלום" מן המציאות הפרוזאים אל הספרותיות בא, כמובן, לביטוי דווקא בחברה הישראלית, הנדהמת מחדש בכל מלחמה — ב-48, ב-56, ב-67, ב-73. רק במבט לאחור מתבררת הסתירה בין הספרותיות לבין המציאות: שמות המלחמות והדגש על התאריכים מצביעים על תודעה של זמניות המלחמה, זרותה בתוך הוויה אחרת, קבועה. על ארעיותה של המלחמה, לכאורה. כאילו נהרגו אנשים בקרב ב-48 ולא ב-47 וב-49. שנת 48 כאילו נפרדת. מלחמת "ששת הימים" הפכה, באורח אירוני, לשם מלחמה ממושכת של התשה בלתי פוסקת, ומלחמת "יום-כיפור" — האמנם יום-כיפור אחד היה בה? — השימוש בתאריכים המדויקים מעיד, בהשאלה ספרותית, על החיפוש אחר הגדרת המלחמה כמשהו זמני, מחוץ למצב הקבע. העובדה שהחברה הישראלית שרויה בתוככי מלחמה אחת, ארוכה וממושכת — נתפסת בתודעת הישראלי הפיקח באיטיות של תפיסת מפגרים, שאינם מקבלים טיפול נאות.

הרווח בין פרקי המלחמה השונים לא נתפס כ"בין השיטין", של טקסט אחד, כמשמעות העמוקה, המרכזית, של מלחמה אחת, אלא כ"שלום-קטן" המקביל לפגישה בין שני פרצופים המהלכים ברחוב: קוראים הפרצופים בסתמיות זה לזה: "הי, שלום, מה שלומך?" כאילו יש בסביבה שלום קטן. לא נורא. חיים עם זה. בעצם, יש שלום. שלום קטן. זהו היפוכו הגמור של השלום "הנפלא" "המיתולוגי" — הבלתי מושג. אבל, כמוהו, גם הוא "ספרותי" בניגוד ל"אמיתי". כמו הגבחת השלום לסמל ספרותי לכל היפה, זו התחמקות מתחושת המצור, המחנק, ההרג הנלווה. התחמקות מן ההכרח להוריד את השלום ארצה, וקודם כל — להודות בחסרונו.

לכן "השלום" הספרותי על שני פניו — "השלום" כמיתוס ענק ורחוק, ו"שלום, מה העניינים?" כמושג יום-יומי, כספרות רזה, המבטאת מציאות לא נכונה, המקבלת את הקיום הנוכחי כאילו הוא אפשרי. הלקאתו של השלום בספרותיות היא אויב השלום כמושג פוליטי. השלום היפה הוא ספרות-יפה ל"מרובעים", השלום הרזה הוא ספרות לרזים המוחקים את הפוליטיקה ממילונם. אבל שלום הוא מושג פוליטי, במציאות פרוזאית. מושג שמצביעים עליו בכנסת, בניסוח מפלגתי, רחמנא ליצלן, זה או אחר. הוא ניסוח פוליטי טוב או גרוע, שלום פוליטי, שמתווכחים על סעיפיו, שמתמקחים, שמנהלים מו"מ מדכדך למימוש.

גם אני, השלום, רוצה להתנחל בשטח.

כמה טוב, כמה נפלא שאני, השלום, אסולק מן המסד הספרותי ואמסר בבעיטה לידי ולרגלי אנשי הפוליטיקה המלוכלכת. שאתלכלך בין רגליהם ככדורגל שימושי, שאנוהל ע"י מקצוענים, כמו כדורסל. אין דבר, שהעסקונה תאלץ לגלגל אותי, "לאכול אותו" שימדדו את השגי כשם שמודדים השגי קבוצות ספורט מוצלחות — "יכולנו להשיג תוצאה טובה עוד יותר?", "המאמן ושני שחקנים 'לכלכו' משהו?" חבל. אבל — שאסתלק, השלום, מן התחום הנקי, אני מצרר להמונים. כספורט לאומי. כחובה.

י א י ר ה

לכ' ת.ד. 16452, ת"א
הנני מבקש להיות מגוי על "עתון 77" לשנת 1979
שם ומשפחה
כתובת
טל'
מצורף בזה צ'ק על סך — 120 ל"י המשוך על בנק
חתימה
תאריך

בגליון הקרוב יודפסו, בין היתר, יצירותיהם של א.ב. יהושע, עוזר רבין, אהוד בן עזר, שמעון בלס, קורינה, א. דורית, משה בן שאול. אבי פלדשטיין.
חלק מהחומר הנ"ל אמור היה לראות אור בגליון זה, אך נדחה מחמת מצוקת המקום.

האם עזבה את המשרבייה¹, ואחריה ח'דיג'ה ואילו עאישה התממהמה ונותרה לבדה. היא עברה ל- פינת המשרבייה החולשת על בין-אלקצין והציצה מבעד לשבכת החלון בדריכות רבה. עיניה נצצו ושיניה נשכו על שפתיה והכל העיד על ציפיה. לא המתניה זמן רב בטרם הופיע מפאת סמטת ח'רנפש קצין-משטרה צעיר שצעד לאיטו בכיוון משטרת אזור ג'מאליה. בו ברגע יצאה הנערה בחיפזון מהמשרבייה ונכנסה לחדר האורחים. ניגשה לחלון הצדדי, הסבה מעט את ידית דש החלון, נצבה מאחוריו וליבה פועם במלוא אונו מרגישה ומפחד כאחד. כאשר קרב הקצין אל הבית, נשא עיניו בזהירות, מבלי שהרים את ראשו (כ"על-כן בימים ההם איש לא העז להרים את ראשו במצרים) ועל פניו ריצד חיוך מוסווה, ואילו פני הנערה אורו באור סומק ומבוש, והיא נאנחת. אחר סגרה את החלון וידיה אחוזו בו בעצבנות, וכמו מסתירה היא סימני פשע נורא. צעדה אחורנית ועיניה עצומות מרוב התרגשות. נתרועה במושב ממושבי החדר בתומכה את ראשה בידה האחת ושוטטה בשמי רגשותיה שאין גבול להם.

לא היה זה האושר בטוהרתו ואף לא פחד בטוהרתו. ליבה היה חצוי ושני רגשות אלה התלו בו ללא רחם. אך מתמסרת היא לשיכרון האושר וקסמיו והנה מחזירות את ליבה פעי-מות של חרדה. האם ראוי לה להסתלק מהרפתקה זו? או שמא עליה להתמסר לה בכל ליבה? האהבה עזה, והפחד — נורא. כעבור זמן מה שככו קולות הפחד ונקיפת-המצפון והחלה נסחפת בשיכרון החלום באין מפריע. זכרה, כפי שזוכרת היא כל העת ולא בלי חדרוה, כיצד היתה שקועה באחד הימים בניעור הווילון שעל החלון ומבטה חמק ה-חוצה, אל הרחוב מבעד לדש החלון שנפתח למחצה כדי שיצא האבק החוצה. והנה ראתה אותו נועץ בה מבט שפלי-אה והתפעלות חברו בו יחדיו. נסוגה אחור בבעתה, אולם הצעיר לא הסתלק בטרם הותיר בתודעתה רושם בר-קיימא: כוכב הדרגה הוזהב שלו, וסרט הקצונה האדום — מראה מרנין-לבב ומסעיר-דמיון שלא חדל מלפקוד אותה לאחר מכן.

למחרת, באותה שעה — ואף בימים שלאחר מכן — עמדה מאחורי סדק-החלון לכל יראה אותה, והפיקה הנאה מרובה כאשר נוכחה לראות כיצד היו תרות עיניו בלהיטות אחר החלון הסגור. לימים החל מבחין בדמותה שמאחורי הסדק ופניו קרנו מאושר. ליבה הנרגש, שזה עתה התעורר וזע לראשונה, ציפה לרגע זה בשקיקה ואף חוות אותו באווירה של חלומות. חלף חודש ושוב הגיעה העת לניעור הווילון. עאישה ניגשה שוב למלאכה, אולם היא הסתתרה במתכוון מאחורי החלון הסגור למחצה כדי לראות מבלי להיראות. וכך חלפו ימים, חלפו חודשים, עד כי גבר הצימ-און לאהבה על פני הפחד, ועאישה נקטה צעד שהיה בו מן הטירוף. היא פתחה לרווחה את שני דשי-החלון וניצבה מאחוריו בלב מפרפר באהבה ובאימה. ניצבה שם כמכריזה על אהבתה, ושמא דמתה בכך למי שמשליך את עצמו מגובה רב כדי להימלט מהאש האופפת אותו.

וכך, נשתתקו תחושות הפחד והתוכחה, ונסחפה בשיכרון החלום באין מפריע. אחר, התעוררה מחלומה והחלטה נחושה היתה לעמוד איתן לנוכח האימה המעכירה את שלוותה. אמרה לעצמה כמשככת את חששותיה: "העולם לא התמוטט. איש לא ראה אותי ואיש לא יראה אותי. ומכל מקום לא חטאתי, לא פשעתי!". עמדה במקומה, ובצאתה מן החדר החלה מהמהמת בקול ערב כמנסה להגביר את אשליית השלוה:

לבבי כבשת, הו אדום-הסרט, רחם עלי, אני זו המיוסרת.

חזרה ושרה את המילים האלה והנה שמעה את קול אחותה ח'דיג'ה בחדר האוכל וזעקת בליגלוג:

— גברת מונירה אלמתידיה², בבקשה. המשרתת שלך הכינה לך ארוחת בוקר.

קול אחותה השיב אותה אל עצמה במעין הלם, והיא צנחה ברעדת-ימה מעולם החלום אל עולם המציאות. נרעדה מעט ללא סיבה סבירה. שכן הכל עבר בשלום כפי שאמרה לעצמה לפני שעה קלה. אולם מפחידה היתה העובדה שקול אחותה הוא אשר הפריע את זימרתה ואת הגיגיה, אולי משום שדרכה של ח'דיג'ה ליטול לעצמה את תפקיד המב-קרת והמייסרת. אלא שהיא הניסה פחד זה וענתה בצחיקוק. אחר רצה אל חדרי-האוכל ומצאה שהשולחן אכן ערוך, ושאימה צועדת ובידה המגש הגדול. ח'דיג'ה הקבילה את פניה בועף:

— את מתבטלת לך הרחק מכאן עד שאני מסיימת להכין הכל לבדי. די לנו בזמרה.

וגם אם נהגה עאישה להלך עם אחותה בדרכי נועם כדי להימלט מעוקץ לשונה, הרי ח'דיג'ה עשתה הכל כדי להצי-ליף בלשונה בכל תודמנות, דבר שאילץ את הצעירה לעיתים להשיב קינטור לאחותה. אמרה ברצינות מעושה:

— כלום לא נדברנו לחלק את עבודת הבית בינינו? את עובדת ואני מזמרת.

ח'דיג'ה הביטה באימה ואמרה בלעג כשהיא רומזת לעעבר אחותה:

— אולי רוצה זו להיות רב-זמרת?

עאישה לא כעסה אלא אמרה שוב ברצינות מזויפת:

— מה יש? קולי כקול הזמיר!

תשובה זו שלא כתשובתה הקודמת של עאישה שנאמרה בלצון ברור, הכעיסה את ח'דיג'ה, שכן תוכנה היה אמת ויציב; ומכיוון שקנאה, בין השאר, בקול אחותה, ענתה בפנים זועפות:

— הקשיבי, גבירתי הנכבדה, זה ביתו של איש מכובד, ואין זה פוגם בו אם לבנותיו יש קול כקול החמור; פוגם

נשות הבית

נגיב מחפוז

מערבית: ששון סומך

הפרקים הקודמים פורסמו בעתון 77, גליונות: 10, 9-8, 7

בו אם הן יושבות להן כפסלים ללא מעש.

— אילו היה לך קול יפה כקולי לא היית מדברת כך.

— בוודאי! היינו משיבות פסוקי זמרה זו לזו. את היית שרה "אדום הסרט" ואני משיבה ב"אני זו המיוסרת", והיינו מניחות לגבירה את מלאכת הטאטוא והניקוי והבישול.

ובאומרה כך הצביעה על אימה.

זו שרגילה לשמוע ויכוחים-חיכוכים אלה, השיבה ואמרה בקול מלא תחינה:

— בשם אלוהים, הפסיקו ושבו ונאכל את ארוחת הבוקר בשלום.

ניגשו שתיהן אל השולחן כשח'דיג'ה אומרת:

— אמא, את לא יודעת לחנך ילדים.

האם מלמלה בשקט:

— יסלח לך האל, אני משאירה בידך את מלאכת החינוך בתנאי שלא תפסחי על עצמך.

הושיטה את ידה לעבר המגש והתפללה: "בשם אללה הרחום והרחמן".

ח'דיג'ה היתה בת עשרים, הגדולה בילדי אימה, ואך יאסין היה גדול ממנה בהיותו בן עשרים ואחת. גופה היה מוצק (כל הכבוד לאום חנפי!) וגמוך כלשהו. פניה נטלו תווים משני הוריה, אולם באורח שאינו יוצר הרמוניה. מאימה ירשה את עיניה הקטנות, היפות; ומאביה — את אפו הגדול, וליתר דיוק, גירסה מוקטנת ממנו, אולם לא מוקטנת במידה שתחפה על העויל שעשה לה האב בהורישו לה את החוטם הזה. וככל שהאף העטה כבוד והדרה לפני האב, הרי רישומו על פניה של ח'דיג'ה היה שונה בתכלית השוני.

נגיב מחפוז

אחותה עאישה היתה בת שש-עשרה כלילת היופי, דקת-גו, (הגם שתכונה זו נחשבה במשפחה גגם שתיקונו נתון בידי אום-חנפי) פניה עגלגלים ועורה בהיר אדמדם. עיניה כחור-לוח, מתנת אביה להתפאר, ויחד עמן — אפה הקטן של אמה, וכן שער זהוב שחוקי התורשה פינקו אותה בו, שכן היא לבדה ירשה אותו מאם-אביה. טבעי הדבר שח'דיג'ה חשה היטב את ההבדל בינה לבין אחותה. הצטיינותה בכל הנוגע לעבודת-הבית, אומנות הרקמה שלה, מרצה הבלתי נדלה — כל אלה לא היה בהם כדי לרוממה מנחיתותה. מכאן שיחסה אל עאישה הצטיין ברגיל בקנאה, שאם לא טרחה להסתירה; דבר שהביא את היפהפיה לעתים קרובות לידי התמרמרות קולנית. אלא קנאה טבעית זו לא הותירה משקעים אפלים בנפש הבכירה, בכך ששיחררה את מועקתה במלות שנינה ולגלוג. יתר-על-כן היתה ח'דיג'ה, על-אף בעייתה זו, בעלת אופי אימהי מובהק, וליבה המה אהבה לבני המשפחה, אף שהללו שימשו לעיתים מטרה לגלגולה המר. קנאתה היתה מופיעה במעין התפרצויות, עתים קצרות, עתים ארוכות, אך מעולם לא הביאה לכדי שנאה ממש. יצר השנינה שבה, שבחוג המשפחה לבש צורת קינטור בעיקר, עשאה חטטנית-נרגנית בתכלית כשמדובר בשכנים ובמכרים. עיניה היו מבחינות אך במגרעותיהן של הבריות, ממש כמחט המצפון הנמשכת בכל-עת-תמיד לפאת צפון. כאשר אין פגמים הנראים על פני השטח, מחטטת היתה ח'דיג'ה ומתאמצת כדי לגלותם ולנפחם. נוהגת היתה להע-ניק לקרבתותיה כינויים בהתאם לפגמיהם, וכינויים אלו נשתגרו בחוג המשפחה. כך למשל, זכתה אלמנתו של האדון שאופת, שהיא הוותיקה בידידי הוריה, ונתכנתה בפי ח'דיג'ה "מכונת יריה", וזאת בשל הרוק הניתז מפייה בעת דברה; ואילו אימה של מרים, שכנתם לבית, נתקראה בפיה "ישיב אללה את גמולכם", וזאת משום שנהגה לשאול מהם כלי בית מירי פעם; וכן מכנה היתה את ראש בלברי כין-אלקסרין בשם "הנקלה ביצורי כפיו" משום שנהג תוך כדי מילוי תפקידו לשנן פסוק קוראן הכולל ביטוי זה, שלא לדבר על כיעורו הבולט

תכשירים מומלצים לגן-הירק

בנלאט

- מדביר מחלות צמחים: סקלרוטיניה — בדלועיים, פלפל, עגבניה, תות-שדה, סלרי וחסה.
- קמחונית — בפלפל ובחציל.
- צרקוספורה — בסלרי

רובראל

להדברת בוטריטיס וקישיוניה בתות-שדה, מלפפון, קישוא, עגבניה וחציל.

אפוגון

להדברת קמוון הדלועיים.

קופראמיל

להדברת מחלת הדמיעה במלפפון, חלפת וגרב בקטרי בעגבניה.

אומאייט

להדברת האקרית האדומה.

לאנט

להדברת פרודניה, הליוטיס, פלוסיה ציקדות וכנימות-עלה.

דימקרון ומילבאן

להדברת מוצצים.

רונסטאר

למניעת הצצת עשבים

אחים מילצ'ו בע"מ • המחלקה החקלאית

תל-אביב, רחוב קרליבך 29 • טל. 314-285282

כל דודי השמש לרדת מיד מהגג מערכת סולון אמקור מגיעה.

סולון אמקור — מערכת חמום מהפכנית עם הידע, הנסיון והתחכום של אמקור.

לבחירתך — סולון אמקור לפרטיים, ומערכת סולונים לחמ"ם מרכזי בבתי דירות.

סולון אמקור — מערכת חמום מים סהפכנית.

המערכת שומרת על חום המים. זהו אותו בידוד השומר על הקור במקור שלק, הבידוד הטוב בעולם. הדוד מצופה אמאיל — נותן מים זכים ונקיים.

"דודי שמש" — מושג ישן, תקופה אחרת. סולון אמקור — מושג חדש, תקופה חדשה. סולון אמקור — מערכת המבטיחה מים חמים יותר ללא הגבלה. הישג טכנולוגי של חברה מתקדמת — קונצרן אמקור. על הגג זוהי מערכת אסתטית ולא מתבלטת, קולטת שמש אחד עונה עבודה של שני קולטים הודות לצפוי הסולריון הסלקטיבי, והודות לצינורות הנחושת. בידוד פוליאוריתן יצוק בכל

סולון אמקור

גם זה פתרון למשבר האנרגיה

אלא שלנו, בחברת החשמל, אסור לסמוך על פתרונות שכאלה. מוטלת עלינו האחריות לספק חשמל לכל מקום בו הוא דרוש. לכן מוטלת עלינו גם החובה לדאוג לפתרונות הולמים למשבר האנרגיה, ע"י הפעלת תחנות הכב שלנו בפחם, בכח המים ובאנרגיית הגרעין. כך יוכלו חובבי ההמצאות להיות בטוחים: גם אם, לרוע המזל, יפסיק ה"שמש" שלהם לפעול — יוכלו תמיד לפנות ולקבל חשמל מאתנו.

מועצת פועלי חולון

בפרוס השנה החדשה, שלוחה ברכתנו הנאמנה:

לנשיא המדינה
לצבא ההגנה לישראל
להסתדרות הכללית, מבצרו ומעוזו של העובד
לבוני המדינה ומפריחיה שממותיה
ולכל בית ישראל

שנת שלום ובטחון

מ"ל"ה, המכון הישראלי לשיפור הקריאה
מקיים קורסים

לקריאה מהירה

פרטים: טל. 916185, 912093

משחקים

וגם על זה לפסות.
לעבור הלילה: רחוק מן העין.
רחוק מן הלב, בעקר פשהלב
שוב אינו פלי יקר, המחטיא
בשעת מועקה, שוב אינו
אלא לב, שצמח בעי העורקים.
כמו ראש שנתקע בסבך להביט,
ואינו רואה ואינו נחלץ,
חסר כל צורה פאנם משער
על מפה שאין בה יותר ענין,
בעקר פשהערב אני קם והולך
רק כדי לסמן את היום ולא
במעבר ארעי מקומם למקום, בעקר
כשיש רעד לצללים כנורה
האזרת כח לפני כבותה, פרפור
של חסר הסתגלות, כשנחשף,
פתאמית, נוף רחוק מן הלב.
לכן גם על זה לפסות, לעבור,
מחמת חטא שתטאתי בחלשת הדעת,
שלא נשאיתי, איתן, במקומי, שלא באתי קרוב,
שעציתי, בשלמא, במטחוי כלום,
רחוק מן העין, רחוק מן הלב,
מתבונן איד מתחבאים ילדים,
ברדת היום חסר תציון,
קרובים זה לזה, גם בהסתתרם,
ומשתקם תמים ומעורר אימה.

גבריאלה אלישע

לכנות לכנות
מפות ושמלות
היתה מוסיקה דתית
שמכיר את הגיהנום
ומשדה
הגיע בתם הקונצרט
לכנות לכנות
מפות ושמלות
ורגע לפני כן היתה
ששמעה בדמיונה צחוק פרוע
של גער
מסתתר

יללת החתור

לא הייתי כאן והתחשמל דלק בחדר תישן
עד הצפור נפצחה והאצנתי בתסף
רנת
שש שעות של חדר מרהט והדם במקום אחר
ומבעד לרצועי הרשת הציף האור את החלל
בחורה נפלא של יצירה
והתרוגגות מחד ובהתאריך שתיקה מאריך
גע
הלילה כלי שנגענו
לא יחד אלא בבדידות
שוכב במטו ומאריך לשחק
עולם חתום שאין בו מה לומר
גם אתו אפשר לשחק

נתחור לי סודו של דבר
סוף דבר התחלה אחרת
המשך
חזרה בעינים עצמות אל עינים עצמות
זכרון
דמות רכונה על כתביה
לא יציבה לא מתיצבת חולפת כטפה של מים
עננים וחלילים עוטפים ועטופים
נמלגה כמו צליל
תכנית

רן שחורי — ציור

אנדד אלדו

עזי שר: זמרת יה. לרגע?
לעכב? שירתו נמרצת.
עד, שרץ — כוכב ראשון
טבע בנהר חשוף מפקפק, שר.
הוא גולש ושוב הקר
שוקע בשקט שלו, רגע

עזי שר זמרת יה. לרגע
לעכב שירתו נמרצת —
עד שרץ. כוכב ראשון
טבע בנהר חשוף מפקפק שר
הוא גולש, ושוב הקר שוקע
שוקע בשקט שלא רגע

עזי שר, זמרת יה לרגע:
לעכב שירתו? נמרצת
עד שרץ כוכב ראשון
טבע בנהר חשוף מפקפק שר
הוא גולש, ושוב הקר שוקע
בשקט שלא רגע.

הורה להר את הגבהים
ההם אתה שבנו היית, גר בסלע,
הנסדק ובמרוץ עורך? ירא פסגות
אחר אבן אבן המתגלגלת בחלומך
אתה נשמת: כל זיו לוחש, סריטות
הר, בנפילתו הולך מראות
על פן תורה. לך, על כל שנעלם
רק הקר לא. נאלם, פסגות
קוראה, כל פרט במראה פורה.

הורה להר את הגבהים
ההם, אתה שבנו, היית גיר בסלע.
הנסדק ובמרוץ, עורך ירא פסגות
ואחר, אבן אבן המתגלגלת, בחלומך
אתה נשמת כל זיו לוחש סריטות.
הר בנפילתו הולך מראות
על פן, תורה לך — על כל שנעלם
רק הקר לא נאלם.
קוראה כל פרט במראה, פורה.

הורה להר את הגבהים
ההם אתה שבנו היית גר בסלע
הנסדק ובמרוץ עורך ירא פסגות
ואחר אבן אבן המתגלגלת בחלומך
אתה נשמת כל זיו לוחש סריטות
הר בנפילתו הולך מראות
על פן תורה לך על כל שנעלם
רק הקר לא נאלם פסגות
קוראה, כל פרט במראה פורה.

...היינו החולמים

"עכברים בלילה ינסרו גזעם."
"אבני בחור" — א. שלונסקי

...היינו החולמים.
ובינתיים,
הם התחילו במלאכתם:
הם פרסמו בכל
אשר השיגה לכרסם שגם, —
האצבעות והשרירים
הלב, עורקי דמים...
ואנו... היינו החולמים.
ובינתיים,

הם התמידו במלאכתם:
בערמה ובזריזות תקעו שגם
במחשבה, עבודת-מדע;
גם כסופי-דורות מנסו
לא יצאו שלמים...
ואנו... היינו החולמים.

עד שננסו במלוא הפה
בחלומות עצמם.
נרעדנו.

העתה מתעוררים אנהנו
התגוף כואב עד צעקה
והריות נבוכה עד תעיה
זכמו מהויה
נניף ידים להפיצם.

אוי לחולמים מעל לרזיה.
המכרסמים הופכים אותם
בשניהם, — בתניהם, לבדיה.

ארז ביטון

קסידת סוליקה

אני חוזר ומדפדף בך ומדפדף בי
כאן על מדרכות רמתגן אני מדמה לי שקט
למרות שאני יודע ושומע את הרעש הגדול.
כמו מכה העלו אז את שמך מסביב לכוסות
מעקודה בצלחת ופלפל מבשל בצלחת
ויין קולומבר בכוסות
ומפית נקיה על הברכים.
כמו מכה העלו אז את שמך מסביב לכוסות
ושמך אני הרגשתי מסך רכות ויפי עדין באנשים
כמו ארומה של קנחת בשטף השיחה מסביב לשולחן.
רק אני בך הרגשתי עלה לי הדם בכת.
גשפך לי היין על המפית הנקיה שעל הברכים.
ואני חוזר ומדפדף בך ומדפדף בי
נוגע ולא נוגע בתמצית זכרך מעבר לדורות
מן המאה השלש עשרה ארבע עשרה,
ענו של זכרון רך
לא נתפשת יותר משנתפשת
ועושה טוב ועושה רע גם יחד.
במסכה ההיא הייתי כמו משגע
עם ריר בסנטר, כתמים בחלצה ולא געים בשיחה.
בשבילי לא היית ארומה לקנחת
של ערב של תברי מרוקאים.

סוליקה, דמות מוכרת בפולקלור של יהודי מרוקו.
נערה שנודעה ביופיה בכל הארץ ליהודים וערבים.
כאשר מולאי איריס חשק בה, הביא אותה לארמונו ב-
רבתי. לאחר זמן נמצאה מתה באפריק, עודה את מיטב
עדייה ופה במותה מבחייה. אומרים שאברה עצמה לדעת
מסרובה להענות למלך. נכתבו עליה שירים ואגדות רבים
במדוצת המאות.

שמש וזרה בין כפות הדקל בבית-התה והגברים התענגו על קרניה המיטיבות. הלקוחות התקבצו ליד בורהאן וחסן שחזרו במפתיע מפלשטין. כולם לעסו עלי חסה דשנים על חשבוננו של בורהאן שנחה עליו רוח של נדיבות. גם התה שלגמו היה על חשבוננו. משנדמו לרגע קריאות ההתפעלות של הגברים, נשא בורהאן את זרועו וציווה: "אבו-ג'אסם, עוד תה על חשבוננו." שלה מכיסו חפסת סיגריות, קרע את העטיפה ופיזר את הסיגריות על השולחן. "עשנו", אמר, עשנו, טבק טוב.

עבד אל-האדי העביר את לשונו לאורכה של סיגריה עד שהרטיב את כולה והגה בקול: "ריח של ים נודף ממנה." "ראינו ים, אישר בורהאן. פנה אל רעהו הלוחם ושאל: "ראינו ים, נכון?"

חסן ניענע בראשו ולא פצה פה. הגברים השתאו. לשונו של חסן ארוכה כמו זרועו השלוחה בכול, והנה הוא שב מפלשטין ופיו חתום. אילמלא האבק שעדיין נח על מצחיהם של שני הלוחמים היו הגברים מבקשים בו במקום הסבר לתמורה תמוהה זו.

נמר ישב אל שולחן בגפו והתעלם במופגן מן החבורה ואילו אבו ג'אסם שיגר פעם בפעם את מבטיו לאורך הרחוב. ממדות, נערו החדש, יצא בבוקר עם חמישה דינארים וטרם שב. נפשו של הנער חשקה בשן זהב נוצצת. אבו-ג'אסם ביקש להניאו ממעשה שטות זה אך ברגע של חולשה נעתר לו. אמר לו שהוא נושא חן בעיניו ללא זהב, אבל הנער עמד בשלו בעקשנות מתנחנת. עתה עמד אבו-ג'אסם על עפר הדרך ותהה בלבו, כמה זמן דרש לרופא להשחיז שן ולהרכיב כתר של נוי. סיפוריו של בורהאן הלוחם לא שבו את דמיונו. חסן חלו הני בעיניו גנבים קטנים שמעלליהם וסיפוריהם בדויים. חסן היו הדברים שבפיו של בורהאן נכרו נים, לא היה מפזר את כספו על חסה ועל תה. ראו ים, נהם בלבו, פרצופים כאלו זוכים לראות ים? מן הדשדשות שלהם נודף ריח של שתן ונחיריהם סתומים באבק המדבר והם מדברים על ים...

"אבו-ג'אסם!" נשא בורהאן את קולו. "ביקשתי תה ל-חברה."

"מה החיפזון? הרי סיפורי מלחמה סיפוריך והם לא יגמרו עד הלילה."

"וגם או לא יגמרו," צהל בורהאן. אבו-ג'אסם מחט את חטמו ברעש, שלח מבט נוסף לאורך הרחוב שזאטוטים יחפים נימרוהו וחלף על פני נסר. "מוצי-אים גנבים מבתי-סוהר לאסור ג'יהאד. מלחמה יפה יש לנו." מבטו העז פגש את מבטו העז של נמר והוסיף בהתגרות: "אתם הגיבורים, מדוע אינכם חשים למלחמה שם? המלחמה עכברים זו?"

"גרוע מזה," השיב נמר. "זו מלחמתם של האנגלים ביהודים."

אבו-ג'אסם נבלע במטבח.

אבד אל-האדי כילה את התה שלו, גיהק גיהוק של סיומת ומחה את שפמו בגב ידו. נטל שתי סיגריות והניחן מאחורי אזניו, רכן שוב והצית שלישית ומתח את רגליו על העפר המתחמם בשמש. "או ראייתם ים," אמר.

חיכו כפוי-הטובה של עבד אל-האדי העלה את חמתו של בורהאן. "מובן שראינו ים. הלכנו לשם והפכנו עולמות ושכנו, השבח לאל, בשלום כדי לשאת על גבינו שקים של שקרים? ים גדול ראינו."

"ואיך מראהו?"

"מים ועוד מים והם צלולים ועל פניהם מתרוצצים גלים משונים."

"משונים," הניע עבד אל-האדי ראש והחיוך המרגיז אינו מש מתחת לשפמו.

"משונים, כן! אתה מסתכל בחלקת מים רחוקה ופתאום היא מתנפחת כמו כרסה של אשה מעוברת והנפיתות הזו מתקרבת ומתמוטטת ואז מתרוצצים... מתרוצצים..."

"כן, מתרוצצים," שאב עבד אל-האדי בעוז מן הסיגריה. "ואז נדמה לך כי נוצות לבנות מתעופפות על פני המים." אסף עבד אל-האדי את רגליו. כולם המתינו בדריכות לשאלתו המכרעת ואכן היא באה: "ולויתנים ראייתם?" בורהאן לא היה טיפש. הוא היה בפלשטין וראה ים אולם חשש מפני המלכודת שטומן לו הגבר המכלה את הסיגריה שלו. "לא, לא ראיתי אף לויתן."

עיניו של עבד אל-האדי נצצו. פנה אל חבורת המאוינים: "עובדי-אללה, השמעתם על ים שאין בו לויתנים? לא תמצאו סיפור על ים ללא לויתן. אפילו בקוראן הנכבד כתוב כי לויתן בלע איזה נביא והנביא לא אונה לו כל רע. ים ללא לויתנים! שני כזבים אתם. בוודאי נתקעתם בגבול הערבה, הראו לכם גיגית ואמרו לכם שזהו ים."

"ראינו ים!" צעק חסן.

עבד אל-האדי נטל עוד סיגריה מן השולחן. "ישתבח שמו של אללה המתיר לשונות. עד עכשיו שתקת והנחת לחבר שלך המטייר עלינו את שקריו. מדוע שתקת, חסן? מה עקץ אותך שם? מספרים שהיהודים שם תופשים את הגיבורים שלנו ופורקים מעליהם את נשקם ומשכיבים אותם על שולחן ואז באות נערות יהודיות ומטביעות חותמות על התחת שלהם. חסן, אולי תראה לנו את התחת שלך."

רווח לבורהאן שעבד אל-האדי האלים עזבו לנפשו ונטפל לחסן. ככל שקדרו פניו של חסן צהלו פניו של בורהאן. עבד אל-האדי סבר כי קלע למטרה. "תפשו אותו?" פנה לבורהאן.

חסן זינק על רגליו. "בורהאן," קרא, "אתה בן-זונה אם תפר את הבטחתך."

עבד אל-האדי השתיקו בחבטה על כתפו. "בורהאן, ספר."

"הוא באמת נתפש." צוואריהם של הגברים נמתחו. עבד אל-האדי שאל בשקיקה: "היהודים נגעו בו?"

השופט הפטיר: "אומרים ששדיהן חרסינה צחה וישבניהן מוצקים."

"מי ראה יהודיות," אמר בורהאן. "מי בכלל התקרב ליהודים?"

חסן קפץ על רגליו. "תן את הכסף, טינופת!" השופט הושיבו בכוח על כסאו. "ספר, בורהאן, מי תפש אותו?"

"מוסלמים משלנו לכדו אותו," מחה בורהאן דמעות של גיל.

עבד אל-האדי היתרה בחסן: "אל תעז לשלוף סכין." אחר פנה באורך-רוח לבורהאן: "גם שם עסקתם בגניבות?" "לקחו אותנו ליפו והכול היה פרוץ לפנינו. מה שלא היה פרוץ פרצנו כמו ידינו. אנשי יפו חששו מפנינו. השכבנו כמה מהם. אבל, גברים, ישנם מוסלמים שם שאינם דומים לשלנו."

"איך יכול להיות?" חקר השופט. "יש ביניהם צחי-פנים ושפע של בשר מכסה את עצמותיהם. והנשים! אלה הן פיות ולא נשים... דבש על חמאה." השופט לא הניח לו לסטות מן הנושא. "היה נשק בידכם, איך תפשו את חסן?"

"לא בגלל הנשים."

חסן יבב: "בורהאן, נתתי לך את הכול ואתה הבטחת..."

עבד אל-האדי הצמית אותו במבט חמור. "בורהאן, ספר." "יום אחד קמה מהומה גדולה. המונים דהרו בסימטאות וצרחו שהיהודים באים. מאחד הגגות גלש נער שעקב אחר תנועותיהם של היהודים." הדליק סיגריה ונעימת קולו השתנתה. "זה לא היה סתם נער. פתחו את הקוראן ותקראו על הנערים המשוטטים בגן-העדן והמובטחים רק לחללים הנופלים בג'יהאד. מה אספר ומה אגיד לכם, גברים. שערו משי טהור, פניו ירח, עיניו ירוקות, אבריו גמישים ועדינים כאבריה של איילה."

חסן עצם את עיניו כמשלים אם גורלו. עבד אל-האדי ליקק את שפתו והגה: "אני מבין, אני מבין..."

"חסן ראה אותו," המשיך בורהאן, "ושכח את עולמו. בוודאי אמר, מדוע לתכות עד שיפול חלל ויגיע לגן-עדן."

גרר את הנער אל בית עזוב ונטל מקדמה מאללה. באותו לילה באו אלינו ארבעה כושים, שחורים כמו לילה ועיניהם לבנות כמו עיניו של השטן. רובים בידיהם ושמו של חסן על שפתיהם הנפוחות. או שנשלם כולנו בחיינו או שנמסור את חסן לידיהם. אני פונה אליך, אדוני השופט, ושואל אותך: כשהדברים מגיעים לסכנת נפשות, מה תהיה דאגתך הראשונה?"

"הגורל שלך, ילד, רק הגורל שלך."

"רחמי-אללה על אביר. אלו הם דבריו של גבר נבון. אילצנו את חסן לצאת. הוא זחל אל הכושים. ושם על אבני הסימ-טא... מה אספר לכם? כושי אחר כושי כל הארבעה. כמעט שמעכו אותו והוא חשש להוציא הגה. אחר-כך קמו וירקו עליו. הוא שב בזחילה אלינו. רצינו להודות להם על שחסו על חיינו והם ירקו גם לעברנו והסתלקו."

"תן את הכסף," תבע חסן.

"מה פתאום," השיב בורהאן. "העולם קטן ובין כה וכה היו אחרים מספרים."

"אבו-ג'אסם," קרא עבד אל-האדי לבעל בית-התה "יש לך אפרוח חדש. השמעת?"

"שמעתי," רטן אבו ג'אסם בסלידה. "אפילו שור יבחל בו."

ושוב סקר את הרחוב בהמתינו לממדוח. ג'ודאת הישיר מבט אל הרדיו הדומם. אבק רב הצטבר על סכיניו מאז שהניחו שם. הוא ירק על האדמה. "איזו אומה אנחנו? אני חושב עליכם ובא לי להקיא. חסן, הסתלק מכאן."

"מי אתה שתצווה עלי?" נזעם חסן. "קודם אתה מגרש את עבד אל-עזיז מבית-התה, עכשיו אתה ממטיר עלי את פקודותיך."

"עבד אל-עזיז טוב ממך," קבע השופט. "הוא חולה ודמו נשחת כמו חלב שנחמץ. לא באשמתו נתקפחה גבריותו."

"אתה!" התנוסס עבד אל-האדי על רגליו וחזוהו נחשף לחמה. "אתה בריא וחזק וארבעה כושים עברו על גופך ושתקת. ג'ודאת צודק. אל תבוא עוד בחברתנו. הבריות יסברו שאנו עדת נקבות וכל גבר הרשות בידו לבוא ולהש-כיב אותנו. הסתלק!"

חסן פנה לבעל בית-התה: "אבו ג'אסם, אורחך השתגעו. זו תאונה. זה אסון העלול לפקוד כל אחד."

פרץ בנאי

נמר דפק על הדלת ומשלא בא מענה נדאג ונשא את קולו: "עבד אל-עזיז, אתה בפנים?"

ילד שעמר וחיים בשמש את כרסו הנפוחה שאל: "אתה מחפש את השחפן?"

"ראית אותו יוצא?"

הילד משך בכתפיו. סקרנותו פגה. זבובים רחשו על עיניו ועל שפתיו. הוא דידה ברגליים מפושקות כאשה הרה והתרחק מן האורווה. נמר דחף את הדלת ונכנס אל החצר. שלוליות הגשם האחרון שקפאו בלילה הבהיקו כשברי זכוכית. ליד הברז הרולף עמד דלי הפוך והטיפות הקישו על הפח המרקיב. היה קר בחצר אף שהשמש שטפה אותה. נמר קרא: "עבד אל-עזיז, אתה כאן?" דלת ביקתת החימר היתה סגורה. הוא פתח אותה וניצב על הסף ובהה באפלה המעובה. על הריצפה יקרו גחלים של גללי בקר. "ארור!" אמר בתרעומת. "אני קורא לך ואתה משחק אתי במחביר אים."

"היכנס", אמר עבד אל-עזיז. "סגור את הדלת ושכ כאן על המחצלת."

"למה לא ענית לי?"

"צעקת בעודך ברחוב. לו הייתי משיב לך, היית שומע את הקול שלי?"

נמר השתתק. לאחרונה נוהג עבד אל-עזיז בחסכנות במא-מציו כפי שהוא מקמץ בכיכרות גללי הבקר הבוצע מהן פרוסות קטנות ומזין את האש שלידי.

"אם אסגור את הדלת ישרור חושך."

"סגור! אתה מכניס את כל הקור פנימה."

"שמש זורחת בחוץ. יהיה נעים וחם אם תשב בחוץ."

"ראית את הקרח בחצר?"

"בעלה לגג."

צחקו של עבד אל-עזיז היה כעין הד המתחבט במערה. "אתה מבקש ממני לטפס על מדרגות. מה עוד?"

בלית ברירה סגר נמר את הדלת. גישש בנעליו ומשמצא את המחצלת התיישב ורטן: "שנינו נחנק כאן."

"אללה ירחיק את הרעה."

"אתה לוגע לי", מחה נמר.

"אתה רואג לעצמך יותר מדי", אמר השחפן.

"אני?" תהה נמר. שינה את טעמו ונגע בברכו של חברו. "שמש, התווכחתי בבית-התה על היהודים וכמעט שפרצה תגרה. אתה שומע?"

"אני מקשיב."

"ורקתי את הסכין של ג'ודאת לעפר ואיש לא הרים אותה. שוב נגע בברכו של חברי. מה אתה אומר על זה? אתה יכול לחזור ולהופיע בבית-התה?"

"אני אחיה עד האביב", בישר עבד אל-עזיז בעליצות כבושה.

מהלך מחשבתו של נמר השתבש והשאלה הנואלת נפלטה בטרם יספיק לשקול: "למה דווקא עד האביב?"

עבד אל-עזיז לא נפגע, כביכול ציפה לשאלה ושמח בה. "מפני שאני שונא את החורף. שנים רבות לא נתנו את הרעת על האביב. אתה זוכר את האביב שחלף?"

פניו של נמר קדרו באפלה. "לא."

"הקץ והחורף עוד אין להם משמעות בעינינו. כשהיינו ילדים חיכינו בקיץ לשלוליות של החורף ובחורף לשחיה בחידקל. חלפו שנים רבות ואנו לא מחכים לשום דבר. עכשיו אני ממתין לאביב."

"כדי למות בו?" התפרץ נמר מפני שחברו היה מרוצה מעצמו.

"הוא יפה. בקיץ חם מדי ובחורף מתים מקור. האביב שונה. אם תצא מן האורווה אפשר להריח ריחות טובים."

"ואתה שוכב כאן וחושב על המוות באביב."

"למה אתה מסלף את דברי?" מחה עבד אל-עזיז. "אני חושב ככה: אני עומד לזיין את אבי אביו של החורף. לא כל אחד מסוגל לכך. לא כל אחד מת בזמן שהוא רוצה. ישנם ברנשים הנופחים את נשמתם דווקא בעונה השנואה עליהם. בפלשטין נהרגים בצעם הרגע הזה המון אנשים אולי בעונה שהם מתעבים. שמעתי שבורהאן וחסן חזרו בשלום."

"שמעת טוב", השיב נמר כמי שקפאו שד. השיחה לא היתה לרוחו. עבד אל-עזיז התרומם על מרפקו, בצע פרוסה מן הכיכר של גללי הבקר והזין בה את הגחלים. השתרע על גבו ושף יד ביד בגניחה של רווחה.

"טוב לך?" הפטיר נמר בתרעומת.

"טוב לי", הודה עבד אל-עזיז.

"פכריה", — התיז נמר בסלידה.

"פכריה", השיב עבד אל-עזיז בהתגרות עיקשת.

נמר הדליק סיגריה. "אתה רוצה לעשן?"

"עכשיו לא מתחשק לי. אבל אתה יכול להשאיר את הח-פיסה כאן."

"בשביל פכריה..."

"נמר", קרא השחפן, "זה כואב לך יותר ממני."

"נכון, גבר, נכון!"

גניחת הכאב של הבריא נגעה לליבו של החולה. ידו גיששה ולחצה את זרועו של נמר. "אתה אחי", המה ברגשנות. נמר כיבה את הסיגריה ביריקה. "עבד אל-עזיז, אני רוצה לשאול אותך שאלה."

"שאל."

"אתה מסוגל עדיין למעשה הקרבה?"

"למענך, נמר הכל. הכל! אתה יודע מה אתה בשבילי."

"הקירבה נסכה בו בו ביטחון ואושר והמלים התעופפו בחוכו כציפורים. "כולם בעטו בי, נמר, כולם... אני לא אדם בעיניהם. בגלל פכריה אני טמא. ואתה פותח ללא חשש את הדלת ונכנס. גבר שבגברים. אתה מוחל על גאוותך למעני. אתה חושב שלא יכולתי להשיב לך כשדפקת על הדלת? שיקרתי לך, ידידי. נעם לי לשמוע אותך קורא

לא אל להב סכיניך המבדילות נטויות כתפי תמימותי כתפי שלי עמוסי שרב מגונה הפקר למצע הידידות נדבתי פער הגילים פער המעמד פער העדות, פער הפערים אוי לי, בנאדם! איזה גשר על הפערים נטונו. ומשני קצותיו חולכים היינו זה לקראת זה ביד מושטת ובלב מורכב מכובד מיצים ממותקים כגון זה של תפוחיך ואשכוליות, ובפרדס חיי הארץ הזאת אנחנו הפר. זאת צריך לזכור אינן לרסט אותנו בסיסמאות.

אל תסתום מעברי הגוף בנוזל קפה סמיך. שתה יין רוח'ה זוא יתנה בך זמן קצר יתיר פקק מסויים ויתנדרף.

אשתך קונה דברים טובים בעיר ולא תשוב עד היסגר החנות האחרונה כאן אור כהה יורד על הבתים כאן אור כהה ניתך בתאי הלב ברגעים כאלה כל שמתנגן יש בו חמלה והצללה מרפיון היד שהוא תוצאת רפיון אחר. ושוש עטרי מבקשת: "הישאר איתנו מאוין יקר" אתה נשאר בצד הטוב של שמיעתך והמשמם חוזרים ומסלסלים בקולות רצלילים משוגעים STY IN LIFE, STY IN LIFE, STY IN LIFE. השירים ניתנים ללא ניקוד לפי דרישתו של המשורר.

בשמי בדאגה וכל השכונה שומעת. רציתי לשמוע אותך עוד ועוד. ואתה שואל אם אני מוכן להקריב למענך. "לא למעני, עבד אל-עזיז." החולה-החריש שעה ארוכה. נמר לא ידע באם כוחו תש או הסתגר שוב. משהוסיף להחריש עלה בליבו של נמר החשש כי ידיו התעלף. "עבד אל-עזיז", קרא ברוך. "אני פה." "אתה מסוגל להקשיב?" "כן." "אם נגזר עליך למות, אני רוצה שתעזוב את העולם כשהוא נקי יותר." "אלה הן חידות, ידידי." "אני רוצה שתחסל את ג'ורג' הבוגד." "הארץ שורצת בוגדים ואתה נטפל למסכן הזה?" "אני מסוגל עכשיו לשמוע מה שהחבר רמזי שומע — את הגנימה הבוקעת מבטן הארמה. אנו הולכים להטיל את הכל למען הכל. אפילו החיילים יסכנו את חייהם ויבואו על נשקם אלינו. אתה מבין? רמזי לא קורא סתם בספרים. הוא מבין אותם. אבל... שטף דיבורו נסתם. הצית סיגר-ה ששקע בדומיה.

"אבל מה?" דחק בו עבד אל-עזיז.

"שני משוקצים משפיעים עליו לרעה, ג'ורג' הבוגד ועלי הצוחק."

"מי זה עלי?"

"לא חשוב. סתם בטלן החושב שהמהפכה היא בדיחה."

"אני אוהב בדיחות", אמר עבד אל-עזיז.

"אני יודע. לא ביקשתי ממך להרוג את עלי אלא את ג'ורג'."

עבד אל-עזיז גיחך. "אני מסוגל לקום וללכת לרצוח אדם?"

"מה יש? אין הוא עוטה שריון. בשר רופס עוטף את לבו של הבוגד הזה."

"ידידי, גניח שאצליה. לא ישאר לי כוח להימלט. יתפסו אותי כציפור קצוצת-כנפיים. במצבי זה לא אאריך ימים עד האביב."

נמר רגז. "אתה מוכרח לחכות עד האביב הארור?"

"זו משאלתי האחרונה, אחי."

"אל תהיה אנוכי." או-אז הבין נמר כי לא יעלה בידו לשכנע את ידידו. רמזי אמר עליו כי הוא עקשן והוא צדק. והוא נזכר עוד שרמזי ידע להשפיע עליו מפני שהשכיל לפנות אל חוש ההומור שלו. בלבו של נמר כבד הראש גמלה ההחלטה להשתמש בחוש ההומור השנוא עליו. "אינך יורד לשורש העניין", אמר. "גניח שיתפשו אותך. אתה מודה במקום ומצהיר כי חיסלת בוגד מפני שאתה מהפכן. הם לא יגעו לרעה בך. להיפך, הם יטפלו בך כבנסקי. הם ירצו להעמיד אותך לדין ברוב המולה. יכתבו עליך בעיתו-נים וידברו עליך ברדיו וימנו שופטים. ביום התגיה אתה קם על רגליך ופונה לכס השופט ונושא את ידך ופתאום אתה נופח את נשמתך. אתה תדפוק את האמא שלהם, עבד אל-עזיז, ואנו נרעיש עולמות. אתה תופש?"

"אני תופש, אבל אני רוצה לחיות עד האביב." "העניין יקח זמן רב. עוד תזכה לראות את האביב." "איזה פרצוף יהיה לאביב כשהיה כלאו בחור רטוב וקר?"

"אז אתה לא מבין את המהתלה", קרא נמר.

"זו בדיחה לא מוצלחת, ידידי."

"ואתה עקשן נורא."

"אני רוצה לחיות עד האביב."

"זה שיגעון."

נמר הניח את חפיסת הסיגריות על המחצלת ויצא אל החצר. בחוץ נמלך בדעתו והתייצב שוב בפני החולה "עבד אל-עזיז, אתה תשקול את הדבר, נכון?" "יש לי הרבה זמן לחשוב", הרגיעו החולה. "אז שלום, ידידי."

"להתראות."

כאשר ישב נמר על קצה המחצלת חשב בינו לבינו, כי אין אדם מהרהר בשלווה כזו על המוות כשקיבתו ריקה. הערכתו היתה נכונה. פכריה דאגה לאחרונה כי בעלה לא יערב. ירעב.

אך יצא נמר מן האורווה, הצית עבד אל-עזיז את העששית אשר כיבה בשמעו את קולו של נמר. הוא משך אליו את המטפחת האדומה ופרש אותה על האדמה. קיפל את הכר והזין את עיניו בצנזן ובחריץ הגבינה ובשתי הפיתות ובתמרים הבוהקים וברימון העסיסי. מה עשוי אדם לבקש עוד, אמר בליבו, והציפו רגש של חיבה אל פכריה. נמר הסיר את הסכין מעל לרדיו, משמע איש לא יתבע ממנו עוד לרצוח אותה. ואם לא יקום על רגליו לא יגע איש בה. והוא גמר אומר שלא לצאת מן האורווה. הוא נהנה מביקורו של נמר ועתה נהנה משפע המזון ובעודו לועס במתינות נהנה מעצם הציפיה לבואה של פכריה בלילה. חלפה כשנה מאז ששמעו השכנים את פעמוני עכסיה. כולם, מלבד נמר, סברו כי הדירה את רגליה מן השכונה. הגברים שכחו אותה. אפילו גורלו של עבד אל-עזיז חדל לעניין אותם. אולם פכריה הוסיפה לפלוש אל השכונה פעמיים מדי שבוע. מסעור, בעל האורווה, הסיר מעליה את עבאית הצמר הגס והלביש אותה עבאית משי שחור. שוב התעגלו אבריה ועיניה נצצו. בביקורה האחרון אמרה לו שמסעור רמז שהוא מוכן אפילו לשאת אותה. עבד אל-עזיז אמר: "זה מחווה של ישראל-דרך. לאחר מותי אפילו אחיך לא יצטרך לבוא ממרחקים כדי להרגך." "נכון", הסכימה עימו. הסירה את עבאית המשי והשילה את מדרסי העור החדשים והידסה על אדמת הביקתה. היא נטלה את בגדיה ואמרה: "הכל מסריח מזה. אלך לכבס."

"מסעור מיטיב עימך וכדאי להישמע לו

ובכוח הדיבור

'ובכוח הדיבור הבדלת את האדם מן בהמות'
ואפילו כבהמה לא חיינתי'

מותנן 'תפילה זכה' של עיינה

שולמית לפיד

אינו מבין מה הם אומרים מה הם אומרים מה הם אומרים, מי הם מי הם מה להם פה מה להם פה איזה מין יהודים הם אלה
ניחוח נעים ריחף פתאום באוויר המלוח והוא הסב את ראשו. ליבי התקרבה ובידיה מגש גזל ועליו ספלי תה מהביל. ובכן, שם היתה, במטבח. אחרונה במגין טבחי הספינה הזאת, הבט בה, בוודאי הנאה שבכולם! היא הצליחה לכרוע עם המגש המלא מבלי להתזיז טיפה אחת ארצה, במרכז המעגל כרעה, ללא פחד, אמא של יומולדת.

— יש לנו תה רוסי שחור ותה אנגלי עם חלב ותה סיני משאנחאי ממש ותה עם לימון ונענה...
ביר ארוכה ושופה הושיטה תה לאיש וחיוך מרפרף על פני הדבש השזופים. ידיים חושטו לעבר הספלים ונגעו בידיה, מלטפות באקראי את אצבעותיה החזקות, אצבעות השתלנות הקשות. רודי ניגש אליה כדי לסייע בינה לבינם. מתוך רחש הקולות המפויס אמרה לפתע נערה "הוא השתזף דרך מסגרת". סילון של תה ניתז מפי חברה, מכתים את חולצתה של ליבי בטיפות כהות. רגע החסד חלף. החבורה געתה שוב בצחוק, גל מפחיד, עולה ויורד ועולה, סוחף ומטביע בנחשוליו, וליבי צוחקת עימם, עץ מתלקח בשדה בוער, בדיחה תפלה, נערה טפשה, והיא צוחקת איתם. ידע שאילולי ליבי לא היה נעלב. שלח יד לעומתה כדי לעזור בחלוקת התה והיא אמרה, "הנה, רודי, התה רותח".

למחרת הגיעו הנערים אל הספינה ובידיהם סלים מלאים. אבטיחים, מלונים, תירס חם עטוף בעליו, בקבוקים. רצה לשאול מה הסלים האלה ולא שאל, מתבייש להציץ בסלי זולתו, רואה בעל כורחו, נחנק בנימוסי האוויליים. עד שהלך כה וכה כבר היו ישובים בתוך ערימות של קליפות וחרצנים והספינה המצוחצחת יושבת בין בקבוקים ריקים וקליפות תירס מבעבעים לטבוע. רצה לומר לליבי מקח טעות עשינו, את ואני, הבה נסלק אותם! ולא אמר. ליבי אצה והביאה מיכל מלסטיק גדול והעמידה אותו במרכז הספינה, כדי שישליט לתוכו את הפסולת.

— הי, ליבי! — קרא נער אחד רוקע בקבקי העץ שלרגליו — אין לך משהו פחות עיף בקסטות?

מבוגרת ממנו כדי רבע המאה, גבוהה ממנו כדי ראש והוא קורא לה 'ליבי' ושמה בפיו כמשמוש של קלון, העיניים הללו הנשטפות בגופה המתוק, הרגלים הרוקעות על סיפון העץ, הגוף הצעיר המתוח, השזוף. תפס הנער את המבט בעיניו של רודי ופצח בזמזום "ליבי! ליבי!" רוקד לפני ליבי בנקישות מהירות, מושך בכתפות הגומי המגוחכות המהודקות למכנסיו. ליבי, שעמדה וגבה אל רודי, צחקה. ידיה חובקות אה מתניה, עמדה מול הנער, אצבעות הידיים יורדות אל תוך הערוץ העמוק שבין צלעותיה. "בואי, בואי", פרש הנער את ידיו לעומתה, גורף את האוויר באצבעותיו, כמי שמפתה כלב או חתול. "בואי, בואי". נערה אחת מצאה בטרנסיסטור שלה מגניבה עליזה, קפצה ממקום שהיתה שרועה בו ורקדה עם הנער, מקישה בקבקיה על לוחות הסיפון, מגניבה גטרפת במגניבה, ליבי, מחייכת, פנתה לאחור ועמדה לפתע מול פניו האדומים, המעונים, של רודי.

— הי, ג'ינגי! — צעק מישורו — תסגור ת'מה-שמו!
נבראו ופה להם ולשון ושיניים וחיד וגרון להגות את עשרים ושתיים האותיות והם גועים כבהמות. הלך רודי לעבר הקיתון, אומר לעצמו זאת הספינה שלי המוסיקה שלי והתה שלי ואני הוא הקובע פה את הכללים, אני ולא אחר. בקיתון, בין הרמקולים, מצא זוג מתעלס על הקיר. נער נוסף ישב על המזרון וראשה של נערתו שקוע בחיקו. מעבר לחלון הפתוח אמר קול נערי "קצת שמן, קצת סיכה ותצליח להרים אותה מאה אחוז" ובאותו רגע חלפה ליבי, רקודה בידיו של מישורו, גיגי או גוגו או אחד מאותם שמות-תיפולצת בהם כינו זה את זה, יד צעירה, דקה ושחומה מחליקה על הפסוקת השזופה שבין כתפיה החזקות. "נשים וכל דבר טומאה" — נהג לומר עליה אז, בשנים הראשונות, והם היו צוחקים תמיד מחדש. עתה חש בקנאה, צהובה ומכוערת, ממלאה את פיו ועיניו. נוע נוע! אמר לעצמו ולא נע. וכי מה? אשה היא, בשם אלהים, והלה נער! צעיר ממקמי שלהם! ליבי הרימה את עיניה, פגעה במבטו וחייכה אליו, מנפנפת בידה "בוא! בוא לרקוד!". מחר יאסור על הנערים את הכניסה. לא יכנע. לא להם ולא לה. בלי אבטיחים ובלי טרנסיסטורים. ביתו האחרון הוא הספינה הזאת. קן שהכינו לעצמם לשנות הזקנה. נהרות אין בארץ להפליג עליהם עם הזרם הפלגה איטית בין צמרות מוטות-מימה ורפסודות משא, לראות דגים במים, לשמוע משק שחפים, לקרוא 'אהוי!' אל עמיתיו הספנים. אך בוא וראה מה בין חלומותיו לבין התגשמותם!

מריבה פרצה פתאום בין שני נערים ואחד מהם נטל כסא והשליכו על רעהו. הכסא נפל לים וכסא שני אחריו ועד שרודי פער את פיו פגע כסא שלישי בחלון הקיתון וניפץ אותו. שתי הנערות שמאחוריו צווחו ודם ניתז מפניו, ממלא את כפות ידיו. ליבי הפרידה בין הנצים וצעקה "אם לא תתנהגו בסדר נסלק אתכם מכאן!" ואחר רצה אל רודי וסיפנו את שריטותיו. שעה שרכנה מעליו, חומה גורף מבגדיה, מגופה, משרעותיה, שאל:

"התכוונת לכך?"
— למה?
— שנסלק אותם?
— אל תדאג, לא אסלק אותם.

— אבל כן! ראי איזה אספסוף הגיע לכאן!
— הם צעירים, זה הכל. איננו יכולים לבחור בקהל הרצוי לנו.

— אנחנו יכולים להעלות את מחיר הכניסה. יבוא קהל מבוגר יותר.

— אני אוהבת צעירים! — קמה מעליו כעוסה, כיבתה את המוסיקה והחלה לאסוף את שברי הזכוכיות. מתוך רסיס חלון ניבטו אליו פניו האדומים, השרוטים, מכותמים ברצועות סגולות של יוד. אותו נער שרקד עימה קודם לכן, כנס אף הוא לקיתון וסייע לליבי ביעה שבידו. כבר היא שייכת לו, אמר בלב, גם היא וגם הספינה, בעל הבית, בציג הורב...

למחרת עלו על סירתו של יקוב כדי לשוט אל ספינתם, כאשר לפתע חשו במין צהלה ושעטה על הסיפון.

— מה זה? — שאל רודי את יקוב, מצביע על ספינתו.

ת. המילה בה התחיל הכל. הנפילה. מילים אינן אשמות, אמר לעצמו. זה תפקידן. להזיז את העולם. דתות, מצביאים, הכחדת עמים, רעב, גלות וגם, לעומת כל אלה, אושר עמוק ועניי. מילים מצטופפות בתצורות חדשות ומילים אחרות, בהסדרים אחרים, מגדירות אותן כמעשה-אמנות. מה שקרה לו אינו אלא טיפה

ביום. בדיחה גרועה.
רודי עמד בפרוזדור והביט בדלת הלבנה, שומע את הוועקות וחש בבחילה העולה וממלאה את פיו. לו דיברתי, חשב, אזי היא לא היתה כאן עכשיו, גוש בשר חרוך הוועק מתוך עורו הננשל.

תה. זה הצחיק אותם נורא. בעצם, כל דבר הצחיק אותם נורא. היה עליו לסלק אותם מן הספינה כבר אז. לדבר!

'ספינת תה', כך כינו את בית הקפה הצף. נשכור ספינה, הציע לליבי, נצבע אותה, מוסיקה, פנסים. ראה בדמיונו גברים ימתיכוניים בחליפות בד לבנות וגבירות בשמלות משי ושמשיות תחרה. בית-קפה אחד נסגר והם קנו מבעליו עשרה שולחנות ברזל וחמישים כסאות. שבוע ימים עמרו על הסיפון וצבעו את הכסאות ואת השולחנות וזה היה המעשה הראשון שעשו ביחד מזה שנים. נערים ונערות ששחו בעבר עד המזח הרחיקו עתה עד הספינה, נאחזים בדפנותיה, מתנועעים במים כאצות. ליבי נראתה בוודאי כסירוגנית עירומה. בגד רחצה ועיר קשור לגופה בשרוכים דקים, רגליה שזופות וחזקות ונתזי צבע דבוקים בכפותיהן הגדולות. ביקש לומר לה כי הצבע מזיק לעור ולא אמר. הן ידעה זאת, כמוהו ממש. הוא עצמו לא היה אלא דחליל קיפה, חבוש מגבעת קש רחבה, לבוש בכותנת ובמכנסים ארוכי שרוולים, סאון וגרוב. אויבים ותיקים היו, הוא והשמש, ואף עתה לעגה לו והבקיעה את חומת בגדיו. כל כמה שניסה להערים עליה — יצאה ממנו וידה על העליונה. ימות הקיץ היו עברו שרשרת של פעולות בהן ניסה להסתיר עצמו מפניה. לפני שנתיים החליט רופאו להשיל מעל פניו את עורו הפגום. במשך חודשיים של עינויים האדים עורו כאומצה, תפח ונבקע עד שלבסוף נחשף מתחתיו עור חדש, צה ותינוקי. על עורו החדש הגן בעזרת משהה לבנה בה מרחו כל אימת שיצא מביתו.

ליבי אהבה את שמש הקיץ. אפילו בשעה שניגרה זיעה מכל גופה קדחה בתשוקה לחומה ולאורה של השמש. "גם עורי לבן!" — בזה לאזהרותיו — "עליך לחשוף את גופך. לחזר אחרי השמש. היא תחזיר לך אהבה." בינתיים באו עליהם שנות השתיקה והיא הלכה ונשמטה מעימו, יוקדת בבעירה משלה. בבקרים יצאה אל המשתלה, חשופת ראש, אשה גדולה ויפה. אחר הצהריים חזרה וביריה סלים, יחורים, כלב עזוב, צב, קוף. בשנים הראשונות צחק עימה. מצפה לשובה, מה תביא עימה, איך תגיע. המילים התגלגלו מפיהם מאליהן, מילים שלה מושכות מילים שלו. מזכיר ההסתדרות הזמין היום מוגית בתחנה שלנו, פרחים הוציאו את האוויר מהגלגלים של שכטרמן, הרוקטור נסע הבוקר לקונגרס בירושלים, חג סביבה, הולך אחריה, שלי שלך, נמשך אל האור הבוקע ממנה, אל החום שהביאה עימה מן האדמה והשמיים והשתילים הירוקים. מתי חדלו לספר זה לזו את מאורעות יומם, לא ידע. נטישה רפויה שכזאת, בהיסח הדעת. תמי התחתנה והתגוררה עתה בקיבוץ ומיקי התגייס לצבא הקבע והאלם היה לפתע כבד ומלא ביניהם. היא אשה של חוץ והוא איש של בית. כן, כן, עדיין היו רמצים, מעידים על מדורה שבערה ביניהם בעבר: דיוקנם המשיך לצחוק מתחת ללוח הזכוכית, עדיין היו הקדשות על ספרים שנתנו זה לזו לפני שנים רבות. המשיך לרצות בה, נדמה אפילו יותר, מתגעגע בכמיהה חונקת שכזאת אל מה שהיה לידו. היא נענתה לו תמיד, משתרגת עליו מהר ברגליה החזקות. ואחרי מתיקות הגוף שוב השתיקות.

ערב אחד עמדו על הטיילת, שני הכלבים האדומים רודפים אחרי פרפרי לילה. הביטו בים, באורות החתורים המנצנ

שעון אלקטרוני

עמלה עינת

הספרות התחלפו מהר בשעון האלקטרוני.

ריח של שקט מאובן דחוס שהשניות חולפות בו כבחלל. אין מאום. דבר. שתי הבנות — כל אחת בחדרה — רוטנות. והוא — מעל מעקה המרפסת — החוצה, שפוף. תולה כביסה. פעם, בתחילה, חש משונה משהו כשעמד כך עם לבניהן בידן.

סוף סוף נערות גדולות. עכשיו, אינו נותן עוד דעתו על כך. פעם בתחילה, עוד ניסה להתווכח איתן ויכוחים ארוכים, כמעט פילוסופיים, על חלוקת תפקידים בבית, על אחריות משותפת. היו מתבוננות בו אז מגובה כתפיר-מלמטה למעלה, בבזבז גלוי. אף לא ענו לדבריו. פסק.

"אבא — התה שלי" — הגיח את החולצה הרטובה על המעקה ופנה למטבח. "אבא, מה השעה בשעון המדויק?"

כן הצעיר מכוסה בפינה. תחילתו של הרישום האחרון, ללא המשך. אפילו לא זה. משך רגליו אל חדרה של הבכירה. כוס התה בידו. "עד שהמים" — העיז להישייר מבטו — "רתחו, והכביסה..." יצא. (שעוני הקיר בפרוודור היכו הקצב ברגליו — עוד מעט. עוד מעט.)

לא כך ראה את הדברים אז, בהתחלה. זמן כה רב עסוק היה בחוליה. זמן כה רב היתה חולה. ועוד שנים רבות קודם לכן, שריו היה כולו בצוותא שלה נוקשת-הפנים. בתוך קולה השליו. הפוקד בשקט ריבועי צווים מוסריים. מוסדרים. חיים נוחים. לא הרמת קול. לא קול מיוחד. לא הוא. לא הבנות. והבנות ידעו אז מי הגבר בבית. ואיזה גבר היה — מוסרי מאוד. מסור. אף שקרה לו גם אז שהיה מתבונן בעצמו במראה שבמקלחת ומודד את גופו הגבוה מוצק, ומחליק על ירכיו. יפות, יפות. בנויות. ונוגע באברו הגדול. וחושב שלו רק רצה. עם נתונים כמו שלו, גם בלי לקחת בחשבון את הצעיר והמוניטין. והיה מושל בגופו ממשל חסר פשרות.

וציווייה השוקטים מסגרות מסגרות על כתפיו. עבד אז על ציצורו החשוב החשוב מכולם (אף מעבודת יומו הקבועה נטל אז חופש בשל כך).

כאב את סבלה. היה קורע עצמו ממנה, מסבלה. אל ציורו, הגדול מכולם. זה שיעשה אותו. זה שאחריו ידעו כולם. איך מכלום מהתחלה של שום דבר, של עיפרון אחד וכמה דפי נייר, לא טיפוח, לא בית ספר. בציפורניו שלו. איך השיג. מוכרח היה להיאבק בתמונה ההיא ויהי מה. מוכרח היה להגיע אליה.

שבועות בית החולים נמשכו והפכו לחודשים. היה מריץ עצמו תכופות או מחדרה דחוס האנחות המאופקות, מכאביה החיזורים-מכובדים-לא תלונה — דרך פרוודורי המחלקה והמיטות המצונרות אל צבעיו הגועשים. קורע במהירות שרוליו מעליו. טובל עצמו בדיטת המכחולים. היה מוכרח.

ובנותיו — בנות לעצמן היו אז. לעתים פגשן ליד מיטת אימן — שותקות ומכונסות מאוד. לעתים נתקל בהן בחזון מבית-ספרן והוא לצורו. היה שואלן אז שאלות של אב. ענו תשובות קצרות וזעופות משהו.

"עניין של גיל" — אמר לעצמו, "ובעצם, גם עליהן עוברים דברים" — חשב. "חשוב היה לשוחח איתן, להסביר. לשאול מה הבינו. אבל איך פותחים? ובכלל יש עוד זמן. מדוע להעצים את הסבל והחרדה בטרם עת? והן רפות כל כך. ובניתיים אסיים את שלי. ומי יודע? אולי? הן יש ניסים בעולם."

היה דוחה ומתרחק דחיתו בדאגתו, ושוכח תרוציו ודאגותיו, ובורח מפניהן המזעזפות והולכות, ופוגשן ליד מיטתה וליד ציורו. והן — כל אחת לעצמה בשקט עצור, ואפילו במעין זעם עצור. ובפני הבכירה שבהן שבת ארבע-עשרה לערך היתה אז, התעצבה והלכה מעין הבעה מרה ולעגגית, בין זווית הפה האחת וזווית העין האחת. ואולי פשוט עומדת היתה להתפתח למין אישונת מרשעת כמו רבות אחרות, שאין כל סיבות להן להצדיקן משהתמשך עד מאוד חוליה של אשתו, והיא שכבה כמת-חי בין הצניורות והסדינים היו יושבים שעוניהם לידה במבוכה רבה, שכן אפילו לניחומיהם לא נזקקה עוד, ואילו הם לעצמם — ניחומים לא היו להם לומר אלו לאלו.

ומגו קצר היה מאוד. הרגיש שחייב לסיים את יצירת חייו. חייב זאת לה. ובאשר לשאר צרכי גופו וביתו כמעט ושכחם לחלוטין. היה אוכל אוכלו הקר מבלי משים (ממשיכים) היו לקבל משלוחי מזונם מאותה חנות, אלא שהפסיקו לבשל כמעט לגמרי, ומאכלם העיקרי — כריכים. וככל שהתארכה מחלתה, כך תפחו גם הבנות. גם הוא. וככל שתפחו המשיכו למלא פיותיהם בלחם, ולעתים היתה הבכירה שבבנות מטגנת חביתה אחת בבצל. ולעתים היה הוא שופת קומקום לקפה, ומתבלו בשוקולד (מריר); ומכנסיו הדהויים היו עליו בין מכבסה למכבסה (והן בבגדיהן שלא תאמו עוד כלל לממדי גופן החדשים).

ובאשר לצרכיו האחרים — רק ברגעים מקריים היה חוזר לשגינותיו משכבר ומחייך בכאב מרחם אל גופו הכבד במראת המקלחת החשופה. ואולי אפילו חש לרגע בגן שנדלק במפשעתו השעירה, אולם מיד היה בוש בעצמו וחופה ראשו וכופה על עצמו עצבות של אבל, שאין בשקיו אלא כאב וצער ורחמים, ומין דחף של חובה קדושה לגמור יצירתו ועוד לחוש לה על אווניה ש"כן" ש"הוא עשה זאת". שתספיק לדעת.

קבעו אז תורנות בית חולים בנותיו והוא, והיו מושכים שעוניהם לידה — שמא תתעורר לפתע מעלפונה. שמא תרצה לומר דבר, שמא תחוש לטיפתם... בפרקי זמניהן של הבנות ישיבה בדרך כלל הבכירה, שכבר עברה אז את יום הולדתה הארבע-עשר. רק לעתים הצטרפה אליה אחותה הצעירה, שעדיין לא מלאו לה שתי-עשרה שנים. היו יושבות זעופות. לא יודעות מה. היו האחיות נתקלות בהן. נתקלו הן בעצמן. במיטתה. לרגעים נבהלו מאוד ממראה פניה. מקולות משונים שהתבעבעו מתוכה. לפרקים ניסו לשוחח בלחש. לא ידעו על מה ושקו. ברבות הימים החלו להביא ספרים עמון. כל אחת לעצמה. הרבו אז לקרוא.

"בנות מסורות" אמרו הרופאים, "ושקטות כל כך".

משהיה הוא מחליפן בשעות התורנות שלו, חסר סבלנות היה. נוגע במצחה — לא נוגע.

— הרי מהבוקר הם שם! — ענה יקוב — לא ידעתם?

גוף הספינה נתגלה לעיניהם כשהוא מבותר לנתחים עבים, כחול ואדום וירוק, והנתחים מעוטרים בלבבות ובפרחים, גלגל השיט העתיק נקרע כעין בפוך והארובה התמימה מבעיתה לפתע בגסותה. הספינה דמתה עתה לאותן קובות משחק חשוכות שעל הטיילת. הנערים עברו בקדחתנות, צובעים את הדפנות והתרנים, שני טרנסיסטורים צווחים שני מיני זמירות והאוויר נקרע בשאגות. את פניה של ליבי קיבלו בקול תרועה, משל היו קבוצות נוער שהכינה הפתעה משמחת למדריך החביב ואילו הוא עבר ביניהם כבעמוד האש, רואה שאינו נראה. ידע שהוא מגוחך בעלבוננו. כל מה שעליו לעשות זה לפצות את פיו ולסלקם. הספינה ספינתו היא. כבר בערב הראשון היה עליו לסלקם. על ספינת תה עלו ותה לא רצו, לעגו לו ולתה שלו. רודי ידע מה מעכב בעדו. המילים, הן המעכבות. חושש הוא שמא לא יצליח לנמק את סילוקם בהגיון. כאילו כל חייו חיים של הגיון. עשרים שנה הוא עובד כפקיד בחברת מוניות, נשוי הוא לאשה אהובה ושרוי בבדידות, נמלט מפני השמש בארץ שכולה שמש, קנה ספינה והשתיק את מגוועה ואת מקלט היחיד הפך למפלט ההמון. אין הגיון בחייו, באופן שבו חוברו יחדיו, ודווקא עתה, בין פראי אדם אלה, הוא מבקש למצוא הגיון במעשיו?

עבר בין הצבעים, עולב ואינו עולב וחיש מרגוע ללבו ונכנס לחדר הדוד. מצא דרגש קטן ונשכב עליו, חושב על ליבי, על הקלות שבה היא מגדלת צמחים, כלבים, אנשים, על השמחה הפשוטה בה היא עושה את הטעון עשיה. חבל היה מתוח מעליו, כאן בוודאי יבשו המסיקים את בגדיהם בימות החורף. דכי הם לא כבש את כליל הרעשים אך מחשבות שחשב על הפלגות וספנים הביאו סוף סוף תנומה לעיניו. כאשר התעורר משנתו שררה כבר חשיכה והוא חש, יותר מששמע, במים המלפפים את הקוּר. הצעירים המשיכו להרעיש על הסיפון. החלומות לא גרשו אותם. טעם עשן חמוץ מילא את פיו, בגדיו היו רטובים מזיעה, כפות רגליו בוערות בתוך נעליו. רודי קם, נחוש בדעתו, והלך מתגורר לעבר הסיפון. מישוה דחף אותו פתאום בכוח, שמע צווחה רמה וראה בחור דולק אחרי נערה, מושך בשערותיה עד שכרעה על ברכיה, צועקת. נערים אחדים קלעו סכינים לתוך גלגל השיט וגבר שמן, רק בגדיים לגופו, בלע להבות אש. רודי, מבועת, רכן מעל למעקה והקיא אל הים. אחר, לוגם את האוויר, מחפש בו צינה שאיננה, אמר לעצמו אמירה שבידעיו: רק שלא תגיד אחר-כך שלא חשתי בעומד לקרוא. אתה יודע. אינך מסוגל להגיר את הסכנה במילים אך זה לא פוטר אותך מאחריות. וללא מילים, רודי, לא תוכל לעזור. צרה קרובה, אל דומי לך, אל תחריש, אל תשקוט.

— מה עשיתם פה?! — תפס בכוח בזרועו של נער שחלף על פניו במרוצה.

— מה עשינו?! —

רוני סומק

רמלה. שגעון המוסיקה

מלכת הדיסקוטק היא פושית עם פטמות קשות כגלגלות.

היינו מול עקרב ומל גדי בהורוסקופ פתאמי.

ואני פשוט מתגעגעת הביתה" היא שרה.

קלה ככתם אור.

על יד מי ששולט יד לפרם לה בחלצה כפתור.

מלכת הדיסקוטק היא פושית עם פטמות קשות כגלגלות

ועובר רעד בקצב תגלילים וסולו גיטרה חשמלית

והכרזן היפי שהשאינה אורלי בתור להצגה יומית.

— רק תסתכל! תראה איזה לכלוך!

חבריו של הנער הצטופפו עתה מסביב לרודי, מתקבצים במהירות מסביב לזקן האדום המגנפף בזרועותיו כשבשבת של תוכחה וזעם. עיניהם הולכות אח

קופץ אל החלון. מציץ דרכו. עוזר לאחות להשקותה, להפוך תנוחתה. ללא שאלות, מבלי לחשוב, שלא לדעת. שכן אולי עוד הסיכוי קיים. אולי יחול שיפור. בתקופה האחרונה אף לא פנה שוב אל הרופאים כבתחילה, שכן מה הם בסופו של דבר יודעים? ומה שהם משערים מוטב שלא יאמרו. משהיתה שעתו מסתיימת, היה נותר כמיתר פקוע אל הדלת, ודרך הפרוזדורים הארוכים, מבלי לראות אדם — אל ציורו.

ערב אחד, משרץ ריצתו הבהולה במסדרון המחלקה, נתקל בכל חזית גופו במתלמדת אחת. מייד ביקש סליחתה בכל פה והמשיך בדרכו. אלא שלפתע הסתחררו צעדיו, והוא חש באותו חום משונה, ישן, שעולה ומתפשט בגופו — מן הנקודות בהן פגעה הנערה — לכל אבריו. ופתאום שטפתה מחשבה נבזית כלהבה — אם תמות זו. הרגיש צריבה עזה בכפות רגליו. נשען לרגע על הקיר הקרוב. עצם עיניו בחזקה. חשב בכוח על בנותיו שמחכות לו. על התמונה הגדולה מכולן. הרגיש בריח האינפוזיה. עצם את עיניו בחזקה. את מחשבותיו.

מאז הרבה עוד יותר לשבת לידה. ופניו שפופי צער מורכנים אליה, וחלקי עורו וקצות שערותיו ונעליו ותנוכי אוזניו, נעים לאט אל מדי האחיות הנכנסות ויוצאות, אל הקטעים הערומים, חלקים, שעירים שבין מכפלת השמלה המרשרשת לבין קיפולי הגרביים הצחורות.

גלי עורן איוושו לידו. כמעט נגעו בו.

— "כמה חם בחדר. אולי נאוויר מעט?"

— "לה קר" היתה המתלמדת הקטנה לוחשת. "לה קר. אתה חייב להתאפק".

והוא למד להתאפק. היה משוחח עימה מעת לעת ומתאפק. כמעט ילדה היתה. ניסה אפילו לבדח דעתה לפרקים. באיפוק כמובן, של סובל ומשתדל. במשך הזמן למד להכירה מעט, (ואף נתחבב עליה לא מעט), וכבר ידע שנתימתה לפני שנים, שכמעט ואין לה קרובים, וכבר הכיר את צחוקה המתגלגל בפרוזדורים הישירים, ללא חוק וסדר. והנחשים שבבטנו גואים, וידו על מצח אשתו הכבוי.

הוא סיים את תמונתו באותו ערב קודר, ועוד הספיק ללחוש הניצחון באוזנה הקרה. והיא מתה. פפו בשערה. כתמי הצבע בכפו. ברגעים אחרונים ממש.

אחרי ההלוויה (ומאחר שסיים יצורתי), נתכנס מייד במדי-אב חמורים, ולקח על עצמו צוים של חינוך ואחריות, והיה משלם לבנותיו כל שגרע מהן קודם לכן — מזונות וביגוד ופיקוח ועזרה. יש לומר אמנם שהן לא שינו את רטינותיהן ופניהן הזעופות, והיו לוקחות מידו כל שאפשר ומוסיפות לזעוף. אולם הוא בדרכו הלך.

עסוק היה אז עד מאוד בהתאמת מסגרותיו לדאגות יום יום שכה זרות היו לו בעבר. ומרוצה היה מעצמו במידה לא מעטה מכוח ההסתגלות שמצא בעצמו לכורח החיים, ממילות החינוך שגילה בזכרונותיו העתיקים והיה משמשן עתה שוב ושוב בפליאה גדולה; מעמידתו האיתנה על רגליו שלו (לא מעט יש לומר, בעזרת אותם צוים מוסריים שהרעיפו עליו היא כל אותן שנים, ובכל זאת — בעצמו). עסוק היה אז עד מאוד ומסור עד בלי די וזמן להרהורים רבים לא נותר לו.

אולם בבקרים, כשהיה הולך לעבודתו, רואה היה את כתמי הנשים שחגים על כל סביביו, ונושם את ריחן. היו כפותיו הגדולות מתייזעות מעצמת הריח. לעתים מתאר היה אז לעצמו, מאחורי עפעפיו הנטועים בספיס המדרכות, מה יהיה כאשר יוכל. כאשר בנותיו, כאשר תסכמנה להתמודד. כאשר כולם כבר יחשבו שעבר הזמן המתאים, כמו זמן? מן הראוי לחשוב כמה חשב — ומה על כל חודשי המחלה? האם ספורים גם הם באותו מניין? ... ומה עם כל השנים ההן — עם הבנות שנוצרו בריבועי הלילות החשוכים, ועם שאר הלילות המאופקים — מתחסדים? כך עד שהיה מגיע לאותו משרד. שם על סף רעשי-העשיה-הדחוסים, היו פוסקות ממנו תסיסותיו שלו ודוממות למשך שעות ארוכות.

בערבים שלאחר הבקרים האלה, החל אז באופן מקרי לגמרי (בראשיתו של דבר), לעסוק בהתקנה של שעונים. היה מודד זמנם, משווה שעותיהם, זרימת שניותיהם הבלתי מתפשרת. במשך תקופה קצרה הפכה המקריות לקבע ולתחביב, מצא לו פינה מיוחדת לכך, והיה השקט על סביבו ובנותיו בחדריהן והתקתוקים העריגים שוטפים את ידיו בקצבם המתפרק. חולפים מאחוריו השעירות וממלאים כל דלת אמותיו בפיתנה. ואולם בקריו הלכו הלך וקשה, הלך וסעור. עד שהגיעוהו הימים האיומים ההם, בהם לא עזרו עוד כל עיסוק, ושפתי הנשים התאבדות מאוד פרצו אחריו מעבר לכל הסיפים, וריחותן וכתמי צבעיהן הגועשים ... ובין כל זוגות העיניים הנעצמות אליו, הנפקחות אליו בתשוקה גדולה, היו עיניה של הקטנה ההיא, וצחוקה ליטף את שפתיו ממרחקי הפרוזדורים הלבנים. בסופם של ימים כמו אלה, היה פורץ לביתו בעיניים גדולים. פורץ אל כן ציוריו הישן ותולש דפיו ומורח דייסת הצבעים עליהם, וקורעם, ותולשם ומורח צבעיו הגולשים בועם רב מאוד וקורעם שנית. ורק על סף הרעמות פוסק היה מוזאת ומדחיק עצמו לפינת שעוניו ועוסק בהפעמת ליבותיהם החלושים עד שעות הלילה המאוחרות.

בנותיו — בחדריהן המתנכרים, לא עימו היו. והיו לילות בהם לא יכלו לו אף שעוניו. היה עווב הכל ויוצא לרחוב הלילי. צועד גמלוני, כבד ברחובות האיטיים והשחורים. מתבונן בעצמו בחלונות הראווה. חושב — "אני בובוז גדול, אם עכשיו היתה נקריה מי על דרכי היה הכל אחרת. עם צחוקים מתגלגלים ואור במיטה, ומיטות לאורך הימים..."

ומיד היה רואה בראי הזוגיות הקפואות דמותה של אותה קטנה מבית החולים, ושומע שחוקה החם שלא שמעו מאז ...

ופעם אחת, בבוקר אותו יום בו לא הלך עוד לעבודתו כלל, נשא עצמו בשפתיים חשוקות־מרטטות אל שערי בית החולים. נשימתו נמחצה משראה פניה. בשעת יציאתה החפופה עצרה אליו, ובטרם ידעה — הפנה אל עצמו ונחפזה (כה בודדה היתה מאז), וחטפה אל עצמו ולקחה לביתו.

בנותיו צווחו ורגשו. ירקו בהם המון מלים מכוערות. עיוו פניהן מאוד. גופותיהן. טרקו דלתות. לחשו לחשים רעים מעבר לקירות הדקים. אך הוא, דבר לא נחשב בעיניו שעה שגרגרה שחוקה הילדותי בתוך חזהו השעיר. והוא אהבה כפי שלא אהב מעולם. היה נועל דלתי חדרו ואהבה כפי שלא אהב. והיא גרגרה שחוקה הרך בחזה האב שלו ושמחה על רוב גבורתו ואונו. והבנות מעבר לקירות בלחשיהן האפלים. "תתרגלנה". ניחם את עצמו, מעולם לא שמעו קולות שמחה בביתן. שמחה ממשית אוהבת, פרוקת אברים. אלא שהן לא התרגלו עברו ימים ושבועות. והיא — בראשונה המשיכה לגלגל צחוקיה הפרוצים, אולם משנתקלו אלה שוב ושוב בחללים הקפואים שבפניהן וחזרו אליה מוזרים כל כך — נתלשו לאט קולותיה ושמחתיה ופסקו. אך גם בשתיקתה הנבוכה היו בנותיו סביבה — מעבר לדלתיהן הסגורות. והיא — עדיין נסתה דרכה אליהן. שעות בילתה במטבחן, עורכת עבורן כירות גדושות מטעמים, מוזמנת את כולם לשולחן הגדול. היו טורפות אוכלן בתאווה רירית ושותקות. נסתה לחייך אל פיותיהן הלועסות בפייסנות. דבר לא קרה. והוא — בתחילה חזק מאוד היה בעמדתו. חיכה. אחר הרגיש את כעסו הגובר — "מדוע? הרי בוגרות מספיק היו כבר, וצריכות להבין".

אחר היה יושב ליד שולחנן. מחוץ בין צערה המשתדל לבין פניהן הבלתי מתפשרות. ולעתים ראה את אימן עולה אליו מתוך לחייהן הקפואות. ראה מסגרותיה חגורות סביבו. יוצאות מעיניהן שאינן מביטות בו. התבונן בהן — בה, בתחינה גדולה, כאובה.

הרכינה ראשה. הרכינה חיוכה הדל ועוד ניסתה. דיברה אליהן, מתוך קירבת-גיל שבינה לביןן דיברה. כעסה, נלחמה בדרכה הציפורית-צייצנית. ניסתה כוחה בנקמות גדולות — כשהיו מושכות נעריהן העלובים אל תוך ביתן עם לילה "להראות לו" — היתה דופקת על דלתן — כדי לומר דבר-מה בלתי חשוב, ומיד מבקשת סליחתן על ההפרעה, ומתכוונת לצאת; ובין לבין מחייכת בשתי גומותיה, זורקת אמירה מבדחת, ושולה את עיניהם של אותם גברברים אחריה. עד שהיו קמים ומציעים שיעברו כולם למטבח או לחדר הכללי...

היו עוזבות או בטריקה גדולה ורצות אליו וטורקות בן משמני גופן וליבן. קלט צווחותיהן בפנים כהים, שתוקים. היה משתופף והולך ומתכנס תוך עצמו. פן התמונות מכוסה היה במחצית פניה — גומה אחת, עין שובבה, גבה. אף היא הפסיקה לחייך. זווית שפתיה הפכה לעגנית מרה (הרבה מאד היתה מוכנה לשלם עבור בית, שכן בדודה היתה לעצמה שנים רבות. אולם לא כך. לא כך.) חזר אז לפינת שעוניו המבודדה. חיבר שוב ערב את תקותקי הפוספור החולפים. בפינתו אל שעונו נמחץ, והן האחת את רעותה מחצו. כך ערב ערב ומאום לא קרה. לא נס לא חיוך. לא קרה. לא מאום. ופעם, לאחר מריבה גדולה שהיתה ביניהן ולאחר שלא מצא עוד כל מוצא עבור עצמו, בנותיו, עבורה — החליט להביא אליו את אמו הזקנה. אולי תעזור היא. היה חסר-אונים ועיניו היו על סף האודם התמיד, וכל גדול, כול כוחו עלבו בו עד מתום בראי המקלחת המאודה. נסע והביא את הישישה תמורת-הסבר מבית-זקנים שלה. אספה אז הנערה את חפציה המעטים ובשקט מחלט עזבה את ביתו. והאם — עזבה אחריה, כי לא היה בה צורך עוד ולא עניין נוסף.

נשאר שוב עם בנותיו. ריח שקטן המאובן-דחוס צמח בחדריו. טינות כבושות התרסנו ממיטותיהן אליו. רדו בו, והוא פר

הנערה המיוחדת הזאת עם העור הרך השחום, כפי שיש לבנות התערובת המולאטיות, כבשה את מחשבותיו כליל; חמודה היתה ולבבית. הכל שאברהם ניגן בכינורו גרם לפירושקה שמי זה רבה. הם התיידדו סתם ותחילה היה נדמה, כאילו הם אסירי תודה זה לזו מבלי להתחייב לשום דבר. אמת, משי-חתייהם לא ניתן לגבב מלים גבוהות, אבל היה משהו שובה לב בצירצוריה הבלתי אמצעיים. אביה היה צועני ואמה מולאטית. פעם שאלה אותו: "אברהם, מה בכלל שם המשפחה שלך?" "שיטאל, ענה הבחור. הנערה פתחה את שפתיה והשעינה אצבע על השורה התחתונה של שיניה המבהיקות. אחר כך פרצה בצחוק, כי השם נשמע לה מוזר מאד. היא צחקה בקול. אבל צחוקה היה מאונס במקצת, כשל מי שנבחר ולא רוצה לקלקל את שמחת הוולת. וזיא לא ידעה לבטא את השם הלועזי וזה הבין אותה. "תאמרי אחריי", תבע, שטאאל!" "שיטאל", שברה את לשונה. "תגידי אות אחרי אות: ס-י-ש-ט-אל". "איש-טאל".

פירושקה עיקמה את לשונה לכאן ולכאן ולפתע, מי יודע למח, נזכרה בפרה מן החוות, שגם לה היה שם מצחיק והתפרצה:

"פאקו! פאקו!" היא מחזה כפיים, הסתובבה על עקביה עד ששולי שמלתה התרוממו. העיניים השחורות הגדולות הבהיקו משמחה

מאזקראו כל הצוענים במילבנה לאברהם שיטאל בשם פאקו.

עשן הארובה התמוג עם הצבע הירקרק של דמדומי הערב ופיטון היה אומר, כי סביב המילבנה שרר שקט תהומי כבימי השלווה השלמה.

מלאגניה, אִם-הצוענים, סקרה את חצר המילבנה, כאילו התכוונה לפולחן מיסטריו. שלאיש אסור להיות עד לו ועל כן, בדקה שנית, אם היא באמת לבדה. אחר כך פרמה אט-אט את כפתורי חולצת התכלת המנוקדת שלה. כנראה שנעלם מעיניה, שפאקו עמד לטאטא את משטח התנור לשריפת לבנים. אילו רצה, יכול היה לראותה מעל שטח התנור הגבוה, אך הוא ירק לתוך כפותיו ואחז במטאטא-הזרדים.

מלאגניה היתה בשרנית בגופה, קולנית בדיבורה ושתלטנית באופיה. הצוענים במילבנה פחדו מפניה, כל מלה שלה היתה להם כצו וצעירים כזקנים צייתו לה ללא כל התנגדות. מה שגמרה בנפשה — הגשימה: היתה זו מלאגניה שהכריחה את בעלה ובנה הבכור להוציא בחשאי את גבלת החזיר מן המזבלה שמאחורי החווה; שם נקברה לפי הוראות בעלי החווה. הלילה עדיין לא נבע ליום כאשר האב והבן, שאנדור, בעלה של מלאגניה, וקלמן, בנה בכורה, הביאו בכסות הערפילים והאפלה את הגבלה על מריצה לבקתתם בחצר המילבנה.

פאקו הרגיש בחילה מאז הבוקר. הבחילו אותו האדים וצחנת הבשר המתבשל. לפנות ערב הבין לפי סימנים שונים, כי כירת החזיר למשפחת הצוענים הענפה מוכנה. אך כל עוד האיר אור היום — זאת למד פאקו כבר לדעת — לא ניתן לרעב שליטה על הצוענים. באור הכוכבים המרכך חטאים ותועבות, נאה יותר להתמסר לחוויות ולהגות. והצוענים תמיד חייבים לעמוד על המשמר מפני שוטרים ובלשים למיניהם.

"נו, מלאגניה, כבר סימתן לבשל?" קרא פאקו בכיוון האִם הצוענית, מבלי להרהר בדבריו. מלאגניה הסירה בדיוק את חולצת התכלת המנוקדת שלה והיתה ערומה עד למותניה. הבחור עם מטאטא הזרדים לא פסק לטאטא את משטח תנור הלבנים הכבד, ומעל לראשו התנשאו ענני אבק. הוא העדיף שוב, להרים את קולו, לפני שמלאגניה הערומה למחצה הצליחה לגלות אח מקומו: "לפי הערכתי" אמר פאקו, החזיר כבר מוכן".

"תראה, פאקו, כבר אמרתי לך לא פעם, תפסיק לדחוף את האף שלך לעיניי הצוענים ותסתום את הפה", אמרה מלאגניה. "אם לא מוצא חן בעיניך בקרב הצוענים, אתה תמיד יכול לחזור לאנשים שלך במחנה הטבק". היא התכוון נה למחנה היהודים שרוכזו בבניין לייבוש טבק במרחק של כחמש מאות מטרים מן המילבנה. אך לא נראה, שנוכי חותו של הבחור או הערותיו הביאו את מלאגניה במבוכה. היא לא היססה לומר את הכל אשר על ליבה: "תזכור, פאקו, מה שמתבשל בין הצוענים נאכל בין הצוענים, מוטב שלא תוציא אף מילה על סעודת החזיר שלנו. אם תפצה את הפה זה עלול לעלות לך ביוקר", הוסיפה בנימה מאיימת.

באמצע החצר עמד שרפרף ומלאגניה שפכה מים לקערת הפח שניצבה עליו. בכף ידה התיזה את המים מתוך קערת הרחצה על הפנים, הצוואר, החזה השופע, מתחת לבית השחי ועשתה זאת בועם, כאילו רצתה להלקות את עצי מה...

פאקו כבר לא ראה את מלאגניה, רק דמות לבנה של בועות קצה. היא התכסתה במעטה קצה ומי שלא ידע את גורלה לא הבין כי לגביה הרחצה היא כמו פולחן דתי. אבל פאקו הטיב לדעת.

סיפרו כי מלאגניה היתה בנעוריה יפהפיה, יפה יותר אפילו מבתה פירושקה ונועדה להיות אשת כנר צועני מן העיר הגדולה. אולם הכנר המהולל, שפניו לא היו שחומים אלא לבנים, נרתע ממלאגניה השתלטנית, ברח, עזב אותה, כך סיפרו, ונעלם בעולם הגדול בלי להותיר עקבות.

מאז מתאכזרת מלאגניה בעורה הצח, כך אמרו, ומשפשפת אותו ללא רחמים במברשת זרדים פעמיים ביום, עם עליית השחר ועם רדת החשכה, היא מסתתרת בצל מעטה קצה

שדרה טבק לשניים

לאדיסלאב גרוסמן

לבן. אבל כאשר היא שוטפת את עצמה במים, נשאר עורה שחום ומבהיק.

מלאגניה סיימה את פולחן הרחצה. שפכה את המים מתוך הקערה ונעלמה עם השרפרף בתוך הביקתה. פאקו יצא, עם כינורו מתחת לזרוע, למורד שמאחורי המילבנה. עכשיו כבר החשיך באמת ובכסות האפילה לא ניתן להבחין כיצד הוא נעלם בתוך סבך צמחי הטבק שם נהג להיפגש עם פירושקה. הוא החיש את צעדיו ומיד אחרי הצטלבות שני שבילי שדה המשיך לפלס את דרכו בתוך הצמחיה. הטבק היה השנה גבוה מן הרגיל ועליו היו שופעים.

בינתיים ירד הלילה והצוענים ישבו בחצר סביב מדורה. האש היתה עכשיו עמומה, רק פה ושם עלו הגיצים מן הענפים העשנים. הצוענים ישבו בשתיקה שלובי רגליים כשמבטים מופנים אל ערמת הגחלים הלוחשות. אחדים הראו סימני קוצר רוח. מלאגניה ושאר הנשים בוששו להור-פיע. האפלה היתה עתה סמיכה והצוענים נעשו חסרי סבלנות, מביטים שבו ושוב לכיוון הביקתה, מצפים, להופעת הקערות המבהיקות, המעלות ניחוח בשר והמבשרות שובע. מישוהו הוסיף ענפים יבשים, האש לחשה ורקדה והאירה את פני היושבים, הילדים צעקו ומישוהו פתח בשיר:

כל כוכב זוהר
לכל בת חבר...

וכאשר הצטרפו בהדרגה הגדולים והקטנים, נתמלאה רחבת המילבנה בומר צועני עליו הבא מפיות רעבים ומהדהד בשתיקת הלילה. אי שם באמצע הדרך בין המילבנה לבין שדה הטבק נפגשה שירת הצוענים עם צליל כינורו של פאקו.

פירושקה נצמדה לצידו של הבחור ולא דיברה. ברקע הצל-לים המרקדים של צמחי הטבק, שהגביהו מעל ראשם, היה נדמה לנערה, שקשת כינורו של פאקו מרעיד בידו. היא שמעה בדומיה את מנגינתו, שלא היתה מנגינה, אלא סיפור, סיפור מעשה שהיה.

היה זה לא מכבר. פאקו התגורר עדיין בבניין הגדול לייבוש טבק, שעליית הגג שלו שימשה מקום לינה לשש מאות יהודים, שרוכזו כאן במחנה עבודה זמני. לילה אחד טיטלו אותם משנתם, הוציאו אותם ממשכבם בצעקות, צווחות, מכות וקללות ודחפו את כולם מעליית הגג לחצר. היה לילה, האנשים עוד לא הקיצו משנתם ולא ידעו להסתדר לפי פקודה. הזקיפים עם רוביהם פרצו לתוך ההמון והוציאו מתוכו איש ארוך רגליים. היה זה מרפא-השיניים. בעל זקנקן מחודד, ויתכן כי הזקיפים חשבוהו לרב.

"אם לא תכניס תוך חמש דקות סדר לעדר שלך", איים אחד הזקיפים, "אנחנו נדחוס אתכם עוד הלילה לתוך הקרונות ונשלח את כולכם לביצות... אתה יודע היכן הן הביצות?"

"אני יודע, הביצות הם בשלוזיה העליונה... שם מחנות הריכוז".

"שם יעשו מכם קציצות. אצלנו בסלובקיה אתם עדיין חיים כמו בגן עדן, טיגופות. אבל אתם לא יודעים להעריך זאת. קדימה צעד!" צווח הזקיף.

האיש ארוך הרגליים הוציא מאי-שם שופר, מי יודע אם היה זה מתוך תבונה אם מתוך יאוש, שלא חי בכפיפה אחת עם התבונה. בחצר פרצה מהומה, האנשים חששו לגרוע ביותר והילדים פתחו בבכי קולני.

האיש ארוך הרגליים נעמד מול ההמון וקירב את השופר לפיו. הוא היטה ראשו לאחור, פניו היו מופנים לשמיים, אל השחר העולה. היום החדש בא מן האופק אט אט. מתוך היסוס, בצבע אפור מדכא; אולי התבייש באורו. ואין עוד היודע אם האיש בעל הזקנקן האשים, התחנן או השביע את האל בשופרו.

קולו הגואה של השופר מגיע למרחקים, ההמונים בחצר הסתדרו בהדרגה שורות שורות והזקיפים נעמדו בצד. הם התפוצצו מצחוק: הרעיון המבדח להזעיק את שארית ה-יהודים הסלובקיים, שעדיין לא נשלחו צפונה, עלה יפה מעל המשוער. שאון ההמון שקע ומן הכפר הקרוב נשמעו נביחות הכלבים, המושכים בכוח בשרשרותיהם, וכמעט שקורעים אותן.

המפקד הגיע רכוב על סוס. הוא ישב זקוף באוכפו משך ברצועה הקצרה, הסוס נבלם במקומו והמפקד פנה אל ההמון.

"יהודים!" קרא. "די-ידים" ענה ההד, שנדבק לקולו. "מי מכם מתמצא בעבודת לבנים?" שאל המפקד כאילו לא היה אותו רגע דבר חשוב יותר

שדות
אבנים
שדות
נערים

ראיתי אותך בקיר
בשנה שעברה, בעונת האביב
שתת חיוך של זרעים שחורים

מה כבר נתן לזרע בשדות-אבנים?
רק צור — מה?
זרע רדום.
בדמעות זקנים השחנו את הלהב
ובנינו סבה
בשדות הנערים

גביע לך

הבאת אותי לפרקל
דחסף בי אילנות —
טלטלת אותי במדרונות עלים
ירקים
פתחת את צלעות החר
לתת לי את המפרץ
בצבת האור
של אחר הצהריים:
כל הלילה בקדר
הם פרסמו בכל
צרת צורה לך.

למב.

בוא, מלך, מסרבל,
הנה די, ריקות.
קשוחות כמו סלילות.

(כפות ידי ברכות
מלאות פנים, אחרים ופרחים)

בוא, צפרדע, תראה לי
את התלום הצעיר שנתתי לך
פשהיית גסיד.

(שמורה אני בענבר
זמן ארץ מתכה)

בוא אהוב — עטופה לקבות.
בדממה עסקה אני מתכה —
ובקדי יהלום אחר.

מועצת פועלי ראשון-לציון

מברכת

את כל אזרחי ישראל

ואת ציבור הפועלים בפרט

בברכת שנה טובה ומועדים לשמחה

ריבה רובין, משוררת ישראלית הכותבת אנגלית.
משתתפת בכתבי עת ספרותיים בעולם האנגלו-סכמי.
בישראל מפרסמת מעט. ספרה היחיד עד כה "קוטל
המשוררים" הופיע לפני שנים אחדות כשהטקסט העברי
בתרגומה של עליזה נהור מופיע לצידו של הטקסט
המקורי האנגלי. עתה רואה אור ספרה השני בישראל
באנגלית: "51 שירים".

איני יודעת מה זה ארס-פואטיקה. אני יודעת מאין אני
שואבת את שירי ולאן אני מכוונת אותם. אני שואבת
אותם מתוך חיי הקתקרטיים במקום קתקרטי.

אין חיים לחור למשוררים וחיים לחור לאנשים שאינם
משוררים. ההבדל הוא בכך שהאחר רושם ומחפש את
סדר הדברים ע"י עשוית צורה אמנותית והאחר עושה
דברים אחרים.

הקובץ החדש שלי כולל שירים בחורים ושירים כהם.
כמו העיניים שלי. עין אחת כהה והשניה בהירה. ואלה
הם חיי. זה גם שם הקובץ. העיניים מופיעות על עטיפת
הספר.

האם אני משוררת אמיגרנטית?
כשעורך דין מגיע לישראל עליו להיבחן מחדש. כלומר,
עליו ללמוד את החוק המקומי. צייר מביא עמו את כל
"אמצעי היצור" שלו, אין לו בעיה מבחינה זאת. משורר
יותר דומה לעורך דין מאשר לצייר. אבל יחד עם זאת,
אני בכל רמיזה אברו ישראלית. אני משוררת ישראלית
ששפת כתיבתה אנגלית. אני רואה בישראל מולדת
בניגוד לאמיגרנט שרואה בארץ ההגירה שלו ארץ זרה.
הנוף בשירי הוא ישראלי. הנוף הפנימי שלי הוא מעין
תערובת בין נוף ילדותי בדרום אפריקה לבין נוף בגרותי
— כאן. אני שואבת מכאן גם את ההווי וגם את התרבות
במובן העמוק והרחב יותר מאשר אמור סתם במלים.
התרבות הזאת איננה תרבות מאומצת אלא מענה למח
שקיים בתוכי. יחד עם זאת, איני יכולה לכתוב שירה
עברית!

הספר הזה איננו מתורגם לעברית להבדיל מהקודם
שהופיע בצורה דו לשונית בתרגומה של עליזה נהור.
לצער עדיין לא נתקלתי במתרגם שיספק את ציפיותי
מהשירים שלי בעברית. מי קרא את הספר?
הספר מכוון לכל קוראי אנגלית בארץ. חשוב לי, שכל
דבר שלי יופיע קודם כל כאן בארץ, אחר כך הוא יגיע
גם לחו"ל. זה דבר משני.

אנשים רבים עדיין אינם מבינים שישראל איננה אנגלית.
אני חלק ממה שקורה כאן. וכאן יושבים אנשים רבים
שלא מדברים עברית, שקוראים וכותבים בשפות
שונות. שבאים מתרבויות שונות. ועם התרבות
שלם הם רוצים להגיע לאנשים רבים ככל האפשר. הם
מביאים משהו מתרבותם הם. מעשירים את המציאות
הישראלית. וזו התרומה שלנו, גם שלי לתרבות היש-
ראלית המתהווה כאן בתקופה היסטורית זו

איפה הכתונת השחורה האדומה של היהודי? בהתקפה
רוגז תפס בשולחן והפך אותו. כמה כוסות התנפצו לרסיסים.
"לכל הרוחות, מי הקדים אותי?" הצועני הערום למחנה
פנה וראה מאחוריו את אמו, מלאניה נכנסת באופן בלתי
צפוי. הפנים המעוותות הביעו יותר פחד מאשר כאב. הכיסוי
הלבן משמיתו של פאקו היה בהישג ידה. אך היד לא
נגעה במיטה, אלא בלב. משהו הבהיל אותה. מעבר לנחל
הדהדו היריות, פלחו את האוויר זעקות אימים כאילו נפגעה
הארמה.

פאקו רץ בשדות. גדמה לו כאילו היריות מכוונות אך ורק
אליו. רק להרף עין נעצר במקום, בו בילו את הלילה. באותו
רגע האינסופי, כאשר בהרף המכה שהרעירה את כל גופו
מעד בגווש ארמה היה גרמה לו, שמישהו קורא בשמו.
לא גודע לו עוד, שפירושקה רצה בעקבותיו. בין צמחי
הטבק הסתתרו כל אלה שהצליחו לברוח מן המחנה. כעבור
כמה צעדים נתקלה פירושקה בקבוצת אנשים. אימת המוות,
וחוסר האונים שבפניהם, הפחירו אותה. הילדים לא רצו
להיבין ששדה הטבק הוא מחבוא שנועד להציל אותם ובכו.
עלי הטבק נעו ורישרשו תחת הגשם המזור שהומטר עליהם
מכל צד. פירושקה יצאה לשביל:

"פאקו! פאקו!" רעד קולה באוויר. וחזרה לנדוד בתוך
הצמחיה:

"האם לא ראיתם את פאקו? ... אף אחד מכם לא ראה
את פאקו?" היא שאלה את האנשים שהתכרבלו והתחבאו
בתוך שדות הטבק והתירס.

אחר כך כבר לא היה את מי לשאול. היא פילסה לה דרך
בשיחים הסבוכים מבלי לשים לב ליריות. מן הדרך שבין
השרות לא פסקו לירות. הפקודה היתה חד-משמעית: אר
היהודים יש לסלק מתוך המחנה. את העריקים יש לחסר
במקום.

בצהריים, כאשר השתתק ירי המקלעים, נתקל חייל עם
גולגולת על כובעו בצרור שערות שחורות ושמלה פרחנית.
הוא רצה לראות את הפנים ונעזר בקצה מגפיו. היא נראתה
כישנה.

"תראה", אמר החייל לחברו בסירת "צועניה ... איננו
ציגיגריני ... איינה נטה ציגיגריני ..."
לידה על השביל היה מונח הכינור עטוף בחולצה המשבצת
באדום-שחור עם רוכסן

על סדר מעשיים. הוא זינק שמאלה, זינק ימינה ולא הבחין
בה בשום מקום:

"פירושקה!" הידהדה בחצר קריאתו, "פירושקה!"
הוא לא ידע, שהנערה התגנבה לתוך חדרו הקטן, שהקציבו
לו בקצה שלוש הבקתות של הצוענים. פירושקה נעצה את
ציפורניה בכף ידה, נשכה בשפתיה. עכשיו היה עליה לצאת
בריצה לחצר, או לחכות עוד קצת, עד שפאקו יבוא לקחת
את חפציו? אם תרוץ החוצה אולי יתפסו אותה אמא וקלמן
ולא יתנו לה עוד לזוז, לא, מוטב לחכות עוד קצת ...
העפעפיים עם הריסים הארוכים גרעו מעצמת ההחלטה
הנחושה. היא הרימה את קצה הווילון שעל החלון הקטן
ועקבה אחרי הנעשה בחצר.

הצוענים ישבו לאורך הקיר בפנים לאות וזרועות רפויות
הביטו דומם על האדמה. אולי הם מפחדים? ואולי הם
סובלים? הכלבים בכפר פתחו בנביחות כמו לפי פקודה.
קלמן, כאילו הבריא פתאום. יצא בריצה, כמי שלא רוצה
להפסיד שעת כושר.

נשמעו צרורות ירי. ראטאטא! ושוב: ראטאטאטא! האדמה
נאנקה. מעבר לנהר, במקום שעמד הבניין לייבוש טבק,
התרומם עשן. התפוצץ רימון. ושני.

המורדות המכוסים צמחיה מעל המילבנה החזירו את אט
את ההד.

אברהם לא בא לכאן מרצונו ועכשיו גם מכאן מגרשים
אותו. לאן בעצם עליו לפנות? הוא הסתכל סביבו והבין
למשמעות מבטם הדומם של הצוענים.

"פירוקו! פירוקו!"
שוב מתפשטת הקריאה קורעת הלב במרחב. אבל אין תשו-
בה. איך בכלל יתכן? לא יעזור מאומה, איש לא יסייע.
הוא צריך לעזור לעצמו. עדיין אין הוא יודע לאן יפנה,
אבל הוא לא יתן שיתפסו אותו, לא יתן ... לא יתפסו
אותו, לא בחיים ... מלים אלו חזרו בו כהד שהתגבר אף
על דפיקות לבו החזקות. הוא רץ, רץ כל כמה שהספיקו
כוחותיו. הוא עלה בריצה במורד ונעצר במחציתו. הוא
ניגב את הזיעה מפניו והביט למטה, לעמק. חצר המילבנה
היתה כעל כף ידו. הנוף הזה, הנוף המוכר הזה הזכיר לו
בעוצמה צורבת ...

קלמן הפך, חסר סבלנות, את חפצי פאקו מצא בחדרונו.
אבל את אשר חיפש לא מצא. לאן, לעזאזל, נעלם הכינור?

בידיו מי הימים שעבר טיפול רפואי בגלל כיב קיבה, לפני
שנותה.

"האם זו תרופה טובה? דבר אחר אין בבית. אוי, אוי, מה
זה קרה לנו, כולירע, כולירע ..."

"זאת לא כולירע. זאת כירת החזיר שלכם ... שמע, שנדור,
תרוץ מהר אל הדוקטור רייכל במחנה הטבק, תגיד לו, שאני
שלחתי אותך ושיביקשתי שיבוא מיד. אם אינו יכול לבוא
בעצמו, שיתן לך שלוש קופסאות פחם חיתי!"

מלאניה שלחה יריקה בכיוון פאקו. פאקו הבין שזה סימן
מבשר רעות. בכל זאת היתה זו שטות להישאר עם הבחורה
בלילה בשדה. הוא ציפה שמלאניה תתנפל עליו. היא

הציפיה לתיגבורות

בריאל מוקד

ימת השקיעה לא הותירה עכשיו מקום למחשבה על הבאת תיגבורות. שדה השקיעה הדימיוני בדרך בידור הרמטי מכל קשר עם החץ וקרו רך דקני המוות של עצמו, שהחזר באלכסונים ומהירים מכיפת הבריל העליונה של ה- כאשר נסגר עליו עתה המעגל מכל העב- והקרינה חגה בעקומות-מחול סימטריות סביב- עמיתו האחרון, קשה היה להיזכר כתיג- יות ובקיומן האפשרי. ניתן רק לדחות את בשניות, ביממות או בשנים אחרות. היה חס מסובך בין עוצמת הקרינה ובין כוח יות הספיגה ומסכי המגן של מיתקניו, יחס הקשה להיזכר בו. כל מה שניתן לעשות היה, לגרום את המיתקנים הכבדים אתורה יבים סמוכים יותר זה לזה בשטח ההולך- המצב, במעגל מתכווץ וחג סביב עצמו. לפע- ניסה לחלום, שלא כך נראים פני השטח- יב, שהעקומות אינן קיימות, שהרצועות ה- יבות אינן תבות במחול המסחרר. מה עז היה לך לשכוח את גרירת המיתקנים, את התקוות- ינות של הצבתם במקום חדש, את התבוסות- יטות בחום הלח והנסיגה הבלתי פוסקת. אימת הקשה הקיפה אותו מכל עבר, ארבה והתקרבה- ית צבעי עקוב והירים, גולתה אותו במחוללת, ה זה בו בקצות משושה והרימה אליה את דמותו- ינותק והרעדת לאחר שהוטבל בה טכילה- יות אחרונה והועבר דרך כור המצרף של- ינתה השקופה. קשה היה להניח במצב זה- יל אפשרות רחוקה של פריצת התיגבורות, נאון עם מיתקנים ומסכי-אנרגיה חרישים, נוסחות מפתיעות לגמרי של פוטוסינזה, עם- יות לחולל ריאקציות גרעיניות הפוכות ו- ית תוך אמונה חדשה בגאולת הקרקע, דונאם- ית רונאם, מעול הקרינה. לו כבר לא היה כוח- ית מקור של גלי קרינה חרישים, הנעים בה- ית על מהירות האור והמסוגלים לערער את- ית האמפליטודות של הקרינה העיונת.

כל בני-הברית, שהיו לו על דרגים- ים יותר, לא יכלו לבוא לעזרתו. כל אלה, יתו אותו על דרגים נמוכים יותר של ממשות, יכלו לבוא לעזרתו. כל הנכסים, שצבר לעצמו, יתגים נמוכים יותר של קיומו, לא יכלו לסייע- ית תיגבורות, המאומנות לסוג מיוחד של- ית גרילה, שנאלץ לעמוד בה, יכלו להושיעו- ית הטרויה של החלומות, בין פרחי הבשר- יתם והרחיקים של הפסיכוזות שלו. תיגבורות- יתגומנות טרפו בג'ונגל זה על נקלה כלי- ית פרפרים בין עופות-טרף ענקיים, שכוּפּוּ- יתואריהם מעלי-הפלומה בסקרנות כלפי מטה, ית שניקרו במקורם. שרירי היונקים הקטנים- יתו בבהלה לעבר צימחית השיחים, שעה שה- ית הגדולים היכו בכנפיהם וראשי הציפורים- ית צמרות העצים. כל התיגבורות שאימן- ית ספר מיוחדים ללוחמת שדה הכוזבו גמרי, ית שישחזר תנאי הקרב לא היה מספיק: ית לעצמו בעצב שעה שנסוג לעבר מישטח- ית הסופי והחל לדקק את מצבר האנרגיה- ית שלו. 'התיגבורות יצאו; אבל נטרפו- ית, דיווח לו שידור פתאומי, שנלקט במכשיר- ית שלו. זעמו על כישלון תיגבורות, שאומנו- ית ארוכות, במיוחד לשם הפעלה בשעת משבר- ית עודד אותו למאמץ אחרון ועקר לעמוד בין- ית לחושך. הרי לא היה מצביא אורתודוכסי, ית על תיאוריות של המטכ"ל הישן. הרי אימן- ית התיגבורות ללוחמת שדה בתנאים הקשים- ית. אבל עתה נותר חשוף וחסר מגן תחת- ית נוכח זר, מוקף בקרינה וביצימחיה דימיונית. ית לא היתה לו שום ברירה. מתוך חוסר-ברירה- ית שני חלומות שונים: מתוך אשליה- ית בקצה האופק, הופיעה תמונה של תיג- ית, פאטאמורגאנה של בני ברית. מי שיער, ית רבות הרחוקים שניהל שם יוכלו לגייס לו- ית תמיכה ברגע המכריע. העזרה שהושיט היתה- ית תנאי, בחלקי תבל רחוקים כל כך, מתוך- יתם אנוכיים וחסרי קשר. אם היתה מושטת- ית מניעים נטולי פניות לחלוטין, דיינו. אם- ית מושטת מתוך מניעים קשורים ביניהם, ית יוכלים להסתפק בה. אבל, בלי קשר- ית גשר בין מחווי עזרה שונים, היא נזרעה- ית זה את שנקמר קודם אולי הוא בטל כשי- ית אבל מה שנאמר לאחר-מכן על מחווי העזר- ית משהו. זו לא היתה אפילו שליחת לחם על- ית המים, אלא שקיעת פרודות בחלל אמורפי. יתו כוכב-לכת בעל שתי שמשות תאומות,

במעמקי אוקיאנוס רדיואקטיבי בחלק-שמים אחר, נעשו מחווים כלשהם: קטנים וחסרי תוחלת. מתוך גאווה על חוסר היגיון של עשייתם, בלי שום עקרון מנחה, מתוך סיכון מכשיל, הורחב עתה המכאניזם של השיטה הקדושה לעומק החלל של מעי הליווייתן. אדוני, וזה מה לו. אם רצוני שישאר עד בואי, מה לך ולואת, אתה לך אחריי. כמה מאמצים הושקעו במילוי חובות במחצות הקטנים, שנבעו בפירוש ממקור השיטה שרגל בו ומצוייה. אך מה יצא לו מכל זה, שום כוח לא התייצב לצידו, הוא היה נטוע מראש בפניה נידחת, כמה כוח הושקע בטיפוח משאבים, שלא יכלו לספק לו הגנה ביום פקודה. זה היה עמל סיופי חסר שתר לבחור בדרך הקשה ביותר. לא היה טעם בבחירה כזו, איש לא ידע על כל מאמציו. רק על פי גאווה ריקה ניתן לתלות את הכל במי- שרץ בשיטה הקדושה ולהתעלם מרקע ממש. אבל אדוני, וזה מה לו. אם רצוני שישאר עד בואי, מה לך ולואת. אתה לך אחריי. שום רבקות בשיטה האהובה לא יכלה להגיע בכיוון זה. מדרת, איפוא, באה בחירת הסרק המתמידה בעויות השרירות הגיאה שלה, בלי טעם שיכנוע פנימי, רק מתוך חיקוי דוגמות של האמנים הקד- מים. הם היו בודאי נזהגים כך. אבל הם נהגו כך בתנאי אחרים לגמרי, מתוך קלות אמונה בקואורדינאטות אחרות לגמרי. כמה מגוחך היה לחקות אותם כמו פטפוט בנב מדומה. אבל לא היה יכול להימלט ממעגל של חובות-כבוד מדר- מות. עצם שליחת צילו לגזרות השונות של ה- מעגל היוותה את המחווה האחרון של אפשריות

השלמות, את הנציגות האחרונה של יופיו הכוח המלא. למח לא עמדו לו כל השקעותיו ביום ה- מיבחן? למח לא הבקיע שום חיל-עוד דרך לעצמו למקום עמיתו האחרון. ביום-עמיתו האחרון נותר בלי בני ברית. הוא לא הסכים אפילו לחלום על סיוע ממש, שיושט לו בידי כוחות העזר. רק חלום נועז על בוא בני-ברית שונים לגמרי יכול לחלץ אותו מטבעת המצור. הצללים הרוממים והמפתיעים של בני ברית נטולי-הדיוקן ניבטו בו בחיור רוער במקום עמידתו האחרון. דמיו- תיהם נראו מוצקות ועומדות: אך החלו לדעוך בכל קצות הספקטרום ולהיראות אחרות לגמרי, מחליפות גוון וניגודות בקצותיהן ארצה, שעה שהחלפה לרגע זווית הראייה הקבועה. זו היתה התיגבורות היחידה, שיכלה להגיע הנה, תיגבורת שלא שיער כלל את בואה ברגע המכריע, בשעות הקץ; בג'סטות נימוס ניסה לקדם את פניה, בעינים נחלשות וכואבות ניסה להתבונן בפניה, שעה שהאורחים שבאו זה עתה עשו את כל הסיורים הדרושים להריפת הקרינה. בעת שחלק מהם תאכיל אותו איזו דייסה נחלית והושיבו ברכות שעון בתוך אלונקה, ניסה לברר בקדחתנות פרטי כמה ואריאנטים מאתמאטיים, שעצם בואם ירמז על מציאותם הוודאית בידיהם, ושכח להקריש תשומת-לב רבה למראיתם החיצונית.

מה היה עליו לעשות, כרי לא להיפגע מהקרינה? מה היה עליו לעשות, כרי לא להיפגע מהקרינה בלי להזדקק לבני ברית? מה היה עליו לעשות, כרי לא להיפגע מהקרינה בלי לגרום את המיתקנים הכבדים וה- גרוטסקיים? מה היה עליו לעשות, כרי לא להי- פגע מהקרינה בלי להתאמן בתיאוריה מעניינת וחסרת ישע? מה היה עליו לעשות, כרי לא להיפגע מהקרינה בלי לערוך תמיד ניסויים בתנאי שדה? מה היה עליו לעשות, כרי לא להיפגע מדיון כיצר לא להיכוות מהקרינה, על דרגים נמוכים יותר? איך היה ניתן להבטיח לו חסינות דיפלומאטית באזור חם ומורעל זה, שייאש גם את מוני הגייגר המשוכללים ביותר? דיון על כך התנהל בלי הרף על כמה מישורים מתוך רצון טוב בלי גבול, מתוך הטיית חסד מפורשת. 'מה לעשות

ברק חלק קרוע של חולצת-נסוס

גושי-בטון גבוהים, רצועות אספלט נמסות והים. פעם היתה פגישה בהמונ עם ברק חלק קרוע וטעוי בחיפוזן של חולצת נסוס מזורת אותו לפעולה קדחתנית או מעוררת, לפחות, חלום מחו כאלכסון חי ושחור, המתפתל בשדה גבישים ירוקים וכוכבי-אש סגולים. עתה, מכורבל בגלימתו, מעיל-גנרלים דימ- יוני, מילא רק את חובתו לאלוהים ולאנשים, והודה כשקט, מתוך עייפות, ברעיון של כמה חולצות נסוס. פעם היה הדימוי של פגישות בהמון מעורר אותו מייד לחקירה נמרצת ור- בת שנים, להפלגה בדוגית על פני הים לעבר חופים חדשים, בחיפוש אחרי ברק אבוד וקטוע של צבעי לבוש האמיתי. אבל עתה ישב כהה ונטול דמיון בכורסה בין ספריו ורישומיו על הקיר. התיאוריה על שקיעתו המורדרת מגיל שש-עשרה, משיא זיקתו למל- כות ליד חוף הים, שימשה כבניין-על מצוין לבסיס קיומו האדיש ונטול התנועה בלב ה- גלים הגדלים. "אני יורד ושוקע, חוסר זה- תנועה משתלט עלי, אמר האיש, שחזר זה עתה מחזירה", ניסה לפטם את עצמו בטבלת קלשאה כילד מיואש הבולע פירור שוקולאד, נחמת-שווא מצחיקה בלב המפלות

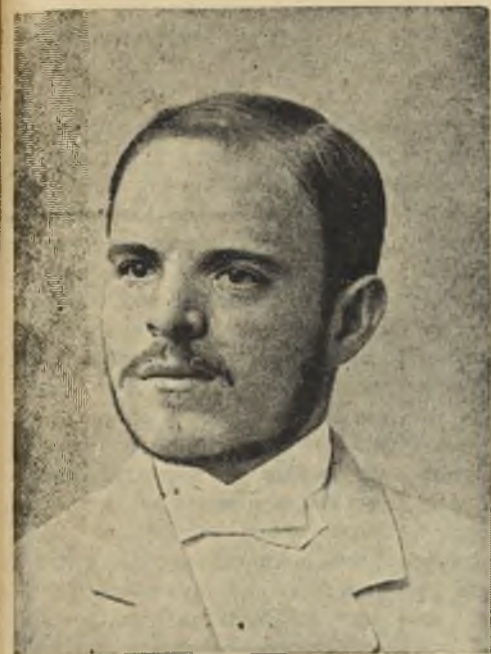
1961

ל א פעם היה נדמה לו, שעה שאיבד את דרכו בין המון צבעוני, הזורם, תוסס ורענן, לכל עבר, שעל ריש- תית עינו הבריק ברק חלק קרוע וטעוי בחיפוזן של חולצת נסוס. בפנית העין, שרמעה וניסתה להפריש גרגר אבק חד דר- קר, בזווית מנצנצת וכזה מדי, תיעתע וחלף הרכב צבעים קר ודוחה, הדומה למרות הכול, מרחוק, לניסיון געגוע או אולי אפילו לעצמו כמו שהוא. בעת הניצחון, שעה שהונח המסד לגדולה וסגנו מונה למארשאל. הרי סגניו אמ

כאשר ביאליק בא לביקור ראשון בארץ

נחום גוטמן

שני פרקים מזכרונותיו של נחום גוטמן
כפי שסופרו לאהוד בן עזר, ועומד
לצאת בהוצאת "יבנה", לקח
שנת השמונים לנחום גוטמן
והשבעים לתל-אביב

בתוך כף-היד. זה בעיניי אחד מקסמי החיים של המון
רק "סבראים" יבינו אותי: זה דבר שאין לומדים אותו
בספרי-הלימוד, אין כותבים עליו שירים, אך זוהי תחושה
יסוד בחיים — לרמות את הזולת ולהציל את עצמי, ו
זאת ראיתי אני, הילד, בעיניי. ולכן חשבתי שכאן, בחולות
מצויים השורשים. כי היכן הייתי לומר עליהם? הייתי
בן שבע. עדיין לא למרתי מאום. הספר היחיד שקראתי
היה "אהבת ציון". ומה שאמרתי לביאליק היה המינימום
שאני למרתי מהחיים.
אך ביאליק המשיך ושאל:
"ואיפה אתה רואה ים, ונוף נהדר?"
אמרתי: "אני עולה על השולחן, משם מטפס על העמוד
של הסוכה, דרכו אני עולה לגג, ומשם רואה את הים."
הבית בנווה-צדק, שבו גרנו, היה בעל קומה אחת, וא
הים אפשר היה לראות רק אם עלית על גגו.
ביאליק ניגש לשולחן, הרים רגל אחת והניחה על השולחן
ורצה לעלות גם הוא כדי לראות את הים.
ואז נשמע קולו המפוכח של רבניצקי:
"ביאליק — מה אתה מטפס על שולחנות?"
ביאליק לא עלה על השולחן.

באותה תקופה היתה אחת העליות הראשונות של התימנים
לארץ-ישראל. הם באו לבושים בחלטים לבנים. זקנים
קצרים ופיאות ארוכות שהגיעו עד לחזה. העברית של אותה
היתה בהטעמה מיוחדת. זה היה מראה מיוחד במינו
ובעיניי הם היו כדמויות תנ"כיות. אהבתי את הבעות
פניהם, את אצבעותיהם הרגישות, ואת הפיקחות החזקה
בעיניים החומות. הייתי מסתכל מוקסם באורח-חיה
מצאתי אצלם מה שלא מצאתי אצל ה"שיכונים" — טמפר
מנט, דרכי-ביטוי המתאימות לרגשות ספונטאניים, אקספר
סיביות רוחניות וגופניות.

מקום מגורים לא היה להם. ועדי-יהודי-יפו העמיד לרשותו
ארגונים גדולים של עץ, ששימשו להובלת פסנתרים מחוץ
לארץ, ואשר הובאו מן הסוחרים הסיטונאים היהודים שביפו
העמידו את הארגונים בשתי שורות על אחת מגבעות-החוף
לפני הכניסה לנווה-צדק. מרחק לא רב מביתו של ה
קוק. ושם חיו המשפחות התימניות. פתחו "חדר" לילדים
ומהמים המשומשים שהיו התימניות שופכות במעבר שב
הארגונים — נכבש בחול מסלול רטוב.

לפנות ערב היו האמהות יושבות עם הילדים משני עבר
מסלול המים וחובקות בידיהן את ברכיהן, נחליאלים מניעי
זנב היו מקפצים ונהנים מהלחות הקרירה, ומתוך ארג
גדול ששימש כ"חדר" לילדים נשמע קולם המתנגן ש
הרבי והתלמידים, השונים את פרקם בנעימה תימנית מסול
סלת.

מראות אלה העניקו לסביבה הצהובה, שהשתקפה על הק
הכחול של הים, צביון מיוחד, שכל חיי עודנו מתנגן ב
ומצטייר בעיניי כאותו קסם מיוחד שאני קורא לו —
ארץ-ישראל שלנו.

כשפנה אלי באותם ימים ביאליק ושאל אותי:
"נחום, מה אתה רוצה להראות לי?"

לקחתי אותו לשכונת-התימנים, עם מסלול מיהמדהמ
שבין ארגוני מגוריהם. הלכתי איתו גם לבית-הכנסת של
הספרדים בנווה-צדק. בפתח בית-הכנסת עמד חזן, קורקדי
היה שמו, עם החלט הארוך וחגורת-המשי על הבטן, וכל מ
שנכנס — בירך אותו. הקשבנו לתפילה. בתום התפילה
שוב עמד החזן בפתח, וכל מי שיצא — נשק לחזן או
ידו.

כשהגיע תורנו — שלחתי מבט שואל לפני של ביאליק
— הינשק את כף היד?

לא נישק

גדר עשויה עמודי-מלט, והיה שייך לגרמני. הוא היה בניין
פאר, ובו בית-הקפה המפואר ביותר של יפו. בצלו של
המלון, לעבר הים, היו ישובים המתרחצים בים.
לכבוד בואו של ביאליק זימנו בבית הקפה של המלון קהל
של נכבדי-היישוב ועשו לו קבלת-פנים. המברכים כה
האריכו בנאוניהם, ומורה אחד הקריא ברכה ארוכה כתובה
בחרוזים, עד שביאליק הפסיקם ברוגז ואמר שהוא רוצה
לראות את הארץ בעיניו שלו, ללא הדרכה. בקהל השתררה
תחושת-מבוכה והסבות-עיניים מקצה לקצה.
לימים, כאשר התארח במלון הפרופיסור שץ, זכיתי להיכנס
פניהם עם אבא ולראות הווי שהיה זר לי לחלוטין. בית
קפה מאורגן יפה, עם מלצרים לבושים בהידור. כל אורח
היה מתיישב ליד שולחנו ברחבות אצילית שלא ראיתי
במקומות אחרים, שותה מי-סודה מתוך בקבוק מפוקק
בגולה של זכוכית, או לימונדה צבעונית, ומאזין לרחש
הגלים, אשר מכאן נשמעו שקטים ומנומסים יותר.

צייר ראשון שראיתי בחיי יושב ומצייר גופים היה הצייר
לחובסקי. זה היה עוד לפני היות תל-אביב. הוא היה פה
בזמן ביקורו של ביאליק בפעם הראשונה בארץ, ב-1909.
יום אחד ראיתי על גבעות-החול יושב לו אדם ופותח תיבה
של צבעים, ומעמיד בד לפניו, ומתחיל לצייר. היתה זו
תיבת-הצבעים הראשונה שראיתי בחיי, והצייר היה
לחובסקי, שחי ברוסיה, והיה מטובי הציירים של התקופה.
נעצתי לידו, ותיבת-הצבעים הקסימה אותי. לחובסקי ישב
וצייר גוף שומם של חולות על רקע הים, במקום שעליו
נבנתה לימים תל-אביב.

אגב, במוזיאון "בצלאל" היו תמונות של לחובסקי. ובבואי
לפאריז בשנות העשרים, ראיתי את תמונותיו של לחובסקי,
שהיה יהודי, מייצגות את הציור הרוסי בתערוכה בג'רדן
דה לוקסמבורג.

בידוק למראה אותו גוף של חולות אמר ביאליק, שהתארח
בביתנו, לאבא שלי:

"בן-ציון, לאן הבאת את בנך, מידבר?"
אבא בא במבוכה ולא ידע מה לענות.

אני פתחתי את פי ואמרתי:
"זה לא מידבר. יש ים וחול. הנוף נהדר. גם הצייר לחובסקי
צייר אותו."

ואמנם, הצבעים האלה, של חול וכחול-שמיים, והים —
עתידיים היו לשלוט בתמונותי.

ביאליק חשב שחסר לי מגע עם חיים עשירים ומקסימים,
אבל לא הבין שהקסם נמצא לי בכל אשר הבטתי, וליופיו
לא מצאתי ביטוי בספרות שנכתבה באותם ימים. כשהקשב-
תי לשיחותיהם של הסופרים בבית-אבא גידמה היה לי כי
הם מרוחקים מהחיים.

כשאמרתי לביאליק חולות וים, לא התכוונתי רק לכך
שבתור צייר-לעתידי הצבעים האלה קוסמים לי, אלא בחול
ראיתי עולם מלא. פה היה הכול נפלא וצהוב. בשבילי חול
לא היה אף פעם שממה, אלא עולם מעניין ומלא: שורות
הגמלים הגדולות, הלטאות, שבשעת בהלה הן מותירות
אחריהן את זנבן. וחיפושיות-החול שהיו מגלגלות כדוריהן
בתוך החול.

חיפושיות-החול מהלכת בויגזגים ומחפשת בתולדות-החול
גלל טרי שתוכל לגבול לה ממנו כדור מתאים לה בגודלו.
והיא מטפלת בו, מגלגלת אותו, רצה אחריו כאשר לפתע
יתגלגל במורד, תופסת בו מחדש, מפנה גווה אליו, ומגלגלת
אותו קדימה ברגליה האחוריות. היא מחפשת מקום מתאים
לו, שם תשמר אותו, ובו תטיל את ביציה. ומתוכן ייבקעו
בבוא הזמן הזחלים.

במקום להטיל בי תחושה של בחילה, כפי שגוהגים רמשים
להטיל בלבבות של ילדים — מצאתי בחיפושיות-החול
דמויות יפות, נוצצות, נקיות, שיוצרות היטב מה שהן
רוצות, ומקיימות את חייהן מתוך תבונה רבה כלפי העתיד.
ובבוא היום גם למדתי לדעת עד כמה מראה עיניים, ללא
הסברים, לילד רך, קובע את דרכי ראיות-החיים שלו
ומלמדו יותר מכל דבר אחר.

נמלה מובילה גרגיר-תבואה, והגרגיר נופל מבין לסתותיה.
הוא מתגלגל מראש גבעת-החול הקטנה, והנמלה פונה
אחורה, ורצה מהר להרימו ודוחפת אותו עם קרניה אל
ראש הגבעה הקטנה, וממשיכה עימו את דרכה. המראה
נתן לי, בתור ילד, הבנת דברים שבבית-הספר ובחיי עיר
לא הייתי זוכה לו. ראיתי את הברכה שיש בחיים על גבול
הישימון.

עוד עכשיו זכורות לי התנועות העצבניות והנלהבות של
נמלים, הרצות לאחור במבוכה, ממשמשות בקרניהן למצוא
את הגרגיר שנשמט והתגלגל מן הגבעה למטה. דמויות
נמלים נבוכות, אשר חוזרות עם הגרגיר וממשיכות ללכת
בשביל-הנמלים.

לטאה רצה בחול ופתאום היא נבהלת מאוד ורוצה לברוח,
וכפיצו להתגוננות היא משאירה אחריה את זנבה המוסקי
להתנועע, וגורם להסחת דעת הרודף ממנה. ואז, לגשת,
להחזיק את הזנב הרוטט בכף-ידך, ולהרגיש את פרפוריו

כ אשר ביאליק בא לביקורו הראשון בארץ, באביב
1909, בלוויית רבניצקי, הם התארחו בביתנו
בנווה-צדק. אמא החליטה, בהתייעצות עם אבא,
כי צריך להתקין את הבית לכבוד ביאליק ורב-
ניצקי, והאורחים אשר יבואו לפקוד אותם בתקופת שהותם
אצלנו.

את הפיג'אמה הראשונה שלי בחיי תפרה לי אז תופרת
צעירה שבאה מפתח-תקוה, שאחר-כך נעשתה פסלת בעלת
שם עולמי: חנה אורלוב. זה התחיל בכך שאמא החליטה
שצריך להכין סדינים וציפות חדשים לקראת בואם של שני
האורחים הנכבדים. חיפשה, ושלחו אליה איזו תופרת צעירה
מפתח-תקוה. היתה זו חנה אורלוב, שאז עוד לא התחילה
אפילו לכייר. היא ישבה כמה ימים ליד מכונת-התפירה,
שקנתה אמא, התניעה ברגליה ותפרה, וכתוספת — נתפרה
לי אז הפיג'אמה הראשונה. פיג'אמה עם פסים.

אחרי שנים, כשביקרתי אצל חנה אורלוב בפריז, והיא כבר
פסלת מהוללת, ואת ראשי פיסלה אז — הזכירה את
הפיג'אמה שתפרה לי, ואשר בזכותה נפגשו דרכינו לרא-
שונה.

אמא נוכחה לדעת שאין לנו מפות ראויות לכסות את
ה

ברנר

היכרתי את ברנר מבית-אבא, בעודי ילד, עוד לפני היות תל-אביב. ברנר לא הירבה לבוא לביתנו, אבל אני הייתי פוגש בו בדרכי לבית-הספר. אז לא היו דרכים, והיה עלי לעבור כמה גבעות של חול מביתנו עד אשר הגעתי לבית-הספר. לפעמים הייתי רואה את ברנר הולך, כניראה לבית-הפועלים שבנוה-שלום. שמתי לב למהלך שלו. היה לו מהלך מיוחד — כבד, כבד-תנועה, מביט בקושי לצדדים. ידיו תמיד מאחורי גבו, והיה צועד בחול בכבדות. שמתי לב אפילו לנעליים שלו. היו לו נעליים, שקראנו להן אז "נעליים רוסיות", עם חתיכות גומי משני הצדדים. הוא היה שתקן, זעום, כאדם שרגיל להיות בודד. הייתי רואה אותו עומד ליד הסנדלר ומחכה לתיקונו.

ברנר היה בא אלינו יחד עם עגנון. רובו של היום היה עגנון בביתנו, לרגלי עבודתו. וברנר היה בא לדבר עם עגנון, וממילא גם עם אבא. ביחסיו עם אבא היה ברנר סגור ומסוגר, ואבא לא מצא דרך אליו. מלבד גנסי, הצליח רק עגנון, בחיובו הוורוד, לשבות את ליבו, וברנר היה נהנה לפסוע ליד עגנון, שבימים ההם היה בראשית צעדיו. עגנון היה אז אדם צעיר, אדום-לחיים, מרבה-בדיבור, ידע כיצד לקשט את עצמו אל מול המבוגרים ממנו, וידע לדובב את ברנר יותר מאשר הצליחו בכך האחרים. התבדל בין ברנר ובין עגנון היה גדול, הן בגיל והן בדרכי הדיבור. ברנר היה כאילו נוהם מה שהוא רוצה להגיד, ואילו עגנון ניסה לנעוץ בשיחה מלים כאלה, שתעוררנה את ברנר לדיבור.

פעם ישבנו על מרפסת ביתנו בנוה-צדק: אבא, המשורר שמעוני, ברנר ועגנון, ר' בנימין ואז'ר. והנה הגיעה שעת המינחה. ביתנו היה מול ביתו של הרב קוק. הרב קוק היה אישיות נערצה מאוד, הן בעיני הדתיים והן בעינינו אנו. בעיניי היה נערץ משום שמצאתי אותו כאדם הכי יפה אשר פגשתי בחיי. צח-מראה, בעל פנים שלווים ושלמים, תמיד נתון במין עצבות שקטה, טהור-עיניים. באותה ישיבה שישבנו על המרפסת, הציע עגנון לגשת למינחה לבית הרב קוק. כמה מן הנוכחים התנגדו: "הרב קוק הוא דתי. אנחנו לא דתיים."

גם ברנר היה בין המתנגדים. בכל זאת קמו עגנון ור' בנימין ואז'ר ויצאו בקבוצה והלכו אל בית הרב קוק, ואחר-כך ליוותו לבית-הכנסת.

ברנר לא הלך עימם, אלא צעד במרחק-מה מאחוריהם, כשהוא מכניס כפות-רגליו בדיוק בעקבות פסיעותיו של הרב קוק. זה עשה עלי רושם גדול. חשבתי אמנם שזה ולדותי, ועם זאת ראיתי בכך כמין סמל. עוד היום נידמה לי שזה סמל.

וכשהיה הרב קוק הולך לבית-הכנסת, הייתי בכוונה צועד מאחוריו ומשקיע גם אני את כפות-רגלי בעקבות-רגליו. כל כך הערצתי אותו.

כשהיה ברנר בא לבית אבא, היה מתיישב בקצה הכיסא, לא ישיבה נוחה, אלא כאדם שמוכן כל רגע לקום, ומרגיש עצמו שלא במקומו.

כשהייתי יוצא עמו החוצה, למרות הבדלי הגיל הגדולים שהיו בינינו, הוא היה מעמיד צעד-צעד בחול ומדבר איתי בניחותא על דברים שמבוגרים אחרים לא היו דוברים איתי. מצאה חן בעיניי מידת הבטיחות שבטח בי, כי אני מבין את כל דבריו. דיבר איתי על כל דבר, קצת בגימגום, וקצת מתוך תהייה אם אני מוכשר, למרות צעירותי, להבין מה שהוא אומר.

היה הבדל עצום בין הרושם שהשאיר עלי האיש, והרושם שהשאירו בי ספריו. למען האמת, ספריו לא היו קרובים לליבי. לא אהבתי את המאזכרים שלו. מה שאין כן ברנר האיש. בהבדל ממבוגרים אחרים, לא נהג להורות לי אלא לחקור. ואולי רצה להבין דרכי נעורים תל-אביביים. הוא היה אדם סגור מאוד. כשדיבר איתי, היוזמה היתה תמיד שלו. אני לא הייתי מעז.

הידידות שלנו התבטאה בכך שכאשר היה הולך, הייתי מצטרף אליו והולך על ידו, ועוזב אפילו את החברות שלי כדי לצעוד לידו, בלילות-ירח, על המדרכות. לעיתים, כשהיו יושבים בחבורה, הוא היה מתרחק, שוכב לבדו בין גבעות-החול ומשתרע שם, פושט יד ומסנן חול בין אצבעותיו. זה תמיד הוכיר לי שיר מאוד מפורסם של משורר רוסי, שאני זוכר את שמו:

"אני שם את ידי בחול וגותן לחול שיסתנן בין אצבעותי, ואני חושב: כך גם עוברות שנותי."

דמות זו של ברנר, המתבונן, המכוּרבל, המסורבל, ששוכב בחול ופניו מאירים אל מול הירח — רדפה אותי הרבה שנים. בשנים האחרונות התחלתי לעשות פסלים, וכיירתי פסלון: ברנר מתבונן בשמיים, נושא את פניו העגולים אל מול הכוכבים, ופיו פתוח.

נחום גוטמן

ברנר: בזכות הצעקה (רישומו של גוטמן)

כאשר היה ברנר עולה במדרגות ביתנו הקטן, שעמד ליד גימנסיה "הרצליה", ואני יושב בחדרי ושומע קול צעדים, מיד ידעתי: אלה צעדיו של ברנר.

קול צעדים צעירים יותר, קוקטיים יותר, היו צעדיו של עגנון, אשר בא עם ברנר. עגנון תמיד כאילו פירפר סביבו, היה הולך לפניו ומאחוריו, ומצדדיו.

והנה, יום אחד אני שומע צעדים כאלה. הם נכנסו פנימה. שאלו, אם אבא בבית. אבא לא היה בבית. אמרתי, שאני חושב שהוא יחזור בקרוב. הם הסתובבו והסתכלו בארוץ-הספרים של אבא. עמדו שם מילונים וספרי-מחקר על תנ"ך, וכמובן כרכי "השילוח". מחוסר-מעש שלח ברנר יד אחת והוציא כרך של "השילוח", ופתח אותו.

אבא שלי היה קפדן גדול בעברית. כל מה שהיה קורא בעברית, בעיקר בכרכי "השילוח", היה מתקן תמיד בעפרון או בעט-אדום. כך תיקן אפילו את מאמריו של אחד-העם. אפילו בשירים של ביאליק או של טשרניחובסקי היה מסמן סימן שאלה או קו. אני ידעתי זאת וחשבתי, שזה שיך למקצוע של סופר עברי.

ברנר עיפפני בעיניו, כקורא לעגנון. עגנון קם מכסאו, הסתכל וראה מה שראה שם ברנר: סיפור של ברנר עם תיקונים של אבא. מיד הסמיק עגנון בלחיי. ברנר סגר את כרך "השילוח" כמו במחיתא-כף חזקה, ואמר: "נלך".

ושניהם יצאו. אבא עשה מה שעשה, לא משום שרצה לתקן את ברנר, אלא משום שחיפש דרך משלו בלשון ובכתיבה. הוא היה חש כאילו הוא מבטא את עצמו בתיקוניו, כאילו הוא עצמו היה כותב כך.

כעבור כמה שנים סיפר לי עגנון על הפגישה הזאת ואמר: "אתה זוכר, ברנר יצא מביתכם אדום מכעס." ואני חשבתי: כיצד אבא שלי חיפש תמיד את השלימות, גם באחרים, ולא מצא. וברנר לא הבין וראה בכך עלבון.

יום אחד, זה היה זמן קצר אחרי עניין "השילוח", אני יושב באותו חדר ושומע את ברנר עולה במדרגות ביתנו, בהד צעדיו הכבדים. הוא עומד בפתח, מביט ימינה ושמאלה, ושואל:

"אביך בבית?"

כשעניתי בשלילה, ראיתי כי נתרועע-מה בפניו. הוא פסע אל תוך החדר, והתיישב על הכיסא בכבדות.

"נחום, צייר אותי."

כשראה את הפתעת, הוסיף מיד:

"אני הסתכלתי אתמול בראי, ראיתי את עצמי — הייתי רוצה שאתה תצייר אותי."

אני אז כבר ציירתי, הייתי אדם בעל-מקצוע. התרגשתי מאוד, ועניתי:

"ברנר, אותך — בכבוד."

הושבתי אותו, פתחתי את ספר-הסקיצות, והתחלתי לצייר. פתאום ממצץ ברנר בעיניו הכחולות, נותן בי מבט בוהה ואומר:

"נחום, אבל אני רוצה שזאת תהיה קאריקאטורה. דווקא קאריקאטורה!"

ברנר רצה לראות את המגווח שבו. התאכזר לעצמו. הסתכלתי בפניו הרחבים עם שתי עיניים כפתוריות ורצון חזק לשבוע-חיים, שאינם בנמצא משום-מה, ולא מצאתי בהם כל חומר לקאריקאטורה. דבריו נפלו עלי כמכת-לחי. בשום פנים לא הייתי רואה בברנר משהו שאני יכול ללגלג עליו. האמנתי באמיתות כל הגה וכל הבעת-פנים שלו. סגרתי את ספר-הסקיצות, ואמרתי:

"ברנר, אני ממך קאריקאטורה לא יכול לעשות."

הוא קם מכסאו, הימחם בגרונו, לא אמר לי שלום ויצא במדרגות. אחרי כמה ימים נפגשנו שוב, הוא חיך אלי ברוך וכל העניין נשכח. זה לא הפך את הידידות שלנו בשנים הבאות, בסימטאות ירושלים.

הידידות שבין עגנון ובין ברנר היתה לשם-דבר בפניו, בפי הגימנויסטים והבחורות, שהיו מהלכות עם צמות ארוכות ברחוב הרצל. פעם אחת הלכתי לחוף הים להתרחץ. שם היה הווי תוסס תמיד — ערבים הבאים לרחוץ את סוסייהם, מוכרי-הגלידה ומוכרי-אבטיחים צורחים בקולי-קולות. אגב, זה אחד הזכרונות היפים ביותר שיש לי מילדותי — מראה הנוף הזה, לפנות-ערב, כאשר השמש שוקעת בים הכחול וקורעת לגזרים את העננים.

אני מתרחץ בים והנה אני רואה — שוכב לו ברנר על החוף ליד מלון "בללה-ויסטה", שוכב בודד על צידו, ברך על ברך, נשען על יד ימינו ומסתכל, כרגיל, לשמיים. אני היכרתי אותו לפי סוליות נעליו בלבד, שהיו בהן תמיד חורים. סביבו רעשו המתרחצים. ערבים התרחצו עטופים במגבות צבעוניות, נשים בחלטים; ויהודים בתחתונים יצאו מן המים כששערותיהם וזקניהם סרוקים ומתוחים מן המים. היו ריחות חריפים של "ביסמין" קלויים וקול קשקוש צלחות-נחושת של מוכרי-משקאות. אנחנו הילדים היינו צפויים שם לא פעם להיפגע מ"פצצות" חול-רטוב שבהן היו ילדי הערבים צדים אותנו. והנה מהסימטה מופיע עגנון. חכליל, בצעדים מהירים. חשבתי: מיד יגש אל ברנר. לא. הוא עשה ממרחק סיבוב גדול ס

ה כל אנשי המושבה, ידעו שאמה של דלית מקיימת את מה שהגדירו באלגנטיות מתחסדת — "פר-שיית אהבים מתמשכת" עם הגזבר, אולם לא נטו לדון בכך בפרהסיא, להוציא, אחת לחודש באסיפה הכללית, אחת לשבוע בעת סידור תורנות השיזוק, ונוסף לכך, כל אימת שהעלה את חמתם בחישוביו המסוב-כים.

בפעמים אלו, מעל לנייר עמוס טורי מספרים וקווים ירוקים ואדומים, נהגו להחליף ביניהם עקיצות והלצות על חשבונם. ("ומה עם משפחת קרום? תורה חוזר על עצמו כל שבוע?" "שעות נוספות לא תקבלו!" "אהבה בלי ביונס", "ביונס בלי אהבה", "ממור, גם כסף גם הנאה!") והוא, גבר צעיר, רוזה, שמשקפיו שמוטים על אפו הארוך, מאדים כל פעם מחדש, מושך בכתפו ומנער מעליה מצבור קשקשים או אבק. רצון להילחם ברמויהם לא היה לו, וכי מה הפגם ברומן ממושך עם אשת-איש, כל עוד, כל עוד... היא עדיין נאה ושמורה, ובעלה, בעלה, הוא היחיד שאינו יודע...

מר קרום לא היה חקלאי, אם כי גר במושב עובדים. שדותיו ופרדסו נמסרו בחכירה (לא רשמית) לערבי בשכנות, שע"ב דם עם בניו ובני בניו. ואילו הוא עצמו היה מעלה כל בוקר את גופו מסורבל הבשר על מכונית הפיאט הקטנה, מלאת כתמי-החלודה, ונוסע העירה — לעיסוקיו.

בבניין העסקים הגדול שעל יד פסג' מוגרבי היה לו משרד. מבניי-דבר התלחשו שוהו משרד תיווך על פי שמו ומפוקפק על פי תכליתו, והיו מגניבים חיוך דק בבטנם את ההברה האחרונה; ואילו מקורביו הרשמיים הודיעו מפורשות ש — הוא פקיד צנוע והמשרד אינו שלו ואף המזכירה, היושבת שם בחדר הקבלה, זו בעלת השער הצבוע, אינה אלא קרובת משפחה המשתכרת לשם לימודיה.

בקומה השניה מאחורי מסדרונות עמוסי ניירות עטיפה וספלי פלסטיק — שכן משרדו. ליד קיר המזרחי ניצב ארון ברזל גבוה ובו קלסרים רבים, חומים, אדומים ושחורים, זה על גבי זה. כל יום, בין תשע לעשר היה מעיין באחרים מהם. בעשר ועשרה בדיוק אפשר היה כבר למוצאו בקפה הסמוך: "בוהק".

בוהק, שעל רחבתו המאורכת פוזרו שולחנות-עץ רבועים, הסתיר את באיו מאחורי וילונות מופשלים למחצה וצואת זבובים צפופה.

שם, מעל לכוס קפה הפוך, היה מר קרום דן עם בני-שיחו (קבועים במספרם; שישה במנין, אך עם זוג אחד לחלוטין) בפרטי העיסקאות האחרונות בשוק המטבעות.

דלית עצמה, שחרחרות ושטוחת חזה — שהכחיל מרוב צביטות שנועדו לעודדו לגדול — אהבה את אביה אהבת נפש. בפנימיה המרוחקת מן הבית, שהמית הים מגיעה אל חדריה המאופלים, היינו מוכרבלות במיטתה, מנסות לאמדם את משמעות הפרשה.

דלית בררה את מילותיה. מבטאת אותן באיטיות: "תמיד היתה כזו, מין פרוצה. גם איפה שגרנו קודם. אבא תפס אותה והיכה אותה מכות רצח. אחרי שהיכה אותה והיא צרחת ובכתה, הסתובבה בקומבניזון בין החדרים ואז הוא גירש אותי החוצה ונעל את הדלת. בטח עשו את זה שניתם. את מה שקודם הרביץ לה בגללו".

בגיל שתיים-עשרה נראות פרשיות כאלה הרות עולם, אך אנו ניסינו לדון בהן כנשות העולם הגדול. לאמה היה שער שחור ארוך וחלק וגוף נערי, אך במיטה החמה, מתחת לשמיכה, מנסות להתניק צלילים מאזני הנערות האחרות — נצבה מולנו כסמלה של הזונה הגדולה המפתה גברים והמוסרת עצמה אף ללא אתגן.

דלית לא כנתה את המאורעות "פרשיית אהבים". "ראיתי איך היא עושה את זה איתו" אמרה בדקדקנות "בחופשת פסח. בבוקר. הם חשבו שאני נמצאת עם האפרוחים בסככה אך בעצם הייתי מתחת לחלון. היא זונה האמא שלי. כשאני אגדל לא אתחתן לעולם".

"כשאני אגדל" היו מלות מפתח של חלומות רבים. אמונות על "נשים קטנות" "אמבר" ו"רבקה" התפרשו החלומות בצילן של ערבסקות מאלף לילה ולילה — כשאגדל — אהיה מלכת יופי, או דוגמנית, או שחקנית מפורסמת — כשאגדל אהיה כל כך עשירה שיהיה לי בית עם עשרה חדרים,

יחד במיטה

שולמית גינגולד

ובהם שטיחים מקיר אל קיר... במושבה היו הבתים קטנים, בני שלושה חדרים, עם סורגי ברזל על החלונות מפני רימוני הפידיאנים, והמדריך החקלאי היה עדיין מלמד כיצד מגדלים אפרוחים או מפטמים אוונים, וכיצד שומרים על מחזוריות הצמחים בשדה על מנת שלא ינוצל עד תום. ובלילות, על רקעה של יללת התן, היו האבות צועדים עם צ"כי משומן בין הבתים הסדורים בשורות רבועות, ישרות. אי מי היה משעין טרנויטטור על כתפו ושכנו מצית סיגריה. סרטי המערב הפרוע שהוקרנו פעם בשבועיים העטו הילת פאר על הפנים הכמושות, העיפות והכרס המתהווה.

אביה של דלית לא יצא לשמירות. תמורת עשר לירות וטפחה על שכם היה שכנו מחליפו. בלילות היה מצוי בביתו, מחייך לאשתו ומתווה את צירה המרכזי והמהולל של חבורה צוהלת, פרומת הגורות, הגוהרת על בוטנים מלוחים ובקבוקי קוניאק שבע — שבע — שבע.

גברי המושבה שחשו באמה של דלית שהיא ברת הישג, חששו ממר קרום. מהלכים לו בסוכנות, בהסתדרות, במש"רדי החקלאות, ומי יודע, אולי אף במשרד הביטחון. הערבי שעייב את שדותיו לא הונה אותו, המדריך החקלאי מעניק לו עצות שאחרים אינם זוכים להן, ובפגישות עם פקידים בכירים הוא נוהג לטפוח על שכם ולהציע סיגר שריחו חריף ומחיר אינו מוכר.

איש שיחה היה, קולו מחוספס ודלית ירשה את כשרונו למימיקה. במיטת הברזל הצרה בפנימיה המרוחקת מן הבית, שהמית הים מתדפקת על חלונותיה כפרליוזים של שופן — היתה מעווה את פניה ומקדירה את גבותיה בדברה על אמה.

"היא לא ראויה לו. הוא כל כך אחר מכולם. כשהיה קטן יכול היה להיות תלמיד מצטיין אך לא רצה. אבא שלו זרק אותו מהבית. והוא אפילו היה קצת עברייני. אחר כך החליט לחזור למושב ופגש את אמא. והם התחתנו".

שתיקה. כשדלית מדברת ידיה אינן נחות. מתחת לשמיכת צמר הגפן הן מקבלות חיים משלהן, גוגעות ולא גוגעות. לוחצות, צובטות, פוגעות בטעות, נגללות.

"הוא היה מציל, ונהג מונית ואפילו קצין משטרה. בחיי ישי לי תמונות, תבואי תראי. בלילות, כשאנחנו מקבלים חופש הביתה, הוא תמיד מספר לי סיפורים ואני שוכבת במיטה. פעם הוא היה על אוניה גורווגית — וכולם היו בלונדיניים. הוא שחה אליה מהחוף והם נתנו לו חבילה עצומה של שוקולד אגוזים, טעים. אלוהי. ופעם הוא קיבל פרס על שגילה מרגל —".

נוצצות עיניה של דלית ושפתיה חשוקות והמיטה מהבילה. לולא היה חם בחדר מנשימתן של הישנות אפשר היה לחוש את גלי הים המגיעים ומזכירים את אמא, את אבא, את נרות השבת הרועדים שעל שולחן הסלון, את עצי הגינה שגזעיהם מסוידים ואת ידיה הרכות של אמא המקצצות בחזרזירים הצומחים משולי הגזע.

דלית משתכרת ממליה, משנאתה, מאהבתה, הירכים הצרות של הילדה בת השנים עשרה מתפתלות ואצבעותיה רצות.

באמצעה של המושבה, ליד הצרכניה המלוכלכת, ניצבת סככת ענק המתקראת בית תרבות. בערבי חגים נוהגים היו לערוך בה מסיבות ראויה או כפי שנהגו לקרוא לכך —

ערבי הווי. על שולחנות לאורך הקירות פרושים סדינים לבנים ועליהם מפירות העונה. במרכז, ספסלים, ספסלים סדורים אחד לאחר משנה, חלקם נטולי משענת וקטעי רגל; ולפנים, ליד קיר האובסט הצפוני, מתגבהה בימת עץ שקרשיה אינם מהוקצעים.

אמנים שכוחים מ"תרבות לעם" משמיעים מעליה את קולם שעבר זמנו או את בדיחותיהם הקבועות, בכי ילדים קוטע את דברי המנחה, ובהתלהט האווירה עולה אמה של דלית על הבמה ובעידודם של מעוניינים קבועים מתחילה לרקוד ריקוד בטן ממושך לצליליו של ממבו איטלקי... יה ויני נגרו וזמבו...

צעפי שמלת השיפון עולים ויורדים סביבה, והיא מעכסת בבטן שטוחה וישבן מזדקר כשהצללים גופלים סביב מקולו המתכתי של הפטיפון המיושן.

דלית מחזיקה על ברכיה את אחיה הקטן ואמה מפתלת מותניה לעיני כל האנשים. מר קרום, בין פרץ צחוק אדיר למשנהו, נהנה להציץ אל העיניים המואדמות שסביבו, להטיח אגרופ תועה אל מיפתח מכנסיהם של שכניו ולהתחין ויסקי לכל עבר מהבקבוק שבידו. כשמסתיים התקליט ניצבת אמה של דלית כפסל אבן על הבמה, מניחה לצעיפים לחזור ולהישמט ולחדור בין רגליה עם משב הרוח הפתאומי מן הדלת הפרוצה לרווחה. אביה של דלית מתרומם, מניף את הבקבוק לעבר הפינה, תופס אותה בשתי ידיו, מלטף את עכוזה וצועק: ועכשיו, הביתה! להשכיב את הילדים! מהר!

ודלית, משליכה את אחיה מעל ברכיה, מנסה להתמרד, אך האם תופסת את ורועה הדקה במצבטים הדקים של ציפורניה והולכת עמה לעבר הבנין. בסופה של דרך הכורכר, הבית לפני האחרון, שגינתו אינה סדורה ועציו בלתי מטופלים, אך גברשת בדולח מדומה תלויה בו מן התק

— — דו־השורש אינו גילוי המיוחד לתקופתנו ולאותה חבורת סופרים, שבאחרונה מגיפה אותו כשלט־האבירים שלה. הוא אופייני לכל יוצר, שבתוקף המהפכה היהודית עקר מנוף אל גוף; אכן, החיזיון הזה הוא חלק אורגאני של חטיבת־ספרות עברית שלמה וציליו מהדהדים בה עוד מימי יהודה הלוי". כתב משה דור במאמר שפירסם לאחרונה במוסף הספרותי של "מעריב", בעקבות הופעת יומן־הנעורים של לאה גולדברג, כשהוא מתייחס לשירה הידוע של המשוררת "אורן".

נרמה, לא אחטא לאמת אם אציין, כי באותה "חבורת סופרים" מתכוון משה דור לילקוט ספרותי שראה־אור לפני פחות משנה בשם "ממשות כפולה", ואשר משתתפיו הם שמעון בלס, ראובן בן־יוסף, יעקב בסר וכותב־שורות־אלו. אולם, הטענה בדבר העדר החידוש שבהופעת יוצרים דו־שורשיים מדור־המדינה נשמע בעת האחרונה בנסיבות שונות, בכתב ובעל־פה, ולפיכך מן הדין לתת את הדעת על סוגיה זו של חידוש או אי־חידוש שבשאלת הדו־שורשיות, על רקע המדינה — מול הדו־שורשיות של ימי העלייה השנייה והשלישית וה"מדינה־בדרך". למעשה, נזקק לסוגיה זו, ולו בתחף, גם פרופ' גרשון שקד בערב ספרותי שנערך לרגל הופעת ספרו "הסיפור העברי", כשהוא כורך יחד את המושגים דרל־שונות דו־שורשיות.

אכן, אין איש חולק על כך, שתופעה של דו־שורשיות עשויה להתקיים הן בתרבות העברית והן בתרבות הכללית — מאז ומתמיד; כלומר, מאז שבני־אדם עקרו מנוף־התרבות של צמיחתם הראשונית ושתלו עצמם בחוג תרבותי חדש. אפשר, היצירה הנודעת ביותר בדורות האחרונים, המשקפת מצב זה של כפילות, הוא ספרו של אלברט שאמיסו: "פטר שלמיל".

אם כן, תופעת הדו־שורשיות עשויה להתגלות בכל קבוצת מהגרים, המצליחה להסתגל אל תרבותה של חברה חדשה — זו הקולטת. ואולם, מכאן ועד לדור העליות החלוציות... דומה, אמרנו כי עיירות־הפיתוח של ימינו כמוהן כקיבוץ דגניה, קודם שנים. הרי מופרך הוא מעיקרו!

למעשה, כל הקורא בתשומת־לב את המבוא הקצר, המצורף אל הילקוט "ממשות כפולה" — עשוי לחוש א־ל־נכון את השוני הגדול המפריד בין דור לדור, כשהדגש מושם על המהפכה הדמוקרטית, שהתחוללה בארץ במרוצת שלושים השנה האחרונות, ואשר היוצרים הדו־שורשיים של דור זה מבטאים, ברב או במעט, את השלכותיה הנפשיות, הלאומיות־חברתיות והתרבותיות — אם בשירה ואם בסיפורת.

שתי מערכות שורשים

אשר להשוואה בין דו־שורשיות של ימינו לבין דו־שורשיות של העבר:

מושלך ראשון — אנו יכולים לדבר על תופעה של דו־שורשיות אך ורק בתנאי שהאובייקט לדו־שורשיות אכן מושרש בשתי התרבויות גמ־יחד. מכאן, שאדם אשר אינו חי את התרבות העברית, לא ייכלל בקטגוריה זו (הוא עשוי להיות דו־שורשי במישורים שונים — אך לא במישור התרבות־ספרותי!).

מסובכת יותר שאלת ה"מושרשות" בנוף־התרבות הישן מבחינת היקפה, אך לא מבחינת עומקה, שהרי המדובר כאן — במידה רבה — במישורים נפשיים, דומינאנטים, ולא־דווקא בידע ספציפי ובהתמצאות אקדמית. על־כן ניתן לדבר, לעיתים קרובות, אפילו על דו־שורשיות העוברת בירושה — ובעיקר בקרב עדות־המזרח ובקרב בני־הלזרים ניצולי־השואה, דהיינו במסגרות אנושיות שבהן קיימת נוכחות מכרעת של העבר מ"שם", שהיא נוכחות הזהות הגנונה.

אם כן, הדו־שורשיות התרבותית הינה פועל־יוצא של תהליך ארוך, הקשור בהמרת הזהות, ובמקרהו של דור העליות של־מדינה: המרת הזהות לשם התבוללות חדשה — והפעם בקרב הסביבה הישראלית הקולטת. מטמורפוזה זו חלה על תחומי לשון, גוף, לאום־חברה, היסטוריה, ספרות ועוד. כלומר, "לידה מחדש", אך ספק אם לידה מחדשת זו, בכל הנוגע לגל העליות של המדינה — עד עצם היום הזה — דומה בקוויה הכלליים למושגים של העליות החלוציות. הדברים ידועים ומוכרים היטב. התופעה עצמה דומה יותר לתהליך־ההגירה המקובלים, בתוספת של פרובלמטיקה סבוכה: המהגר הישראלי בא אל ארץ־אבותיו. אך התהליך, בעיקרו, הוא בכל זאת תהליך של הסתגלות, או כדברי שמעון בלס, שעלה ארצה מעיראק ב־1951: "... אנחנו נתונים בין שני עולמות, העולם שבו נולדנו — והעולם שאליו הגענו ואנו מוסיפים להסתגל אליו. האספקט הזה בא לידי ביטוי הן בדרך הכתיבה והן בלשון עצמה. נרמה לי, שהשימוש שכל אחד מאיתנו עושה בלשון העברית, שאינה לשון־אם עבדו, שונה במידה מסויימת, והוא בעל אספקט בלתי־מקומי בהשוואה ללשונו של סופר ילידי־ארץ. לדעתי, האדם הדו־שורשי הוא אדם עקור מקרקע צמיחתו; הוא עקור ומנסה להסתגל לסביבה חדשה, תוך מאמץ לא ליפול תחתיו. כך שלמעשה יש לנו שתי מערכות שורשים: הראשונים אשר שוב אינם אחוזים בקרקע צמיחתם, החדשים שבעזרתם אנו מבקשים לקבוע את זהותנו בספרות העברית. באופן כזה, אני נוטה להגדיר את השורשים החדשים בבחינת שורשים של הסתגלות" (מתוך "דפי עקד / שבוע הספר העברי, 1977").

כאן טמון, אם כן, גרעין ההבדלים בין דו־שורשיותם של בני העליות החלוציות לבין דו־שורשיותם של בני דור העליות של המדינה, ובעיקר דור העליות ההמוניות — כלומר, במידת קיצוניותו של תהליך המרת הזהות, וכן במהות המוטיבאציה שמאחורי תהליך זה. "ידעה לאה" שבשירי של יעקב בסר, או "זהרה אלפסיה" שבשירו של ארז ביטון — מול דמויות ספרותיות כגון "כתריאל" באידיליה של דוד שמעוני ומול בני־מסדה של יצחק למדן; — אפילו שאנו מביאים בחשבון, שלא כל אנשי העליות החלוציות הגיעו ארצה מתוך מוטיבאציה ציונית־חלוצית עמוקה ויש ביניהם גם מן התלושים ומן הנמשות, וכי גם בקרב דור עליות־המצוקה קיימים יחידים — ובמיספרים בלתי מבוטלים — אשר הלהט האידאולוגי המפעם בהם אינו נופל מזה אשר פעם בקרב דורות ראשונים. ואולם, המדוברי

על דו־שורשיות בספרותנו בהווה ובעבר

מתוך: "סדנה פנימית"

איתמר יעוז־קסט

כאן באופי הכללי ובהותם שבו טבועים גלי העליות של המדינה. "זהרה אלפסיה" שבשירו של ארז ביטון עוברת תהליך מובהק של דגראדאציה עם השתקעותה בארץ. ממעמד של זמרת מלך מארקו — נהפכת למקרה־סעד באשקלון. ואפילו דמותה של "ידעה לאה", בשירו הבלתי־אסתטי־במכוון של יעקב בסר, הינה התגלמות האנטי־הירואיות בכל מהותה האמיגראנטית־יהודית. אך היא־היא — לפי תפיסת המשורר — "מגש־הכסף" האמיתי של המדינה.

נוח עולה חדש

ביטוי ספרותי חותך להבדלים שבין שתי מהויות של דו־שורשיות אנו מוצאים, תוך השוואת השיר "נוח במחתות הים" מאת שולמית הראבן (ובטרם קום המדינה) — לשיר "למרגלותיך ירר־שלים" מאת אורי צבי גרינברג. על־כן, מן הדין להתעכב ביתר־הרחבה על השוואה זו:

"נוח רוח כמו קילון, / שעוד יש לו רגלי מבול, / הולך מתנדנד בסיקתו / כמיפרש מהלך ושומע / את שחיקת עצמות שכניו / בחול הרב, צחצח. // המים הרכים/הביאו לו אור נחושת, ומצוף, / ואת בבואתן/שלעולם איננה ברורה. // רגליו בוססות בחול/ובמליחה, באורך־רוח, אהבתן/נדונה להיות ארעית. / ביתו עוד לא קבוע. // נוח לומד שפה חדשה, / לומד ערב ואבן וקשת. / מאז שנחת, גידל שפם, / קבל מיסת סוכנות ושתי שמיכות, / עוד לא התרגל לקוצים/ואינו מבין חלומותיו, כאילו/טעות, כאילו לא חלום, לא־לו, // אולי הגל הבא ימחה/הכל, כאב ופה חרב, כי הילדות/אינה צומחת, לא, אף פעם, היא מתכסה שכבות מצדף מתעבה. // נוח הולך בין העונות, / בדר ובשליש. / אם יישאל, יחזור על השאלה/באדיקות נבהלת. בחול נשחקת/ שפת התשובות, צחצח. // נוח מתרחק. מתרגל, / רק חיתושים. בנידון ברקים, / הבטיחו לו שנגמר."

אכן, מעטים השירים בעברית, המיטיבים להמחיש את הווייתו של עולה חדש, המגיע לארץ בעקבות ה"מבול" — כמו שיר זה. ברישומו המידי, מצויר השיר את נוח כאותו אמיגראנט, שכל מעייניו נתונים — לכל הפחות כלפי חוץ — להווה בלבד, המציב לו אתגר פיזי. אולם, החיצוי הביוגראפי בא לידי ביטוי, למעשה, מראשית היצירה.

הדמות, כפי שהיא מתממשת לאורך השיר כולו, מביעה את הרגשת חוסר־הביטחון־העצמי של העולה החדש, שנאלץ להחליף זהות בזהות. על השיר חופפת אווירה של עירבוב ראשית ואחרית, והיא מעניקה לו איוה מימד של עצב אשר בתלישות. ברור כי נוח אינו צעיר עוד, אך הוא מתחיל הכל מבראשית. הוא לומד שפה חדשה ומלמד את ידיו להשתמש בכלים חדשים. ככלות הכל, הוא משול לאדם המושלך לתוך מלחמת־קיום פראית, והדברים הראשונים שהוא מחוייב לדעת, כרוכים בשימוש בכלי־הנשק הפרימיטיביים ביותר, כגון אבן וקשת. התהליך של שינוי החזות החיצונית והתאמתה ללואנט בא לידי ביטוי גם בגידול שפם. ואולם, העבר מלווה אותו ללא־הרף, שהרי הוא הולך בשלדים, אף שמהלך הוא בחולות של חוף הים התיכון, כלומר, בעוד שהתולות שייכים ל"כאן", העצמות שייכות ל"שם", ואפילו שהוא מנסה להדחיק חלק מן הביוגראפיה שלו: "כי הילדות אינה צומחת, לא, אף פעם, / היא מתכסה שכבות כצדף מתעבה". סיומו של השיר הוא בבחינת אנטי־תיוה לכל תפיסה חלוצית. לנוח העולה החדש אין שאלות ואין תשובות, לפי שעה, כי הרי הוא חי ללא כל אידאולוגיה, על הטריטוריה של אררט־מדינת־ישראל — כשאת מקום ההשגחה תופסת, על דרך הא־רוניה — הסוכנות היהודית הדואגת לו. (כמובן, אין הסוכנות אחראית לחלומותיה

ה דבר הראשון שנקרה לפני עיני, היתה עריבה. עריבה פשוטה. מרובעת. חצי-עמוקה — חצי שטוחה. עריבת-שוק. נכנסתי כולי לתוכה. אינני זוכר מיהו שאמר לי, נדמה לי שהיתה זו אמא, כי בשעה שילדה אותי בוויטבסק, בשכונת "פיסקור-צייק", מאחורי בית-הסוהר, בתוך בית קטן ליד הכביש, — היתה דליקה גדולה. העיר בערה — אותו חלק, המיושב יהודים עניים. את המטה עם המזון, ואני בתוכה, למרגלותיה של אמא, העבירו למקום בטוח, בצד אחר של העיר. אך קודם לכן, נולדתי מת... לא רציתי להיות חי. תארו לכם שלפוחית חיוורת, שלא רוצה לחיות בעולם... כאילו התפטמה עד זרא בתמונות של שאגאל. דקרו אותה בסיכות, השיבו את נפשה, וזרקו אל תוך דלי מים, וסוף כל סוף זה נתן ציוץ. אך החשוב הוא שנולדתי מת. מאוד הייתי רוצה שפסיכולוגים לא יוציאו עלי משפט מעוות בגלל זה. רחמים!

הראיתם פעם, אחת מן הדמויות המקריות בתמונות הפלור-רנטיניות, עם זקן שמעולם לא סופר, עינים — אפר וחום בעת ובעונה אחת, עם פנים של אוכרה שרופה, מקומטות ומסוקסות? זה אבי. סבא, מלמד אדוק לא ידע אלא למסור את בנו הבכור — אבי — עוד בילדותו, להיות משרת בחנות של דגים מלוחים; ואת הצעיר — להיות ספר. אך לא, הוא לא היה משרת, במשך שלושים ושנים שנה, אלא פועל פשוט. היה מרים חביות של ארבעה-חמישה פוד* ולבי היה מתעוות כמו כעך תורכי כשהייתי דואה כיצד לא הרחק מבעל-הבית המכרים, מרים אבא את המשאות ונובר ומחטט בידיים קפואות בתוך המלוחים.

אמא נולדה בליזונה, זו שבה ציירתי את ביתו של הכומר. ליד הבית — גדר, וליד הגדר — חזירים. אמא היתה בתו האחרונה של סבי, אשר בילה מחצית חייו בשכיבה על גבי התנור, רבע מחייו בבית-הכנסת, והרבע הנותר — באיטליו. בשעה שרבץ על התנור, לא יכלה סבתא לסבול יותר ומתה בעצם נעוריה הפורחים. רק אז זע סבא. כן זעו הבהמות והעגלים. אני זוכר את אמא, איך שלטה בכל הבית, וגם באבא; כיצד, בלא להתעייף, בנתה בתים, פתחה חנות מכולת; כיצד שכרה עגלונים והביאה עגלה עם סחורה ללא כסף, באשראי.

היכן המלים כדי לתאר אותה כיצד היא עומדת ליד הדלת, בחיך, או כאשר היא מאריכה לשבת ליד השולחן, מצפה לשכן, כדי להוכיח חוכמתה בשיחה. ובלילות שבת, לאחר הסעודה, כאשר אבא היה נרדם ליד השולחן, תמיד באותו המקום באמצע ברכת המזון, היו עיניה עצובות והיא היתה אומרת לשמונת בניה:

— ילדים, הבה נשיר את ניגונו של הרבי! עזרו לי! הילדים שרו מנומנמים והיא התייפתה. אז אמרתי: — את כבר מתחילה? אז אני אפסיק! היה חבוי בה, אי-שם, הכשרון שלי. הכל היא העבירה לי, מלבד חוכמתה, נדמה לי. הנה היא ניגשת אל חדרי, נוקשת ושואלת:

— ילד, אתה כאן? מה אתה עושה? אתה רוצה לאכול? — הביטי, אמא, זה מוצא חן בעיניך? — היא מתבוננת בציורי, האל יודע באיזה. אני מצפה לפסק-דינה. לבסוף היא מפליטה, מהורהרת: — כן, בני, אני רואה. יש לך כשרון. אך, ילדי, שמע לי! אולי מוטב שתהיה משרת? רחמנות עליך. עם כתפיים כשלך! ומאין זה בא אלינו? אין אני מתלוצץ. אם אמנותי לא שיחקה תפקיד בחייהם של יקירי, הרי חייהם ויצירתם חשובים מאוד באמנו-תי. — — —

והנה סוחרת אותי אמא אל "בית הספר העירוני". במבט ראשון על בית-הספר, מבחרך, חשבתי לי: כאן ודאי תכאיב הבטן כהוגן, והמורה לא יניח לי להיות חופשי. אמת, סמל על הכובע התחשק לי מאוד. תענוך סמל, וכאשר יעבור קצין, יש להצדיע לו.

אך יהודים אינם מתקבלים בבית-ספר זה. אמא ניגשת בבטחון אל המורה, מושיענו. הוא היחיד שלוקח... עשרים רובלים זה לא הרבה. אני נכנס הישר לכתה ג', רק משום שזו כיתתו. התקשטתי בסמל והתחלתי להציץ אל תוך החלונות הפתוחים של גימנסית הנערות. לבוש מעיל-מדים שחור של בית-הספר, נעשיתי ודאי טיפש יותר בכמה ליטראות... קודם-כל, התחלתי לגמגם. אף שלא שיננתי, ידעתי את השיעורים. בכל זאת, מתוך עקשנות, לא רציתי לענות. היה זה שמח וטראגי. לעזאזל ציוני "2".* אך יש ברוסיה.

הראשונים בכל הספסלים מבחיל אותי עד מוות. איזה רעד אוהו בי. סמוך אל הלוח השחור, נעשה לי שחור בעינים ואני עצמי נעשה אדום כמו סרטן. וסוף! לעתים קרובות אני אפילו מחייך, אך זאת לטשטוש הרושם של בילבולי. מובן מאליי שלחשי התלמידים מן הספסלים הראשונים הם מיותרים — אני יודע את השיעור, אך אני מתבלבל... מה אני צריך את השיעורים? מאתם, שלוש מאות, ארבע מאות עמודים, אינני חס עליהם וקורע אותם מתוך ספרי, מפזר אותם ברוח למרחקים האזוריים. שילחשו הם עצמם באוויר, ברוסית, על אודות ארצות ועמים. אך הניחו לי. אני רוצה להיות פרא, להתכסות בירק, לצעוק ולבכות.

(*) מידת משקל רוסית. פוד = 16 ק"ג בערך.
(**) ציון "נכשל" מתוך דירוג של 5 ציונים, הנהוג בבתי-הספר הרוסיים.

בין וויטבסק לפאריז

פרקים אוטוביוגרפיים

מארק שאגאל

ידעתי היטב את לשון הרחוב, וגם מעט מלים הגונות, אך מלה פנטאסטית, מלה "ספרותית" כמו "חודו'ציק" (אמן) לא שמעתי. בעצם, כן שמעתי, אך בעיירתנו לא אמרו אותה אף פעם. זה היה רחוק מאתנו. לעולם לא הייתי יכול, אפילו במחשבה, להגיד מלה כזאת. אך כאשר יידי, שבא לביקור, ראה את התמונות התלויות על הקירות, הוא אמר: — שמע נא, אתה הרי אמן אמיתי! — מה אמן? מי אמן? האם אני באמת יכול להיות...? תגיד!

הוא הלך ולא ענה לי. ואני נזכרתי שאי-שם בוויטבסק ראיתי שלט גדול, כמו על חנויות: "בית-ספר לציור ורישום של האמן פן".

חשבתי: גורלי נקבע. צריך רק להכנס לשם ולסיים את בית-הספר, ואני כבר אמן גמור. ואני אפרד לשלום מחלומי-תיה של אמא על משרת, מנהל-חשבונות, או במקרה הטוב ביותר — צלם אמיד.

ביום נאה אחד (כל הימים נאים!) בעת שאמי הכניסה את הלחם לתנור, התגנבתי אל המרדה, אחזתי במרפקה שהיה טבול בקמח וכך אמרתי: — אמא, אני רוצה להיות אמן, זה מוחלט! אני לא רוצה להיות משרת ולא מנהל-חשבונות. אמן אני רוצה להיות! לבי אמר לי, משום-מה שזה לא יעבור כל-כך חלק. לכן המשכתי וטענתי לפני אמא: — הביטי אמא, אמרי בעצמך, האם אני בן-אדם? האם אצלה למשהו? אני מבקש ממך, הצילי אותי, בואי אתי, 'בואי! בואי! יש בעיר מקום כזה, שאם רק אכנס לשם ואלמד ואסיים, הרי אני אמן גמור. ואני אהיה מאושר. — מה? אמן? האם, חלילה, נטרפה דעתך? הנה לי, בבקשה ממך, ילדי, להכניס את הלחם לתנור, ואל תפריע לי. הרי מונח לי לחם בתנור. — אמא, אני לא רוצה. בואי אתי!

והנה בא כבר שרמטר (*) פן — נמוך, עם זקנקן חד... מה רוצים? — אני בעצמי אינני יודעת. התחשק לו להיות אמן. אני יודעת? ודאי שגעון כזה. יעף נא מבט, הנה מה שהוא עושה; אם זה שווה משהו, שילמד, אם לא... אז בוא הביתה.

פן אפילו לא הניד עפעף. גזלן — אני חושב — עפעף לפחות בעין! באופן אוטומטי, כהרגליו הישנים, הוא נוטל את רישומי שהופיעו ב"ניווה" וממהם: — כן, יש כשרון! יקח אותך הרוח, אמרתי אל עצמי. אמא, כרגיל, לא הבינה כל-כך. אך לי זה הספיק. בין כך ובין כך, קיבלתי מאבא כל חודש חמישיה (**). וכך למדתי כחודש וחצי אצל פן בבית-הספר של וויטבסק.

ופתאום בא קרע! עם עשרים רובלים בלבד, שקיבלתי מאבא בשביל הלימודים, נסעתי עם חברי לפטרבורג, ברחתי. בכמה דמעות וגאווה אספתי את רובלי הנייר שאבא זרק לי על השולחן (אני סולח לו, אצלו נותנים ככה). על שאלותיו של אבא, למה בעצם אני נוסע, עניתי שאני רוצה ללמוד ב"בית-הספר לאמנות". את תשובתו של אבא או מבע פניו, אינני זוכר. כמו תמיד, הוא קם מייד לשפות את המיחם, כשהוא מבטיח לי שאין לו כסף. אין מה לשלוח. — אין לך מה לקוות! אימה אחזה בי. במה אתחיל? ממה אתפרנס, אם חוץ מציור לא אצלה לשום דבר? אפילו משרת כמו אבא אינני יכול להיות. הרי צריך כוח-אימים כדי להרים חבית של חמישה פוד. אך הייתי מרוצה שאני עתיד להיות צייר. הרי זו סיבה נפלאה עבורי לא להשתכר לקיומי...

(*) צרפתית: המורה הנכבד.
(**) חמישה רובל.

כשהגעתי עם חברי לפטרבורג, באנו להבחן ב"בית-הספר לאמנות ומלאכה" של הבארון שטגליץ. כאן מקבלים זכות מגורים ומילגה. אך אותי הפחידו הלימודים שם והעתקת העיטורים הארוכים, שנראו לי כמו חנויות עם חפצים ישנים. העיטורים כאן הם בכוונה כדי להפחיד, שלא תדע מאין להתחיל, אולי במיוחד בשביל יהודים, שלא יקבלו זכות מגורים. החששות התאמתו. לא עמדתי בבחינה. נותרתי ללא זכות מגורים וללא מילגה. נאלצתי להכנס לבית-ספר ברמה נמוכה יותר, בית-הספר של "החברה להפצת אמנות", שם נתקבלתי הישר לכיתה השלישית. מה עשיתי שם, כמעט שאינני יודע לספר. ראשי-גבס של אזרחי רומא ויוון סובבים פה, ואני פרובינציאלי מסכן, צריך להעמיק ולהתבונן בנחיריים האיומים של אלכסנדר מוקדון, או של אידיוט אחר מגבס. קורה שאני ניגש אל אף כלשהו ונותן לו סנוקרת באצבע. ומן הפנה הרחוקה בכיתה אני מביט בחזה המאובק של וונוס. אף ששיבחו אותי על המצאותי, הרגשתי שמכך לא תהיה לי תכלית. לא יכולתי שלא להתבונן ברגש מיוחד אל תלמידי-העגלונים שעבדו על הנייר בגומי ויוע, כמו בי-אתים.

בעצם, היו אלה בחורים טובים למדי. דמותי השמית עוררה סקרנות. יעצו לי להביא את כל רישומי לתחרות. וכאשר הייתי אחד מן הארבעה שקיבלו מילגה, חשתי ששמתי קץ לכל מה שהיה עד עתה. במשך כל השנה קיבלתי 10 רובל לחודש. הייתי עשיר וכמעט כל יום אכלתי צהריים במסעדה

בצבעי כחול, אדום וצהוב
צירתי את הקירות הבוהקים
ועל הכמה הפלומה והרקדנים
נתתי להם מראה שכינה.
אתכם אבקש, אחים אלמים
לרוץ אל פני שמי כוכבים,
ושחור הלילה שוב יאיר
ושיר חדש יחד נשיר
והאזינו כל העמים.

1930—1935

האב

ההוזה אני — האב אני רואה
השוכב רחוק שוכן עפר-אדמה:
כל הלילה היה מתפלל
ועל כל חטא היה מכפר,
המיתה אותו חרב תדה...
בבית-הפנסת יחלת לבוא האות,
דמעה היתה נושרת על זקנה,
למען אברהם ויצחק, למען התם יצחק
היית נאנח תפלה מלבך.
בועת אפיק ללחם יבעת
וידך היו בוכות, היו בוכות,
לכן-פנים ואלם טרפנו נתם,
לילדיך, תחת הקורות גדלות.
מה שהשארתי לי בירושה —
הוא ריחך הנדף מיושן;
בת-שחוקך זורקת בי, אהוש
וגם אונך עבר אלי לחסן.

1930—1935

אשתי

נכחי תלכי ושערך צמת,
באהבתך, חן-חן, נכח.
צמד עינים לי תתני שי
ותמיד לשאלך בקשו הגיגי:
היכן הם פרתי הלכנים
מחפתינו בברכי נודדים?
בבואי אליך פעם ראשונה
שכבתי אצלך כל הלילה.
את הירח למעלה כפינו
וגרות לבנים הדלקנו,
אנהבתי קלטה אליך
הסירה חותם פניך.
את היית לי לאשה
לשנים רבות קשקד מחוקה,
פרסך נתנה לי מתנה —
בת יפה כראש-השנה.
תודה לך אלהי ארון הקדש
על אותו יום באותו חדש.

1930—1935

אל שערים רמים

רק אותה ארץ היא שלי
המצויה בתוך נשמתה:
כמו בן-בית קלי זרפון
אני בא אליה
והיא רואה עצבותי ובידדותי,
היא משכיבתני ומרדמתני
ומכסתני באבן הבשמים.

פורחים בי גני יפעת, פרחי דמיון,
רחובותי עוברים בתוכי —
אך נעדרתי בתים הם,
בתים שנפלו עוד בימי ילדותי
ויושביהם תועים-דואים בחלל,
משכן בקשתי, יחדו בתוך קרבי.

לכן עוד תפקדני בת-שחוק
בעוד השמש תכסה אורה,
או שאבכה
כמו רסיסי גשם בלילה.

אעלה זכר ומנים
עם שני ראשים על צנארי,
והיתה העדנה היתה
כאשר שני ראשי
התכסו היגממת דודים —
והתנדפו כמו בשם נורדים.

ועתה מדמה הרעיון
שכאשר אפילו נסוגותי
קדימה פסעתי
אל עבר השערים הרמים
שמאחוריהם מצויים הקירות הסתורים,
שם מעבירים לילם רעמים פבוים
וברקים שנתרסקו.

1945—1950

המגורה דולקת, ואני יחד עמה. המגורה דלקה עד שהחלה
לזוהר תכלת השחר. רק אז נכנסתי אל מיטתי. כבר אפשר
היה לצאת לרחוב ולקנות קרואסונים* טריים, אך אני
שכבתי לישון.

כדי להכנס לאטליה שלי, צריך היה לחכות ליד הדלת חצי
שעה. זמן רב היה עובר עד שהייתי מתלבש ומסדר. הייתי
עובר ערום... אינני סובל את משא הבגדים. אין לי טעם
בלבוש.

התכוננתי במרץ לתערוכה. אבל כיצד מעבירים את בדי
הצעקנים מ"לה-ריש"? מהגר מנוסה עזר לי. בדרך נפגשה
ה"ריקשה" שלי ב"רמברנדט"ים אחרים שנשאו את בדיהם
לתערוכה, כולם לשם, אל אוהל הבד. בעוד רגע עלי לראות
שם מהו שמסייג אותי מן הציור הצרפתי — המסורתי. הנה
כבר תלויות התמונות. בעוד שעה הפתיחה. מעיינות
של שמש, עוני, קצב ושלל-צבעים, אמנות לוהטת, התלהבות
של בדים מצויירים בני-יומם, ראשים, פרות, גופים טסים —
כל זאת אני זוכר.

ונודדי היומיים ב"פלאס דה לה קונקורד", ליד גן הלובר.
אני מביט בדגטון וואטו. אני קוטף עלים.
הו, לו ניתן לי, רכוב על חימרה של אבן מעל לנוטר-דאם,
לחרוט בידים ורגליים את דרכי בשמיים!
הנה היא פריז, וויטבסק השניה שלי

מתוך: "די גאלדענע קייט" מס' 92, 1977.
תרגום מיידש: יהודה גור-אריה

(*) לחמניות בצורת חצי-סהר.

רח' נחמני 49, ת"א.
טל. 612003.

הופיעו:
הומינר אברהם
שירי הכלב והגבאית'
שירים

אופירה נינה
בחבלי כשוף
שירים

וינברגר חיים
למנצח בנגינות
שירים

לכל ההתלבטויות הללו שם קץ הלובר.
כשהייתי מהלך בתוך האולם העגול של וורוזה, ולמטה,
באולמות של מאנה, דלקרואה, קורבה, מילה — לא רציתי
יותר שום דבר. רוסיה הצטיירה ברמיזי כמו סל, הקשור
מתחת לכדור-פורח. הכדור פורח, מרחף לאטו, ולאחר זמן
הוא נוחת על הקרקע. כך נראתה לי האמנות הרוסית.
ואכן, כל אימת שיצא לי להרהר או לדבר על האמנות ה-
רוסית, היתה לי אותה תחושה של מרידות ומורת-רוח.
האמנות הרוסית נדונה על ידי הגורל, להסתבך אחרי המערב.
ואם הציירים הרוסים נדונו ללמוד מן המערב, דומה —
וזה כרוך בטבעם — שהם לא היו תלמידים נאמנים. הריא-
ליסט הרוסי הטוב ביותר משפיע בצורה מגושמת בהשוואה
לריאליזם של קורבה. נוכח האימפרסיוניסט הרוסי הטוב
ביותר, נשארים מאוכזבים, לעומת האימפרסיוניזם של מאנה
או פיסארו.

אינני רוצה להוסיף ולדבר על כך. אני הרי אוהב את
רוסיה...

למחרת בואי לפריז, הלכתי לתערוכה של הבלתי-תלויים.
ידידי שלווה אותי, הוזהרני שלאחר ביקור בתערוכה כולה
נשארים מותשים. הוא עצמו היה נשאר תמיד נטול כוחות
מביקורים בתערוכות כאלה.
מצויד בשיטתי שלי לביקור בתערוכות, עברתי ביעף באול-
מות הקדמיים, כמו רדף אחרי גשם ולעפות, ופרצתי לאול-
מות המרכזיים. כך חסתי על כוחותי.

פרצתי אל לבו של הציור הצרפתי — העלומי.
בואת גרצפתי. שום אקדמיה לא חשפה לפני, את אשר
גיליתי אני בתערוכות הצרפתיות, בגלריות ובמוזיאונים.
החל בשוק הצרפתי — שם היה לי בקושי כסף לקנות חצי-
מלפפון מרוק — דרך הפועלים בחלוקים הכחולים, ועד
תלמידי הקוביום הקנאים, הכל העיד על הטעם הצרפתי
האמיתי, הבהירות והצורה של הציור האמנותי, אף בתמו-
נותיו של אמן מדרגה שניה.

אינני יודע אם היה למישהו מושג ברור יותר על התהום
הענקית שבין הציור הצרפתי עד 1914, והציור אצל עמים
אחרים. דומה שברוסיה מיעטו לתת על כך את הדעת. אך
אני הרביתי להרהר בכך בפריז. אין המדובר בכשרונות
הגדולים יותר או קטנים יותר של יחיד או עם. כאן היו
כוחות אחרים — אירגוניים, או נכון יותר, פסיכופיזיים
שיצרו רגישות מיוחדת, אם זה למוסיקה, אם לציור או
לספרות.

לאחר שהייתי זמן-מה באטליה במונפרנס, עברתי אל
אטליה צנוע יותר, מתאים למצבי: ב"לה-ריש" (הכוורת),
כך קראו לאותם מאה אטליאות בערך, מוקפים גינות קטנות
ואיטלונים עירוניים. שם התגוררה הבהומה האמנותית של
כל העמים. בעת שבאטליה רוסית היתה מתייפחת דוגמנית
נעלבת, נשמעו באטליה איטלקי, צילילי גיטרה, ובאטליה
יהודי קיללו — עבדתי אני לאורה של מגורת נפט...

שחר. השמים כחולים. שם, לא הרחק שוחטים בהמות. ליד
האיטלונים גועות פרות. ואני מצייר אותן.

בלילות לא ישנתי. כבר שבוע שלא סידרו את האטליה.
תמונות קליפות-ביצים, קופסאות של "בוליון-בשני-סו".

שוו שלי (או ככוונה), כמה מלים לא חשובות. כולם מס-
תכלים עלי ברגש של רחמים.
— של מי העבודה הזאת? — הוא שואל.
— שלי.

— הבנתי — הוא אומר.
נוכרתי בכל הפניות של דירותי, כל חצאי-החדרים שלי,
אך בשום מקום לא חשתי עצמי כלי-כך מיוסר כמו כאן,
בעת הערתו של באקסט.

הרגשתי שזמן רב זה לא יכול להמשך כך. אני מצייר
אטיוד שני. שוב יום ששי. באקסט בא. אינו משבח. אני
בורח מן האטליה. במשך שלושה חודשים משלמים בעבורי
את שלושים הרובלים, ואני אינני. היה זה מעל לכוחותי.
זאת אומרת שאינני יכול ללמוד שום דבר, יותר נכון —
אי-אפשר ללמד אותי...

לאחר הכשלוני עם שני האטיודים בבית-הספר של באקסט,
בלא להבין למה, ברחתי כדי לכוון את עצמי באופן חופשי,
ולנסות לזרוק מעלי את המשא שהכביר עלי.

לאחר שלושה חודשים חזרתי אל בית-הספר, מתוך החלטה
שלא להכנע, וקודם-כל, להשיג הכרה אצל באקסט ואצל
תלמידיו האצילים. וכך היה. שכחתי כל מה שרבץ מאחורי.
ציירתי אטיוד וביום ששי הקרוב ציין אותו בא

פתח תקוה משמשת רקע למספר גדול מאוד של יצירות ספרותיות, החל מראשיתה ועד היום. אחרי ירושלים ותל־אביב, היא תופסת אולי מקום ראשון בתפקיד זה, לצידם של מקומות טיפוסיים נוספים: המושבות; הקיבוץ. המדובר בעיקר עד קום המדינה, שכן לאחר מכן משמר שים ישובי העולים והמקומות החדשים שהוקמו זירה נוספת. בחירת מקום מסוים כרקע להתרחשות אנושית אינו דבר שב־מקרה, ואינו תפאורה בלבד. לרקע ביצירה הספרותית יש תפקיד נכבד בהתרחשות זו והוא משמש בתפקידים שונים של הארת הסיטואציה המרכזית, העמקת משמעותה והבנתה. ידוע ומקובל, שערים מסויימות בעולם, הן גם תמצית של אימאג' מסויים, יש להן תרמית מסויימת והן אנאלוגיות למעשיהם של הגיבורים המתרוצצים בתוכן, אם אנלוגיה של הקבלה ואם אנלוגיה של ניגוד. סדום — הנה עיר החטא, גיוריורק היא העיר האלימה, הענקית, עיר הניגודים הגדולים, הממדים הענקיים, דריסת הפרט ורמיסתו, עיר קוסמופוליטית מובהקת, תערובת של גזעים ואמז'נות. שיקאגו היא עיר התעשיות הענקיות, הפשע המאורגן וכד'. והוא הדין ביחס לתדמית של פאריס, לונדון, מאדריד, טוקיו. זה ביחס לעולם כולו. ובכל מדינה ומדינה יש ערים מסויימות שהן מבטאות את הניגודים במישורים שונים: מוסקבה לעומת פטרבורג ברוסיה שתחת שלטון הצאר; השמרנות לעומת החידוש וההעזה; גיוריורק לעומת בוסטון; ואצלנו תל־אביב מול ירו־שלים. שוב אין אלו ערים בלבד, מקומות קונקרטיים מוכרים, אלא, שני הקצוות של המציאות האנושית. ומובן, שבהכללות מסוג זה אין דיוק, ומובן, שקל להראות שתדמיות אלה הן שטח־יות, ואפילו מסולפות וקל להפריכן, ואעפ"כ במציאות הספרותית, הדתמית, חזקה מן המציאות הממשית.

בספרות העברית, יש שימוש נרחב בתדמיות מסוג זה: העיירה לעומת העיר הגדולה; או שתי ערים גדולות שהן צמד ניגודים: אודסה לעומת וארשה; או ליטא לעומת גאליציה; ועוד. ובארץ: ירושלים כנגד תל־אביב בעיקר, אבל גם העיר מול הכפר; הישוב החדש מול הישן; הישוב הפרטי מול ההתיישבות הקיבוצית השיתופית ועוד.

עגנון, למשל, ולפניו ש. בן־ציון, שתארו מציאות של הישוב הישן והחדש, הטיבו לבחור ביו (לפני היות תל־אביב) מול ירושלים, כזירת ההתרחשות המנוגדת של המאבק שהגיבור נתון בו, כשני מעגלים שונים שכל אחד יש לו סימני היכר משלו, ואופי משלו, שהגיבור מתלבט ביניהם ונקלע מזה לזה, לא פעם בלא יכולת הכרעה.

וכשם שיש סופרי ירושלים מובהקים, כך יש סופרי תל־אביב מובהקים. מובן, שגם לביוגראפיה הפרטית של היוצר יש חלק נכבד בבחירה זו, כשם שיש לה השפעה מכרעת על דרך העיצוב הספרותי בכלל.

עד כאן כמה משפטים כלליים על כך שהמקום אינו תפאורה חיצונית בלבד, אלא הוא חלק מן העיצוב הספרותי ומשפיע על ההתרחשות ביצירה ועל דרך העיצוב. ממנו נלקחים חומרי המציאות, חומרי הגלם, שאותם מעבד היוצר ביצירתו.

פתח־תקווה — זירת־קרב

כאמור, זכתה פתח־תקווה מראשיתה לשמש רקע ליצירות רבות, בתחילה של סופרים שגרו בתוכה, ולאחר מכן של סופרים שנולדו בתוכה או הגיעו אליה בגיל צעיר. מהו הדימוי של פתח־תקווה בספרות העברית? אלו תפקידים היא ממלאת? היש הבדל בין אופן תאורה ותפקידיה בתקופות שונות, בין כאלה שגרו בה לבין אלה שנולדו בתוכה?

לא נוכל לענות כאן תשובה שיטתית המבוססת על מחקר מקיף, אלא לסקור, במידה רבה של מקריות סיפורים אחדים, מתקופות שונות, משל מחברים שונים, שבהם משמשת פתח־תקווה כמוקד ההתרחשות, ולהסיק את המסקנות, שכותן יפה לאותן יצירות בלבד, אולם אולי יש בהם ללמד על מגמות כלליות יותר.

בחלוקה גסה ופשטנית מעט, אפשר לחלק את תיאוריה של פתח־תקווה לשלושה; בהתאם לכותבים: (א) אלה שבאו אליה בגיל מאוחר יחסית, בשנות העשרים שלהם, בעיקר העולים־החלוצים שהגיעו ממזרח אירופה. (ב) אלה שנולדו בה, גדלו בה והתחנכו בה בשנות ילדותם ובגרותם. (ג) אלה שלא חיו בה, לא גדלו בה והכירו אותה באופן שטחי, מפי השמועה, או מתוך שדרו בה זמן קצר בלבד, בין־הומנים, בין מקום למקום, בין תקופה לתקופה.

בסוג השלישי לא אעסוק כלל במסגרת זו. אקדים ואומר, שלגבי אלה, פתח־תקווה אינה נחשבת, היא מקום נידח, עלוב, פרו־בינציאלי, מעורר גיחוך ולעג, דוגמה טיפוסית לקרנתות. וידוע, מן הספרות העברית הכללית, שיש מקומות מובהקים שנועד להם בספרות תפקיד מסוג זה. לעיתים, עד שקם הסופר הגדול, בן־המקום החוזר ומכניס אותם למרכז העשייה ועושה ממקומו — מרכז העולם: דבלין של ג'יימס ג'ויס, או אוכספורד שבמדינת מיסיסיפי של פוקנר. ובמציאות של ימינו: פליינס במדינת ג'ורג'יה של הנשיא קרט.

מרבית הדוגמאות שאביא, תהיינה מן הקבוצה הראשונה, בעיקר מסופרים שכתבו בתקופת העלייה השנייה, עד מלחמת העולם הראשונה. בשביל אלה, פתח־תקווה היא שדה־מערכה, זירת־קרב, ובה מתחוללים מאבקים בין מחנות או אידיאולוגיות הקר־בים לליבם של הסופרים הכותבים עליהם.

אם ירושלים היא קוטב אחד, ולעומתה יפו, אחי"כ תל־אביב, היא הקוטב השני, ושני קטבים אלה אינם מתנגשים זה בזה, אלא הגיבורים נעים ונקלעים מקוטב לקוטב, הרי בפתח־תקווה נפגשים כל הניגודים הללו, ובה מתחוללת המלחמה ממש.

הרצאה בסמינר שיין לרגל מלאות 100 שנה לפתח־תקוה 14.6.77

פתח-תקווה זירת – ההתרחשות

נורית גוברין

בשביל בני הקבוצה השניה, פתח־תקווה היא הסביבה הטבעית של קיומם. זהו מרכז העולם, בו מתרחשים המאורעות החשובים ביותר והיסודיים ביותר, העולם הגדול מתקפל בתוכה, ואין שום צורך לצאת ממנה ולהתנסות בנסיגנות המגוונים שמזמן העולם. שכן הכל נמצא בתוכה: האושר והאסון. ולא רק בשביל היחיד, אלא גם בשביל העם כולו ואפילו בשביל האנושות כולה. בפתח־תקווה מתרחשים המאורעות העולמיים וההסטוריים, בהווה ואף בעבר. היא דגם לכל מערכת היחסים בין האדם לעצמו, למש־פתחו, לאומתו, לעברו ולקיום האנושי בכלל.

סיפורי א"י — אשלויות מסוכנות

אחד הסיפורים הראשונים שהרקע שלו הוא פתח־תקווה זהו הסיפור: **"ראש השנה לאילנות"** מאת זאב יעבץ. הסיפור נכתב בארץ־ישראל בשנת 1892 והופיע בווארשה. למעשה, לא פתח־תקווה היא רקעו אלא יחד או יהודיה, הנמצאת ליד פתח־תקווה, מקום שבו גר זאב יעבץ יחד עם איכרים יהודים אחרים מפתח־תקווה, שעברו לשם מתמת הקדחת שהציקה להם בפתח־תקווה, ששכנה על גדות הירקון. ישוב זה התקיים, כתחליף זמני לפתח־תקווה בשנים 1882–1893 ובין היושבים בו היו גם יחיאל מיכל פינס, גיסו של יעבץ, והרב מרדכי גימפל יפה.

זהו סיפור מגמתי, שההתרחשות העלילתית בו דלה והוא כתוב "עם הפנים לגולה". מטרתו להמחיש בדרך הסיפור כי יש אפשרות לקיים בארץ־ישראל חיי עבודה, עבודת אדמה, להתפרנס מן החקלאות, לגדל דור חדש בריא ברוחו ובנפשו, וכל זאת בשילוב עם דת ישראל ומסורתו.

יחד — פתח־תקווה משמשת בתפקיד תעמולתי־מגמתי־חינוכי אידיאולוגי. זהו מקום שחיות בו בכבוד ובהגיגות משפחות יהודיות גאות, המשלבות חיי עבודה וחיים יהודיים מצליחים להקנות ערכים אלה גם לבניהם ואף התיירים המבקרים במקום מודים בעדיפותו על החיים בגולה.

הבעיות הקשות במציאות או שאינן נזכרות כלל, או שהן נזכרות ברמו בלבד, מתוך הרגשה שהן זמניות וקל להתגבר עליהן: האויבים־הערבים מסביב; פגעי הטבע: ביצות, חוסר גשמים;

טיב האדמות; או שיטת הפקידות של הבארון. מכאן נוצרת ההרגשה בלב הקורא בן־ימינו וגם בלב הקורא של אז, שסיפורים מסוג זה אינם אמת, אלא הם מזויפים את המציאות, מוצאים אידיליה במקום שהיפוכה קיים, יוצרים אשלויות מסוכנות בקרב אלה שקוראים בסיפורים אלה על טיבה של המציאות בארץ־ישראל, ולכן גם מסוכנים. הרצוי תואר כמצוי.

סיפור זה של יעבץ, יחד עם סיפוריו האחרים, יצרו נוסח בסיפור הארץ־ישראלי, שעקבותיו היו מורגשות במשך שנים רבות, בין על דרך החיקוי ובין על דרך ההתנגדות לו.

נביא דוגמה אחת לתיאור הריאליה של המקום כפי שהוא בסיפור, ממנה נראה, כי המציאות לחדר והתיאור הספרותי לחדר, כיוון שהתיאור מייפה את המציאות, ולמעשה, אינו נותן במקום סימני היכר ריאליים, אלא התיאור הוא הוא כללי ביותר, ועשוי להתאים גם למקומות אחרים וביחוד הם מתאימים לתיאור הכפר הרוסי כפי שהוא נראה בעיני העירוני המתארר בו, היינו ממבט מן החוץ: (עמ' 46)

"בלילה ירד גשם, בבוקר היה יום שמש יפה וילדי המקום, אין זאת כי שכוח שכחו את נעליהם כי פרצו כולם מן הבתים טובי לב וחשופי רגל, וימחרו אל קמת חדשא על יד הנבעה אשר בטבור הכפר ועלמו בה ולא נראו עוד וישקו שם כמשך גבים, וילקטו להם פרחים, ויקלעום למקלעות ויאגדום לצרורות וירוצו הביתה וישמחו וירננו, עוד מעט ופרחים נראו בכל החלונות אשר כולם נפתחו.

וכל הבחמה והעוף אשר בכפר חקטן חידשו פניהם גם הם. הרפת נפתחה לפני העגלים והגדיים חרכים, אשר מלאו עוד ימיהם לצאת חשדה עם העדר, ויצאו וקפצו מטוב לב, ועיר הפרא אשר לידה אחת האתונות זה שלושה ימים רץ נטוי ג

מול הישן, ההתפתחות מול הקפיאה על השמרים; הבניה על החול מול הבניה באבן, העיר הלבנה מול הקדרות של ירושלים ועוד ועוד, הרי פתח-תקווה היא המקום שבו נלחמים החרש בישן, שכן היא מאחדת בתוכה את שני היסודות כאחד: ראשוניה היו אמנם בשעתם מחדשים, אולם עד מהרה נעשו דווקא סמל לישן, לשמרני, לקפוא, בלי לזכור את מהפכותם ותרומתם, ואילו הפועלים הם החדש שבא לשנות את הישן ולהילחם בו.

יש לזכור, כי מרבית התיאורים נכתבו מנקודת ראותם של הפועלים, אנשי העלייה השניה, ולכן האובייקטיביות שלהם מופקעת, כיוון שהיו צד במאבקים. נקודת הראות שלהם היא המכתיבה את ההתייחסות, ואילו קולם של האיכרים, אנשי העלייה הראשונה, או בני הישוב הישן, כמעט שלא נשמע באותן שנים, ורק לאחר דור או שניים חוזרים בניהם ונכדיהם לתבוע את עלבונם ולהעמיד את הדברים על דיוקם, או ליתר דיוק, למסור את נקודת הראות שלהם למאורעות שהתרחשו.

דוגמה לסיפור מסוג זה הוא "באר חפרני" של מאיר וילקינסקי, ותגובתו המאוחרת של יהודה ראב, שאצלו נחפרה הבאר המתוארת בסיפור, ותגובתו המאוחרת עוד יותר של בכדו אהוד בן-עור.

מאיר וילקינסקי עלה לארץ ב-1904, עבד בעבודות חקלאיות שונות ובין השאר גם בפתח-תקווה, בפרדס ב"בחר" ובקטיף, ובחפירת הבאר הראשונה. היה בין הראשונים שתארו בסיפוריהם את הווי הפועלים באותן שנים, וסיפוריו עשו רושם עז בארץ וביחד בחורלי. בסיפוריו ניסה לאון בין המציאות המרה והקשה לבין המגמה להראות שחיי עבודה אפשריים בארץ-ישראל, ואיוון זה הוא קשה ביותר. מצד אחד לא נמנע מלתאר את הקשיים שהיו מנת חלקם של הפועלים בארץ, אולם הסוּן שהוא מתאר בו והאווירה בסיפורים יוצרת הרגשה של פיוס של ריכוך העובי-דוח הקשות, של איזה אף-על-פי-כן. הסיפור פורסם ב"השומר", חוב' א', 1906. במרכזו קבוצת פועלים שנשכרה לעבודה בחלקתו של אחד האיכרים, לחפור בה באר, כדי שאם ימצאו מים אפשר יהיה לנטוע פרדס. מעבר לריאליה, הרי בכך גם מעשה סמלי: המים כמקור חיים, גילויים נעשה ע"י פועלים עבריים, מציאת המים תעיד על אפשרויות הקיום בארץ-ישראל וכו'. קיימים בסיפור מתחים שונים בין הפועלים הוותיקים והחדשים, בין בעלי דעות שונות בקרב הפועלים, בין הפועלים לבין האיכר נתן העבודה, בין הפועלים העברים והערבים. המציאות בת הימים האחרים בסיפור היא שמחה ועליזה, אולם ברור לכל, כי לאחר שתסתיים העבודה ישארו פועלים אלה מחוסרי עבודה, כיוון שאת הפרדס יטעו אחרים, ערבים ולא הם. זוהי אידיליה קצרת-ימים. (עמ' 170-171 בדוקטוראט).

מקץ שנים בתר"ץ הגיב יהודה ראב על סיפור זה ועל המאורע המסופר בו, באוזני בנו בינמין בן-עזר שרשם מפיו את הדברים (עמ' 112 בנספח לדוקטוראט): "כאשר חפתי את מכנסי וירדתי יחף לחפור את 'ביר שוע' לא עלה על דעתי כי מאורע זה ראוי לשמש חומר לסיפור בשביל בניהגולה, מה שידעתי אותה שעה היה, שעלינו למצוא בהקדם מים חיים לשתייה (— — —)". ואהוד בן-עזר כותב ב"הארץ", 27.8.71: "בתקופה שבה נתפרסם הסיפור נראו הדברים באור אחר: מכאן פרולטרם, כיבוש-עבודה, מלחמת-מעמדות ופעילות אידיאולוגית ספרותית ופובליציסטית ענפה, ומכאן — איכרים שזה להם העשור השלישי בארץ בתנאים קשים, בלא ספרות חירואית ולפתע באה עליהם הליטראריזציה של החיים.

אברהם שפירא — גיבור ספרותי

פתח-תקווה אינה רק זירת סכסוכים ומאבקים, אלא היא גם הקרקע שעליה נולדים גיבורים, גיבורים ממש. הכמיהה לגיבור עברי אמיתי, בן-הארץ, יורשם של שמשון, של דוד ושאר גיבורי-ישראל הקדומים, לא פסקה אף פעם והתגברה ביחד בתקופות קשות, שבהם חולשת העם ואולת ידו מול אויבים מבחוץ ניכרת ביותר. המאבק המתמיד של אנשי פתח-תקווה עם שכניהם הערבים, הוא הקרקע שעליו גדלו הילדים בנ"פפתח-תקווה, המציאות של השבת מלחמה שעה, אחיזה בנשק, הגנה על הרכוש ועל העמל, היו לחם חוקם. יחד עם זאת בצד הצורך להילחם, נולד הצורך לקיים יחסי שכנות טובים עם הערבים, ללמוד מהם כל מה שעשוי לסייע ליהודי להיות חקלאי טוב יותר, ומסתגל טוב יותר לנוף הארץ ולאקלימה.

על רקע כמיהה זו, נוצרו סיפורים רבים המתארים, מי במפורש יותר, ומי בדרך עקיפין, את גיבורה של פתח-תקווה אברהם שפירא, כמי שבו באו לידי ביטוי שאיפות העם לגיבור מדורי דורות. ספרות שלמה נכתבה עליו, מספרות דוקומנטרית של זכרונות, פרקי יומן, ובתוכה האוטוביוגרפיה שלו עצמו ועד ספרות ממש, שבה דמותו של אברהם שפירא משמשת אב-טיפוס לדמות הגיבור הראשי או לדמותו של אחד הגיבורים בו, הכל לפי מידת כשרונו הרבה או המעטה של הכותב. אחד הסיפורים הללו הוא סיפורו של א. קורנמן שחתם: כרמן בשם: "עידה" ב"השילוח" כרך י' תרס"ח, ובו מופיע אברהם שפירא בשמו המלא. הסיפור הוא תיאור ילדותו וצמיחתו של אברהם שפירא על רקע המושבה פתח-תקווה. ילדותו של אברהם שפירא עוברת עליו בקרב הבדואים והוא נכבד עליהם לא פחות ואולי יותר מאשר על היהודים.

כן מתוארת פתח-תקווה בימי זוהר:

"פתח-תקווה היא עכשיו המושבה היותר גדולה, משוכללת ומורבת-אוכלוסים. חוצות רחבים וארוכים, בתים של שתיים ושלוש דיוטות, וכולה כאילו טובלת בגנים. בימות האביב, כש-האילנות מלבלבים ותפוחי-זהב מתבשלים היא זולפת בשמים וריחות משכרים למרחוק. פתח-תקווה מתנאה בגנותיה ועוד יותר באברהם מיכל שלה.

(— — — אברהם מיכל הוא יותר ערבי משווא יהודי.) (— — —) ומצד שני: הוא הוא גאונם, גאון פתח-תקווה, גאון ישראל החסון והלוחם, שחידש את נעוריו על ארץ אבותיו." זהו הגיבור האידיאלי. לא עוד פרי דמיון, אלא מתואר בדמותו של אדם ממש, והכרח לו למגז תכונות ערביות בדראיות ועבריות, כי רק סוד זיווג זה יכול ליצור את הדמות האידיאלית.

סיפורו של לואידור

סיפור אחר הוא סיפורו של יוסף לואידור, שנרצח יחד עם ברנר במאי 1921 בפרדסו של יצחק: "יורש" שפורסם ב"השלח" 1912. גם כאן מתואר גידולו ויצא-הדופן של יואש, בתוך הטבע, החק-לאות, בעלי-החיים, השרצים והרמשים, חוסר הפחד המאפיין אותו, והשפה המשותפת שהוא מוצא עם הנערים הערבים יותר מאשר עם העבריים. גם כאן הרקע הוא המאבק על השלטון בוועד המושבה פתח-תקווה, עבודה עברית, יחסי יהודים-ערבים, שמירה עברית, היחסים עם הפקידות ועם השלטונות. יואש הוא בן-הארץ ומשמיע רעיונות "כנעניים", גורל היהודים בגולה אינו נוגע לליבו ואין הוא רואה את הקשר בינו לביןם, אין הוא מבין את הפחד הגלתי והוא בו לפחדנים, תהינה אשר תהינה. במאבק עם הערבים הוא נלחם כאריה, אולם מת בשעת אחד הקרבות הללו ודמו מתערבב באדמה שכה הרבה דם נשפך עליה. בדמו הוא קונה את האדמה לצמיתות לבני המושבה. על רקע גבורתו הגאה והבלתי מתפשרת מוצגים איכרי פתח-תקווה כאנשים קטנים ובינוניים, הדואגים אך ורק לענייניהם הפרטיים, וגיבור זה שצמח מתוכם, עדיין אין הם ראויים לו. זוהי מהדורה ארצישראלית של השאיפה לבעלי-גוף יהודיים, שאדמת פתח-תקווה הצמיחתם.

פ"ת ב"שנה ראשונה" של צמח

ברומן האוטוביוגרפי של שלמה צמח: "שנה ראשונה" תופסת פתח-תקווה מקום חשוב. אם ירושלים היא סמל הישן; מושבות ראשון ורחובות — החדש, שטרם לבש צורה נאותה. או שזורתו נסתלפה, הרי פתח-תקווה היא המקום המיפופי שבו נפגשו ישן וחדש בכוחות שווים ונאבקים ביניהם. בתיאורים רבים, וגם אצל צמח, דומה פתח-תקווה לעיריה יהודית טיפוסית מן הגולה שהועברה כמות שהיא לארץ-ישראל, ואל עיריה זו מגיעים החלוצים, הפועלים והשומרים, ובה נערכת ההתמודדות האמיתית בין הגולה לבין ארץ-ישראל. מובן, כל זה על רקע של פרדסים שכלכלת פתח-תקווה עליהם. הישן והחדש משמשים בפתח-תקווה בערבוביה, ומכאן אופיה המיוחד. תפיסתה של פתח-תקווה כעיריה יהודית גלוטית אופיינית, היא תפיסה מקובצת, שכן יש בפתח-תקווה עירוב של מנהגי עיריות רבות מקהילות ישראל השונות: ליטא, הונגריה ואף מאה-שערים שבירושלים. זוהי מעין עיריה שהוצברה מכל עיריות ישראל שבגולה, כשם שהיכבה של החלוצים שהתקבצה בה אינה מעור אחד, אלא כוללת נציגים מכל סוגי העולים והחלוצים שהגיעו אז לארץ. מתגבשים בה שני מחנות, שכל אחד מהן הוא תערובת בלתי-הומוגנית של קבוצת האנשים המרכיבים אותו, מעין קיבוץ גלויות, כביכול, עם ישראל כולו, שלח את נציגיו לפתח-תקווה, על מנת שיאבקו ביניהם, וממאבק זה יתגבש בסופו של דבר עם אחד.

פתח-תקווה כפי שהיא מצטיירת ב"שנה ראשונה" של צמח (פרק שמונה-עשר: 'עת לעשות') היא מקום שוקק חיים, מלא תנועה ופעילות, מקום בו עובדים ועושים כל הגילים, כל השכבות בכל שעות היום. והרי קטעים מן התיאור:

עמ' 386: "לא בכדי פתח-תקווה מושבה שהכול מתקבצים אצלה, שכן גופה שלם וחזק ואינה צריכה למישהו להיסמך עליו, וענייניה מרובים ודיבוריה מעטים, ולא מרגילה עצמה לבטלה, ואינה מגלה בחוריה למרחקים, אלא אבות ובנים עוסקים ועושים יחדיו, ופרדיסייהם פושטים ותולכים ממזרח עד גדות חירקון וממערב עד גבעות הכוכר, וצמיחה וגידול וירק ואילנות וזהב פירות מקיפים את המקום מכל צדדיו.

עמ' 387: ואף על פי שנוהגים כאן מנהגות של עיריה בגולה, או של כמה וכמה עיריות בכמה וכמה גולות, ותרבות תערובת משונה של בודאפשט, ומאה-שערים, הריהם בניחורין יותר ועומדים על שלהם יותר, ואינם מתגנבים בפני הבריות. כי הפרו-

טה מצויה אצלם ואינם אוכלים משל אחרים, אלא על פירות גניהם ופרדיסייהם פרנסתם.

עמ' 389, תיאור רחוב פינסקר: "סרתי תחילה לרחוב פינסקר, שאינו אלא מסילת-עפר רחבה ולא כבושה וכולה אבק פורה, ועוד ניכרות בצדיה טביעות הגלגלים

לבוא על פורקנו הטבעי, בתוך החברה המסורתית וההגונה, ולכן
הן מסתלפות ומתעוותות ומביאות לאבדנם של הגיבורים.
המושבה היא מקום עתיק, ישן נושן, מתנוון, שהגרים בתוכה,
צעירים וקנים, אינם יכולים להגשים את עצמם ואת מאווייהם,
ואינם יכולים לבנות את חייהם בה. תהליך ההתפוררות העובר
על המושבה ועל בתיה הנסדקים ומטים לנפול, עובר גם על
החיים בתוכה. איש אינו מצליח להקים משפחה, והיחיד שעושה
כן, ואף מוליד בת, גם הוא אינו מאושר וחוטא עם אחרת.
אמנם, המדובר במושבה בארץ-ישראל, שבה יש פרדסים ועבודות
חקלאיות אחרות, שמירה ובנין, נטיעה וקטיף, אולם כל זה איננו
הופך את האנשים להיות שונים. אין כאן כל התחדשות, אלא
המשך חיי העירייה היהודית, כפי שתארו אותם מספרים שהבליטו
את שקיעתה ואת התנוונותה. "כמו בעיירה קטנה בגולה" מהרהר
המורה ברוכב (עמ' 31).

את הרגשת האימה מפרנסים הערבים הדרים בסביבה יחד עם
הפרדסים האפלים. האנשים שרויים בצפייה מתמדת למשוו
שיקרה בחייהם, לשינוי או לחידוש. אולם שום דבר מסוג זה
אינו קורה. השינויים היחידים הם בכיוון של התפוררות, שגוען,
התאבדות, מוות, כלייה. תהליכי ההרס של הבתים ושל האנשים
בתוכם, אינם פוסחים על אף אחת מן הדמויות הפועלות בסיפור
ואיש אינו ניצל מהם.

האנשים רדפי היצרים והתאוות, שאינם מצליחים לספקם במו-
שבה הישנה והמתפוררת, מוכירים את העיירות ואנשיהן בסיפורי
מיכה יוסף ברדיצ'בסקי. עיירות, שחייהן האמיתיים מתנהלים
במישור התחתון, האפל, היצרי, הרחוק מרחק רב מן התדמית
הבהירה והמאוונת, שנתלותה אליהם בסיפורים של סופרים
אחרים.

אולם, אם אצל ברדיצ'בסקי, עצם קיומם של היצרים היה בבחינת
ערובה למציאותם של כוחות החיים המפעמים בלב היחידים
שבעם, העתידים להתעורר אם ימצא כר מתאים לפעולתם, הרי
אצל קנו אין הדבר כך. אין שום פתח של תקווה. המקום החדש,
העבודה הגופנית והחיים בטבע ובחקלאות, לא רק שלא הביאו
הקלה ואפשרויות חדשות של הוצאת הכוחות הגנויים מן הכוח
אל הפועל, אלא שעוד החריפו את המצב. ארץ-ישראל והפרדסים
אין בכוחם לבלום את תהליכי השגוען, יצרי המוות וההרס שנגזרו
על האנשים:

"אני מאמינה בגורל", אמרה ריבה מוכנית, "יש יש סדר מסוים
במה שנראה לנו מקרי ובלתי-ימובן. מה שלא נעשה, מה שלא
יעשו האחרים, תמיד יש כיוון קבוע מראש." (עמ' 102)
אם ברדיצ'בסקי מסיים את סיפורו "הבודדים" במסקנה: "הבית לא
נבנה ובניו בתוכנו" (עמ' קסד) הרי המסקנה העולה מספרו
של קנו היא: "הבית לא נבנה וגם הבונים אינם נראים".

בסיפורה של רות אלמוג "הדור ארז" מתוך סיפרה: "חפרי
הלילה של מרגריטה", העולם הגדול מגיע לפתח-תקווה, ואין
שום צורך לצאת אליו. ולא זו בלבד, אלא שבמאבק בין העולם
הגדול לבין פתח-תקווה, מנצחת המושבה, כיוון שאין הילדה
רוצה לנסוע עם הדוד לדרום אפריקה, ואינה שואפת לראות
את העולם. פחדה מפני העולם הוא כה רב, עד שהיא מתגברת
על פחדה מפני הנחשים, ומסתתרת במחסן, מפחד פן יקחו אותה
לאפריקה.

וזהו ילדות מאושרת, על אף כל הצרות והקשיים הפוקדים את
המשפחה ואת העולם: נשיכת התן החולה את האם, עבודתו
הקשה של האב הרחק מן הבית, ומלחמת העולם המשתוללת
בתוך: "ריח של פריחת דפנים וחושש היה לילדותי — ילדות
שקוית חמה, רוויה צבעים עזים ולוחשים: צבע אדמת השדות
המפולחים תלמי, צבע צבעוני-הבר והפרג."

גם בסיפור אחר "המלה" אין צורך להרחיק לכת, כדי לזכות
בהתגלות. ההתגלות מתרחשת בחצר הבית במושבה, והילדה זוכה
לראות את אליהו, שלפי דעתה הוא אליהו הנביא. מי שאינו
שותף להתגלות זו, זוכה לחמלה ולרחמים, שכן אין שום צל
של פקפוק, שההתגלות אמנם הייתה. וזהו ילדות מאושרת, שבה
האב קושר כתר פרחים לראשה של הבת, והיא מתרועעת כפרח
בין הפרחים, כפרפר בין הפרפרים, כילדת-טבע לכל דבר. מוטיב
"הציפור הכחולה" הוא במרכז: האושר נמצא קרוב, בבית,
בהישג יד, ואין שום צורך להרחיק נדוד כדי למצוא.

"של מי אתה ילד" ו"משפחת ראב של מלים"

דוגמה נוספת: ספרו של חנוך ברטוב: "של מי אתה ילד?" זהו
רומן שלם, סיפורו של ילד המחפש את זהותו, התווה על הש-
תייכות ועל גורלו, במסגרת המשפחה המצומצמת, המורחבת,
וכמובן, במסגרת הרחבה יותר, הלאומית. שמו של הספר מעיד
על הבעיה המרכזית שלו: בעיית השייכות, הזהות. למי אני
שייך? מנין באתי? ובספר ניתנת אף תשובה, כמעט חד-משמ-
עית לשאלת ההמשכיות, המוצא והקשר בין הדורות: המשפחה
היא יסוד לכל, ממנה מתחיל לצמוח היחיד, הפרט. אולם המש-
פחה אינה רק זו המצומצמת: אמא-אבא, או הקרובים האחרים
הנמצאים קרוב בהישג יד, אלא כל אלה שאינם נוכחים בגופם,
אולם קיימים בזיכרון ההורים ומשם עוברים לזיכרון של הילד.
ההכרה בקשר המשפחתי, כרוכה בכאב, בכוויה, בסימון שניתן
בבשרו של הפרט, לאות שאין הוא יחיד, אלא חלק מן הכלל.
הכרה זו בהשתייכות, התשובה לשאלת מי אני, מנין באתי ולמי
אני שייך? ניתנת ומתבררת בפתח-תקווה. במקום זה עובר הילד
מחדש את כל ההסטוריה של עמו, ואף יותר מזה, את כל ההס-

טוריה של האנושות. במקום זה עוברת עליו תקופת התווה ובזוו-
שלו. תקופת גן-העדן, ולאחר מכן תקופת הידיעה, השאלות,
החיפוש, ההתבוננות, הכאב, הביקורת במושבה בא לו גילוי
האלהות שלו, ובה קורים הדברים היסודיים של החיים, בהסטוריה
כולה, זו של המין האנושי וזו של העם היהודי. הבעיות בפתח-
תקווה ביסודן אינן שונות מן הבעיות בעיירה היהודית, והשינוי
הוא במידה רבה חיצוני.

נביא דוגמה אחת, כיצד מתגלה לנחמן, גיבור הסיפור, העולם
הגדול והרחב, המרוכז כולו בפתח-תקווה:

עמ' 69: נחמן ומגיניו בלפור, שני ילדי הגן מגלים את העולם
בסיוריהם מן הגן הביתה. איתני הטבע מתגלים להם בימות
הגשמים במים הזורמים בוואדי, ומן הסיפורים על זרמי המים
היורדים מן ההרים ומסוגלים לגרוף עממה סוס ורוכבו, עדרי
צאן ולעקור עצים על שרשיהם.

סודות העולם מתגלים להם בעונת היובש, בתוך העררץ היבש
שלתוכו הם יורדים ומחטטים בעפרו בתקווה לגלות אוצרות
שגרפו המים בחורף. הם יודעים, שמקום זה הוא זירת קרבות
מימים ימימה: בו נלחמו התורכים באנגלים.

"משם הם הולכים לפעמים ברחוב מוחליבר, להסתכל בתמונות
שבחלון חנותו של הצלם סירקין, או שהם הולכים בכיוון ה-
הפוך, לראות בסלילת הכביש החדש ברחוב חובבי-ציון — את
הפועלים המנפצים אבנים גדולות בפטישים, את המכבש שעשן
עולה מארבותו וגליליו הענקיים כובשים יחד את האבנים
הגדולות [...] — ואם לא הכביש החדש — הנה בחצי
הדרך הביתה מצפה להם שוק-תבחות, ששביבו רובצות בעמי
ערביות ובהמולה גדולה מוכרות ביצים טמונות בתנן הממלא
את סליהן, תרנגולות אדומות שרגליהן קשורות וכנפיהן קלועות
זו בזו, ענבים גדולים שהצהיבו מרוב בשלות, תאנים, מלונים,
זיתים לכיבוש, שזיפים, אבטיחים, הכל לפי העונה. כאן שמח
באמת [...] — אין יום בלי חייוש."

וזהו פתח-תקווה, מרכז העולם וההסטוריה, שבה מתרחשים ה-
דברים הגדולים באמת, לפרט וליתיד. בוואריאציות שונות, חזרת
ההתייחסות מסוג זה לפתח-תקווה, בשעה שהיא מתוארת על-ידי
סופרים שגולדו בה והיו בה.

ב"פרי האסור", ספרו של אחד בן-עזר, מרוכזים כמה מסיפורי
פתח-תקווה המובהקים, כגון "הפחד מאלפילט וגנר" או: "קצה
העולם, המות ופצצה". בשביל אחד בן-עזר, פתח-תקווה היא
מקום מוצא המשפחה, המקום שבו התחילה, התרומה, עולם
השלמות — עולם הילדים, הסביבה של משפחת בן-עזר. "צאצא
המשפחה רואה את ההשתנות המתרחשת לנגד עיניו של המקום
ושל המשפחה כאחד", והאפשרות היחידה לשמר את שניהם היא
באמצעות המלה הכתובה, בספר: "מה נשאר ממשפחת בן-עזר?"
— הוא שואל ותשובתו: "משפחת ראב של זכרונות. אחד בן-עזר
של מלים" ●

וביכולת קליטה "ראשונית". דברי ד"ר גמזו רלוונטיים גם
לתאור סגנונו וההדגשה על "מקוריו המבע" היא בין
ההבחנות חשובות.
"דמיונו מתמקד סביב לתמונה, למופלא, למפחיד, למיוחד
במינו, לנראה בצורה משהו מעוקמת, אך חד-פעמית וס-
פונטאנית".

המתבונן בעבודותיו, מעבר לעדות האמן על יצירתו, יכול
לראות ללא קושי כי יצירתו מקיימת את מיטב העקרונות
האסתטיים המארגנים יצירות אמנות מודרניות, בניגוד
לאמנים מודרניסטיים מוצהרים שיצירתם מתקיימת במעגל
אזוטרי ובשל כך היא נזקקת לנוכחותם האישית כמפענחים
ולכמויות לא מבוטלות של הסברים מילוליים.

קיים קשר מעניין בין מאפייניו של גמזו לבין מאפייני היסוד
שמעלה א. האזור בספרו לגבי הציור הפליאוליתי, בחינות
ראשיתו של הציור, צמיחתם של סגנונות ואופני התפתחותם
בתרבויות השונות. כותב א. האזור על הנאטוראליזם:
"אך תכונתו הבולטת ביותר של הנאטוראלי

אבוקות-אור מתהלכות

אסתר ראב

ו לא הפעם הראשונה שפתח-תקווה מקבלת אותי. הפעם הראשונה היתה לפני שבעים שנה בערך —

אז קיבלה אותי העלייה השנייה, קיבלה בהת-להבות, בת שש-עשרה בערך הייתי, והתרועע-תי עם בני-שלושים — אבל היו אלה אבוקות-אור מתהלכות: הרצל, אליעזר יפה, תנחום, ועל כולם ברל כצנלסון, בוועידות ובאסיפות. הם נתנו לי את אמונתי בתיקון-עולם, בשיוויין ובאחוות-עמים הלכה-למעשה, היתה זאת ארץ-אחים, כהחלט —

את הציונות ואת אהבת האדמה נתן לי אבי. כעת אני עומדת לפניכם בערוב יומי ואת קציר-יומי זה אני רוצה להביא דווקא לפתח-תקווה, מקום בו נפקחו עיניי לראשונה: ולמקום בו בחרה ההשגחה העליונה לחדש את הקשר ה-ראשון לאדמתנו העתיקה. כאן צלצלו — פע-מי-משיח — עת שהערץ עוד היתה ריקה וכעת משאלתי ממקום זה: הלוואי שיוקם כאן סולם שראשו יגיע השמיים —

ואנשים מלאכים יעלו וירדו בו, אנשים טהורים, בונים שקטים ואמיצים — כאשר רצה האל לעשותם —

עם-ישראל נתן את האלוהים לעולם ואת עש-דברים שהוכנו להיאמר עם קבלת תואר יקירת פתח-תקווה, בקיץ תשל"ח.

רת הדיברות, ושום מדע והמצאה לא יזהירו כמו עשרת הדיברות — לא רכב-ברזל נחוץ לעולם — אלא רכב אש-קודש — התעלות, טהור-הנשמות, לב חודש, עשרת הדיברות מחודשות וזהירות יותר מכל לווין — רק הם יביאו את גאולת היחיד וה-עולם כולו — ●

לייסד דרך לשוב אל האלוהי

רוח האדם מורכבת מלב ומוח — המוח השתלט על הלב, הוא רץ לפניו שיכור מהצלחותיו — לעלות לירח ולרדת, לתקוע סכין בלב עמיתך אם בדברים ואם בסכין של ממש —

האדם משתכר מהישגיו וזנח לגמרי את "רג-שות האלוהים" שיש בקרבו —

אנו זקוקים לתיקון יסודי — לייסוד טראסט נשמות גדולות, לייסוד דרך לשוב אל "האלוהי" — זאת לא אומרת שאנו צריכים לעכב את המוח — רק להגביל אותו בדרך לאיבודנו העצמי — כן, איבוד לדעת —

עלינו להיות מאושרים על כדור-הארץ שלנו — ולא להחריב את יופיו, להגדיל יעילותו לפרנס-תנו — לתת לנו חמצן טוב לנשימה ועם זה מזון לנפש ולא רק למוח —

המוח בעוכרנו — אנו "חכמים להרע" וחכמים להרע לעצמנו וזה האסון — רכב-ממונע, גז, חימום — אבל לא להרחיק

לכת כי נדמה לי שהמחשבים יובילונו למשבר, הרחקנו לכת והגולם הזה יתנקם בנו פעם, ה-שכל התפצל, עלה לסובטיליות כזאת שממנו תבוא רק מפלה — והארץ הזאת שבה קרה הנס הגדול והתחדשו בה חיינו העתיקים — מה קטנים אנו לעומת הנס הזה, ואם כי אנו מוסרים נפשנו עליו אנו עושים זאת לא בגאונות של העם שלנו — בכל מקום בגולה היינו הסוחרים והפינאנסיס-טים הטובים בעולם — כאן אנו מגמגמים במק-צוע זה —

במימשל לא הצטיינו מעודנו — מלכים, פירו-דים, סיעות, מלחמת-אחים — וזה נתן בנו אותותיו גם כעת —

יש לנו חותמת של עם מופלא והיא אותנטית — אבל הפגמים גם-כן גדולים — עם שיצר את שיר-השירים, עם שאוצר בקרבו אפיזודה גדולה כמו מסדה — אנו גאונים אומ-לים —

התיקון הוא להנמיך את קולו של המוח — בהכרה כי הדבר הוא לטובתנו — גם אם קשה תהיה ההתנגשות עם רוח העולם שכולו דוהר בשביל ההישגים השכליים אלי אבדון —

מציון תצא תורה — יצרנו את התנ"ך, אולי בהתאמצות של כל כוחותינו ניצור תנ"ך חדש לעולם —

הסתכלות פנימה, התעלות גדולה, לפתח פתחים בין לבבות — ליצור אפילו כת או כתות של טהורים, והרי עשינו כבר זאת לא נזירות אלא התעלות: "טראסט" הלבבות, הצנועה, ההקרבה, ההתעלות "למען תועלת עצמנו" בלשון הזמן.

הבה נהיה טובים, נעלים, האם באמת אין בכו-חנו לעשות זאת — וגם לבער את הרע, להיל-חם באונס, בגנבה, בלשון-הרע, במרמה ושקר, להעלות קצת את חיות-האדם למדרגה יותר גבוהה — לא באופן של אוטופיה אלא דווקא באמצעים חריפים — ומודרניים — ●

ע. ניסן / בדידות

חשבתי על בדידותו של האסטרונאוט שפסע על הירח, מאות אלפי קילומטרים מביתו.

חשבתי על בדידותו של היתוש שמרחף כל כך קרוב לאוזנו של מישהו, כדי שידע שהוא כאן.

חשבתי על בדידותו של בילי דה קיד, הידוע גם כוויליאם בוני, אימת מחוז לינקולן, כשנתלה ביולי, 1881.

חשבתי על בדידותו של המקס שהתרוצץ מתחת לשולחן המטבח, באפלה. כיביתי את האור, והתכסיתי מעל לראשי.

ז מ ז

פעם יצאתי לטייל במרחבי הזמן. ריחפתי מעל עמים זרים ומחזרים. ראיתי מלכים בארמונותיהם, ראיתי איכרים מעבדים שדות. אנשים בתלבושות מוזרות הילכו לאיטם ברחובותיהן הצרים של ערים עתיקות, אניות ססגוניות שטו לאורך נהרות מקפי יערות עבותים. בני אדם שרו נעימות מוזרות, שתו יין אדום וסמיר, ושכבו עם נשים צהובות, שחורות ואדומות. בשדות קרב ירוקים ולחים התמודדו צבאות זה עם זה, ואנשים גוועו בפישוט אברים, קוראים לאלוהיהם בכליל של שפות.

פעם יצאתי לטייל במרחבי הזמן. אך משום מה נשארתי נטוע במקומי, מנורת השולחן הפרידה היטב בין שחור המלים ולובן הנייר, הרדיו ניגן נעימות מוכרות והשמיע שוב את חרשות השעה, ומחשבותי זרמו לאורך כבדת דרך קצרה, קטנה עד להדהים, אל החדר הסמוך, וכל מרחבי הזמן התהפכו בראשי לרגע זה, שניה זו ממש.

פעם ניסיתי לטייל במרחבי הזמן, אך גופי היה כבד ומסורבל, לגלגל דמיוני עצרו בחריקה, וידעתי כי מבלי להגדיל את אותו מרחק מן הנפש הישנה בחדרי עד אין סוף, או לבטלו לחלוטין, אוסיף לבהות בגריגרי החול הניגרים אט אט בכלי הזכוכית. עד אשר יכסה העפר את פתחי נשימתי והרוח תנשוב ותניע את העשבים שיצמחו מבשרי.

ז א ב

האוויר היה לח וסמיך, וריח מתקתק של זבל עלה מן החצרות. קולותיהם המתכתיים של קרייני הטלביזיה בקעו מן החלונות. לאורך הרחוב הצר חלף צל אפל, כפותיו הרכות מחליקות בדממה על המדרכה, פרוותו דביקה ומלוכלכת, וראשו שמוט מעט. בצעדים גמישים טיפס הזאב במדרגות אל הבאר ופתח את הדלת. עיניו הצהובות סקרו ללא הבעה את מסך העשן ואידי האלכוהול, ומיד הצטמצמו שוב. לאיטו לגם מבקבוק הבירה שלפניו בעוד צלילי הפסנתר שבפינה נספגים בעורקיו. אחר-כך יצא ועלה באחד הבתים הסמוכים. דלת נפתחה וקול נמוך הזמינו פנימה. בשאיפות עמוקות מצץ מהסיגרית שניתנה לו. קולה השבור והמיאוש של זמרת מתה שר לו מתוך רמקול שחור. עיניים שטופות דם וגופות שרועים מלאו את החדר. הקירות חגו סביבו אט אט ונולד מוזר זרם ממוחו לגפיו. מולו ראה חיוך ממסגרת של שיער בהיר וסמיך. נהמה עמוקה התגלגלה בגרונו. הוא הפנה את זרובותיו ונעץ את שיניו עמוק בצוואר הסמוך לו. הדם החל ניגר על השטיח ושום צליל לא נשמע, רק עיניים קרועות וחסרות הבעה. לאיטו קרע את גרונו של קורבנו הבא. ריח הדם והסמים התערבב בחלל החדר והגויות היו מוטלות זו על זו. בוא איתי, אמר בחיוך, והוא השתרך אחריו מן הקבר. בוא איתי, התערטל הגוף הצחור והחליק על פרוותו. הוא שקע בה עד שחש את כל אבריו עמוק בגופה, ועטף אותה מתחת לבשרה, והיא קראה כחיה, ובעיניה ראה בדידות וכליות.

אחר כך טיפס על הגג ורוח קרירה החליק על גופו. בבניין שמולו פסע חתול בזהירות על מעקה הגג, וציפור נואשת חגה שוב ושוב מעליו, עד שנעלם מעיניו. העיר היתה עוד אפלה, אך במזרח החלו השמיים להבהיר. שוליהם של העננים נצבעו לפתע ארגמן. הזאב הצמיד את גופו לבטון הצונן והתכופף החוצה. אט אט נשמט גופו וצלל מטה. רק צליל חבטה עמומה הפר לרגע את השקט.

אחר-כך צפצפו הציפורים, והשעונים צלצלו מהחלונות, ומהדורות החדשות דנו במצב. זקן משכים קום עקף את הגוויה ורטן משהו על כלבים נדרסים. ●

ענת לויט

ר ש י מ ה :

אני הולכת אל אבא. לדבר איתו. אני עומדת מולו. ילדה בת שש. עומדת מול הקבר שלושים שנה אחרי. פרחים להניח על קברו. דיאלוגים. להטיח. להסביר שאמא אמרה. שלחה אותי להטיף לו, לאבא. הוא שותק. ואני מולו. הדיאלוגים מתנצחים בגרונני, ואבא שותק. אין לו מה לומר. אמא שלחה בו חיצים. ילדה בת שש, והחיצים תקועים בפנים. — בקבר שידיו נושאות פרחים להניח פרח על קברך. לא היה לך מה לומר. ואני שנאתי את אמא, על שהיה לה יותר מדי דברים לומר. ואומץ שנקבר בתוכי — ילדה בת שש.

ואני משליכה עצמי על הקבר. ואתה אינך רואה. אז, פתחת זרועות, וקלטת את אמא-בת שש. והיא שותקה. ושם, בחלון, היא ניצבה וציפתה שתבוא ותכרע ברך. ואני ישבתי על ברכיך וביקשתי לומר. וכרעתי זרועות, ושתקתי, כיוון שאמא היתה בחלון, וציפתה. ואני איתך. ואהבתי אותך. ואתה ליטפת את שערותי. והמשכת להשתיק את רעל החיצים, בלטיפות שהרדימו את אמא — טשטשו את חושיה, והיא רק עמדה בחלון, וציפתה ...

ש

מה היה הלנה, אך היא לא היתה יפה. לא שהייתי אז מומחה גורל באותם קני-מירה אסתטיים או אחרים, שלפיהם נהגנו להעיר הערות מחמיאות או עולבות על חשבון בנות המין החלש, אשר היו שרועות על הסיפון או על דרגשי-העץ ומזרונ-הקש בבטן האוניה. לא ולא. הייתי מן הצעירים, כמעט נער, ורק נסחפתי עם הזרם של דברי מופקרות, שהשמעתם תכפה והלכה ככל שנתמשך מסענו בים, בעיצומו של קיץ מבלי שנרע מתי יקיץ עליו הקץ. אלא שלגבי הלנה שררה דיעה נחרצת אחירה: אין היא יפה, לא בגופה ובווראי לא בפניה, ואם אלקו היווני לוטש אליה עיניים, הרי זה משום שאין לו סיכויים אצל האחרות, ומשום שהלנה אינה בררנית ביותר בבחירת בני-זוגה — גם אין היא יכולה להרשות זאת לעצמה — ומשום שצומחות לה טובות-הנאה שונות ומשונות מקשריה עימו. בקיצור, אין היא ראויה שיסחיתו עליה מילים.

במשך כארבעה שבועות שייטנו באגן המזרחי של הים התיכון, אחרי משמחת בריטית מנעה את נחיתתנו בחופה של ארץ-ישראל, מדרום להרצליה. זרקוריה איתרו אותנו במרחק רב למדי מן היבשה, וקברניט "קליאה" נצטווה לפנות לאחר כלעומת שבא. תחילה סירב, אך התותחים המאיימים שיכנעוהו שלא להתמיד בסירובו. ניטלטלנו איפוא בים לא מטה, בהמתנינו להוראות חדשות בקשרי-האלחוט. בשעות-היום נצלינו ממש באש קרני-השמש, אשר הגביהה מעלינו במידה שלא הורגלנו, או נמלטנו אל הצל שבאולמי-השינה המאולתרים של אוניית-המשא הזאת — ושם הצטופפנו עד שהמחנק והריחות והחום המבחילים שוב פלטו אותנו אל רחבות-הסיפונים הצרות והלוהטות והמכרי-סות בשר-אדם בכל אשר פנתה הרגל. איני זוכר, אם היה מיספר הטונות של "קליאה" היוונית כמחצית או כרבע ממיספר המעפילים שהיא הובילה, אך יודע אני אל-נכון כי ניפחה של האוניה לא עלה על אלף טונות, והצפיפות היתה בלתי-נסבלת.

יום אחד ניסה הקברניט להתקרב לגמל התורכי איזמיר, בניגוד לדעתם של מפקדי האוניה, ופרצה תקרית. בהתכת-שות שהתחוללה גברה תחילה ידם של הקברניט ועוזריו — עד שאחד המפקדים, שקראו לו זבולון ואחר-כך היו מכנים אותו "המפקד העליון", שלף אקדח (מאזור, נדמה היה לי, אך איני בטוח בדבר) וירה באוויר. חבורת היוונים נכנעה, ולאחר משא-ומתן שנמשך כשעה — הושגה פשרה: הוסכם כי הקשר עם השלטונות המקומיים יתנהל בפיקוח המפקדים שלנו, למען תוטבח יציאת האוניה לדרכה לאחר שתצטייד בגמל התורכי במים מתוקים ובמזון חיוני; תאופשר עזיבתם של אנשי-צוות רק במידה שיימצאו להם בחוף מחליפים; ולא תותר הורדת חולים לאישפוז, פרט לאלה שרופא-האוניה יגדיר אותם כנתונים בסכנת-חיים. כל אותה עת שאירעה התקרית, ונערך המשא-ומתן, עמדנו צפופים על הסיפון ועקבנו במתיחות אחר הנעשה על גשר-הפיקוד. הלנה התמקמה משום-מה בסמוך אלי, כל כך בסמוך עד כי ריח-זיעתה המדושן התערבב בריח-הים המלוח, שנישא באוויר. מין ריח מתקתק-חמצמצ נשאב לתוך נחירי, אשר היה בו משהו מושך ודוחה כאחד, ולא היה לאן הילמט ממנו. מרוב דחיסות נבצר מאיש לזוז אפילו סנטימטר, והלנה נתחכמה אל גופי בכל כוחה, כנראה. לא ששכחתי כי לא כדאי להשחית עליה מילים. בהחלט לא. כוח-זכרוני הוא אחד הדברים המעטים, שאני באמת משתבח בו. אך כאשר אי אפשר להניע איבר, ויד אחת דבוקה לירכיה החשופות, וחולצה אינה לובשת, ושדיה גולשים על גדותיה של חזיה דקה, ורודה, והם דבקים בגבי העיורים ובורועי המיוזעת, והבל פיה פושט על עורפי ובלחיי וחודר או מה-אני-אזידעתי — בנסיבות כאלה ניתן להתעלם ממנה כליל? איפה! ועל כך באמת לא כדאי להשחית מילים.

גם אחרי שהשתפרה כמעט התזונה, בזכות ארגוני המזון ומכלי המים המתוקים, אשר נרכשו באיזמיר והובלו אלינו בסירות (לא הורשינו לעגון, אלא אולצנו על-ידי השלטונות להמתין לסירות-האספקה בים הפתוח, הרחק מן המזח או שוברי-הגלים הגדור את מרביתו של הנמל) — התהלכנו רעבים-למחצה והתקיימנו על מגות קצובות, זעירות-למדי. באוניה פשטו מחלות קיבה ומעיים, ועל הירכתיים — מקום שם הותקנו השירותים — השתלשלו תורים ארוכים. הרעב הציק לי עד כדי כאב, שרגלי הייתי מן הבית לאכול כמויות של איש מבוגר, ואלמלא היתה הלנה מגניבה לי מדי פעם מטעמים לא-כשרים, שהיא השיגה אותם אצל אלקו היווני ובאחרונה גם באמצעות ידידו פאנוס, איני יודע איך הייתי מחזיק מעמד. שייטנו עדיין בקירבת חופה המערבי של תורכיה, אם כי התרחקנו מתחום-שליטתה, וכאשר נתפנתה הלנה ממחזרה הנוכרים, שהועסקו במשמרות, היתה מבקשת את קירבתי ויושבת עימי על מעקה-הסיפון עם הפנים אל החוף המרוחק. לרגלינו, כמה מטרים תחתנו, ריצדו קרני-אור מנצנצות על אלפי שברוני-גלים גנסיים, ומולנו התרוממה שרשרת-ההרים המעטרת את איזמיר.

"מה אתה יודע על איזמיר", אמרה. "מה אתה יודע, ילד". וסיפרה לי על קצין תורכי שהתאהב באמה, ועל סוחר-שטחים יווני שהתקנא בו, ועל אביה שהסתגר בבית-הכנסת וחיפש שם גיחומים. "מה אתה יודע, ילד", אמרה. ואני סיפרתי לה על שבתאי צבי שגולד באיזמיר ועל האש אשר הצית — אש זרה, אמרתי, כפי שלמדתי. והיא צחקה, אם כי כמעט שלא הקשיבה לי, אלא רק נעצה את עיניה האפלות באיזו נקודה סמויה באופק. ופתאום היא אמרה: "אש זרה, באמת אש זרה — אבל מה אתה יודע, ילד". הכינוי ילד הכעיס אותי, אך היא הבטיחה שלא להשתמש בו עוד, אולם לא לפני שאיימתי עליה כי אפסיק לדבר איתה בכלל, אם לא תחדל מלכנותני כך. היא היתה בת עשרים פלוס, ואני הייתי צעיר ממנה בשנים אחדות ולא חשוב כמה.

הלנה

יהודה אופן

אני זוכר מה שאמרתי קודם לגבי כוח-זכרוני, אך איני זוכר שהבטחתי כי כל מה שאזכור גם אספר. עליתי באוניה "קליאה" בשלהי הקיץ של שנת 1939, וזה כל מה שרלוואנטי לסיפור הזה. אין כל חשיבות לכך, באיזו שנה נולדתי, אם זה היה בעשרים ואחת או ארבע או שלוש או כל שנה שהיא. ודאי שהייתי צעיר מהלנה — כל אחד יכול לעשות את החשבון לבדו — הייתי גם בלתי-מנוסה, שלא כמוה. אך לא הייתי ילד, ובדין לא הנחתי לה להקניטני כך. וגם היא לא חיפשה בי את הילד, ככל שהבינותי או בקושי — ואילו עתה אני מבין זאת בקלות יתירה. הלנה התלבשה עלי, בקיצור, ולי איכשהו נעמה חברתה ונעמו מגעיה המוחשיים, עם שחשתי אי-נוחות נוכח פער השנים ומבטי-הלגלוג שליוו אותנו, כפי שנדמה היה לי לפרקים. היא גם לא היתה בדיוק מה שניתן היה לסווג כטיפוס שלי. קומתה היתה קטנה מדי, פיה היה גדול מדי, גופה התחתון היה רחב, רגליה היו קצרות, ומענה-הלשון שלה היה בוטה מדי ואפילו גם כלשהו. אולם למדתי אצלה כמה דברים, שאני אסיר-תודה לה עליהם, ולא את כולם אני מעז עתה להעלות על הכתב.

במרבית הימים היה הים שקט, וכאשר שייטנו בין עשרות איים שבלטו מתוך המים, החליקה האוניה ללא טלטול — ולו הקל ביותר — על-פני המישור המלוטש כמו ראי. מישהו אמר כי שבת היום, ובפינות שונות התגודדו קבוצות לתפילה או לשירה או לשיחה בטלה. אחרים ניסו לעסוק במישחקי-חברה או מצאו להם פינה נסתרת לשחק בקלפים, כמעט במחיתרת. עוד אחרים שכבו באולמי-השינה האפלו-ליים-למחצה, באוויר כבד ודחוס ונסחט, נתונים להזיות בהקץ או לוויכוחים אידיאולוגיים אינ-סופיים. פה ושם נשמעו גניחות וחריקות מאחד הדרגשים, שעליו התכרבל איזה זוג תחת חלוקי-רחצה או סדין מאובק. הלנה ישבה לצדי על מזרון-הקש, אשר שימש לי לשינה, והתבוננה במזוודה הגדולה, שליוותה אותי אז. "מה אתה סוחר איתך כל כך הרבה?" ליגלגה. "וכל זה תמסור לקיבוץ?"

ידעתי כי אין טעם לשוחח עם הלנה על נושאים רציניים, כשם שטרחתי עד כה לשווא במאמצי לחלץ אותה מקורי האנוכיות החומרנית, שהיא התחילה מסתבכת בהם ללא-מוצא, כפי שסברתי. כבר היו מרגנים כי בין ההגאי, אלקו ובין המכונאי פאנוס עבר חתול שחור, וידידותם השתבשה כדי כך שהפסיקו לדבר זה עם זה בגלל חינוכיה של הלנה כלפי שניהם גם יחד. אך כל נסיון שלי להעלות את הנושא נתקל בתגובת-לעג מוחצת מצד הלנה: "את האבטיח הבאתי מאלקו, ואת קציצות-הבשר מפאנוס — ואתה אכלת את אלה יפה מאוד. אז תפסיק להיות לי כומר-וידוי או מדרוך-צופים. מה אני יכולה לעשות, אם כל אחד מהם מספק רק חלק מן הצרכים שלי?"

כאשר ביקשה שוב לדעת, מה יש לי במזוודה, פתחתי והראיתי לה. במיוחד עוררו את התפעלותה מעיל-הרוח החדש בו ציידו אותי לקראת עונת-הגשמים הארצישראלית, המצלמה המשוכללת מתוצרת גרמניה (לאיקה) והיומנים שניהלתי מקטנות, מבלי לדלג אפילו על יום אחד. ביקשה כי אקרא לה מתוך היומנים, אך סירבתי. ביני ליומני לא היו סודות — כל שנותי האחרונות היו גלויות לפניו ללא חציצה. ואיך אקרא מן הרשום בו באוזני הלנה, אם לא היתה גישה אליו אפילו לאדם הקרוב אלי ביותר (ולא כאן

המקום להזכירו במפורש, באשר הדברים יארכו מאד וישתרעו על פני סיפורים אינ-ספור, אשר מי יודע, אם גאולתם תבוא אי-פעם). אפילו בבית, אמרתי להלנה, סגור ומסוגר היה תמיד בארוני הנעול על מפתח אחד-יחיד, וכל בני-המשפחה כיבדו את פרטיותו. אז ביקשה כי אקרא לה לפחות משהו מן הרישומים שרשמתי מן הדרך שעשינו ב"קליאה", אותה תיבה שסגרה עלינו מאז הפלגנו על סיפונה מאמסטרדאם ועשינו דרכנו בחשאי ותחת דגל פאנאמי לאורך חופיה של מערב-אירופה ועברנו בחשכה וללא אורות במצרי-גיבראלטאר וחצינו את הים התיכון לכל אורכו ואף הגענו כמעט אל חופי הארץ וגורשנו ממנה בזרקורי-ענק ובאיומי תותחים — ובוודאי היה גם היה מה לרשום ביומן. "וכי איזה סודות היו לך כאן, שאני לא יודעת עליהם?" — התגרתה בי צוחקת, בחשפה את

ואם בשל המטעמים שהיתה מחלקת בנדיבות-לב אך מתוך סלקטיביות קפדנית בין מי שנמצאו בעיניה ראויים ליהנות מחסדיה אלה — או אחרים. גם בקרב מלחי האוניה עלו מידות המתח והחום, אף כי הועסקו בעבודות-שיגרה, ואף כי תנאי מגוריהם — על סעודותיהם הדשנות וברכה-משקאות שעמד לרשותם ומקלחות המים המתוקים — היו לאין-ערוך טובים לעומת שלנו. המסע המתמשך, בצפיפות הנוראה בכל אגפי האוניה, הריחות שנדרפו כל העת מכ הירכתיים, ובעיקר מאות הגופים המעורטלים למחצה-ויותר של צעירות כבוגרות, שהפקירו עצמן לשמש השוּפֹת ולליטופיה של רוח-הים הנאפופית — נתנו רישומם גם באנשי הצוות. בוקר אחד בקעו זעקות-אימים מאחד התאים, שהגישה אליו נחסמה בפניו בידי כמה ימאים גברתנים. הקברניט ורפא-האוניה חשו למקום והפרידו בין אלקו ובין פאנוס, שהאחד מהם כבר כמעט נחנק, והשני אך בנס לא נדקר למוות. למן אותה שעה היתה הלנה למעשה מגודה, בלא שהוכרז על כך בפה מלא. היא גם הוזמנה לבירור אצל מפקדי האוניה והוזהרה שלא לקיים עוד שום קשרים עם אנשי הצוות — אך ללא-הועיל. קולות רמים של דין-ודברים, בין הלנה למפקדים, התגלגלו אל אוזניו והידהו בין החרטום לירכתי האוניה, עד שלבסוף נשמעה צעקתה ההיסטרית-כמעט של הלנה: "אתם לא תגידו לי, עם מי לשכב ועם מי לא?" מאות רבות של זוגות עיניים נבעצו בה באיבה ובבוז ובקריירות מקפאה, אך בדממה בלתי-מופרעת, כאשר ירדה מסולם הפיקוד ופנתה לעבר אולמי-השינה, מבלי לזפות-במבט איש, אף לא אותי שניצבתי קרוב למעבר הצר שהוליך אל המדרגות בהן ירדה. אולם לאחר רדת החשכה הלכתי אחריה וגיששתי דרכי בעזרת פנס-הכיס, שגם בו ציידו אותי בבית (לאורדוקא בית במלוא המובן, שכן כבר היינו לפליטים, אלא כך מקובל עלינו לומר), אך לא גיליתי את עקבותיה — אם בגלל העלטה הגמורה בה עשתה עתה האוניה את דרכה, כדי לא להתגלות לעיניהן של אוניות-המלחמה הבריטיות הבולשות, ואם אולי משום שמצאה לה שוב מחסה וסעד אצל סירי-הבשר של פאנוס או אלקו או אפילו איזה יווני שלישי, אשר את שפתם שמעה ואת דרכיהם היטיבה לדעת.

למחרת היום — יום-הנחיתה המשוער — הופיעה הלנה אצל דרגש-השינה שלי וביקשה כי אושיט לה יד בהעברת חפציה אל אחד התאים של אנשי הצוות. שעה השחור נפרע פרא, ותחת עיניה העמיקו קמטוטי גומות אפורות. נראתה לאה וסחוטת, אך לא פנועה. בעיני-הפחם שלה כמו יקדה אש זרה. "אבל הלילה כבר ננחת", אמרתי. "מה-טעם תעברי לשם עכשיו?"

"אתם תנחתו", אמרה, "לא אני". וכה גחוסה-כדעתה נשמעה לי שלא העליתי לדבר על ליבת. אך להושיט לי יד — לא הייתי מסוגל.

סירובי הכעים אותה, אם כי העמידה פנים שלא. "תהיה בריא", אמרה. "פאנוס ואלקו כבר יעשו בשבילי כל מה שדרוש. אתה בלאו הכי רק ילד".

הכיניו השנוא הקפץ אותי מעל הדרגש ובחמת-זעם הטחתי בה את כל מה שהצטבר בי עליה: "אני לא ילד — צעקתי — אני לא ילד! ואת כבר זקנה בלה, ויש לך קמטים. הביטי בראי!" ועוד הוספתי טחחות מרות ומיזרות, שאין להעלותן על הגייר — ודאי לא מפי נער שלא מלאו לו עדיין יוד-חית או אפילו יד-יון שנים, שאם לא בגיל הזה נאלפס את הנערים את בינת הלשון הנקיה, אימתי נאלפס?

הלנה לא השיבה. הודקפה גאה מול נחשול הגידופים, גאה ורוויה שנאת-חמס, ולרגע אף נדמתה בעיני כאחת מאותן גיבורות יוון הקדומות, שקראתי עליהן בספרים ואף חזיתי בהן עלי במות — לא הלנה, ודאי שלא, כי הרי לא יפה היתה — אשר בחרו בדרך האחת, הנגזרת, שהולכתן לאובדן. כך נדמתה אז הלנה בעיני, אולם — כאמור — רק לרגע. וכי אני יודע, שאין קשר בין הדברים, וכי אין המשל דומה לנמשל?

עריכת הלנה — כך הוגדרה הליכתה אל מגורי היוונים — היתה לשיחת היום. עד מהרה נוצרו שני מחנות קולניים, שביניהם ניסו לפשר אלה שאמרו, כי יש פנים לכאן — ופנים לכאן. המחנה האחד, ובראשו "המפקד העליון" גרס כי יש לזנוח באשר הלנה, וכי בארץ-המפקד אין צורך בכחלה. ואילו המחנה השני צידד בהורדתה לחוף, ולו בכוח הנורע, מפני שעלתה על אוניה של מעפילים ותפסה מקומו של מעפיל אחר — ואין לוותר על תוספת יהודי אחד אפילו, יהיה אשר יהיה. בינתיים ירד הערב, והאוניה התקר-בה אל חופה של ארץ-ישראל. הפעם לא נתגלגלו, ונראה היה כי הנחיתה אמנם לא תהיה כרוכה בתקלות. ניתנה לנו הוראה להישאר בתוך אולמי-השינה, שלא להיראות לעיניהם של זרקורים מן החוף או ממשמרות-החופים המשייטים, ולבוא לסיפון רק לאחר שהאוניה תיעצר במרחק-מה מן היבשה, והסירות יתחילו בהעברת האנשים והמיטען האישי. גמתי-אומר להיות בסירה הראשונה, שלא להסתכן בהפלגה נוספת, ומי יודע לכמה זמן ובאילו תנאים — ועם הלנה הכלואה באחד מתאי ה"קליאה". שהרי הוזהרנו למנוע כל עיכוב בנחיתה ולרדת לסירות במהירות מירבית ואף לגטוש אותן בקפיצה, כאשר יגיעו המים עד מותנינו בלבד, למען יוכלו לחזור ולהשיט אל החוף אנשים נוספים. ועוד ניתנה הוראה לקברניט שלא להפסיק את פעולת המנועים, וברגע של התגלות האוניה, או הימצאות ברישים בחוף — לחזור ולהפליג לים עם אותם האנשים שנותרו עדיין באוניה. הגה לכן העליתי את מוזהרתי עוד בראשית הערב אל הסיפון והבנתי בסמיכות למעקה-המדרגות הקרוב ביותר.

היה ליל-כוכבים בהיר, והים לא היה שקט. אך מן הנמנע היה להתמכר למראות של נוף ולרוח-הערב הצוננת, שהפיגה את הריחות המעיקים של הפרשות וקיא. צריך היה לחזור עוד לשעה ארוכה אל תוך בטן האוניה, אל הנחק ואל הכיבשן הבורע ואל שפל הסחי והעלפונות ואל

האלפים הלחוצים זה אל זה כסרונים — ורבים מהם עדיין מתהפכים מעיהם, ומתכווצים הם מרוב עינויים. "מה הוחלט בקשר להלנה?" — פלטתי שאלה לתוך אלמ-ניות החשכה.

"יורידו אותה לחוף, אך לא בכוח. אם תסרב — יסגירוה בידי הקברניט. הוא בוודאי אינו יודע על תעלולי מלחיו. ואז לא תהיה ברירה בידי: הוא יהיה מוכרח להנחיתה בכוח".

לא זיהיתי את קולו של המשיב, אולם הוא נשמע לי כבעל-סמכות ויודע-דבר, ודאי מקורב הוא אל המפקדה, אמרתי בליבי, ועם שחלפה בי צמרמורת לשמע דבריו, גם רוח לי. הנה רציתי אפוא כי הלנה תעלה עימי לחוף.

הזמן הודחל אט-אט, וכל רגע נתארך כאורכה של גלות. אך בסופם של כל הרגעים המתמהמים עד-אי-קץ באה השעה הנכספת, שעת-חצות. אך ניתנה הפקודה להתחיל בעלייה על הסיפון, קבוצות-קבוצות כמתוכנן, וכבר פילסתי לעצמי דרך אל המדרגות, עליתי למעלה בקפיצות וזינקתי אל המעקה, שלידו הצבתי את המוזהרה. היא לא נמצאה שם.

פטיש אילו חבט בראשי לא יכול היה להלום בי מהלומה אנושה יותר. התהלכתי כמעולף-חרשים. חיפשתי בכל פינה מוצנעת. אימצתי את כל כוח-זכרוני — שמא השארתי את המוזהרה במקום אחר, שמא ליד דרגש-השינה, שמא בכל זאת ליד המעקה. האנשים התחילו יורדים אל הסירות, ואילו אני עשיתי דרכי שוב ושוב ממעקה-המדרגות אל אולם-השינה וחזר חלילה, אך המוזהרה לא נתגלתה. שאלתי כל מי שנקלע לדרכי, אם ראה אולי מוזהרה גדולה מאד, חומה-כהה, קשורה בשתי רצועות-עור ועם ידידת בצורה של טבעת מוארכת, שתלויה בה תווית הנושאת את שמי — אך הכל לשווא. מעטים התפנו להשיב לי, כי הכל היו טרודים בנשיאת חפציהם שלהם ונחפזו להגיע אל הסירות הראשונות, ואלה שהתפנו להשיב — תשובתם לא סייעה לי בכלום. נטפלתי אל הממונים על ההורדה, שהיו עסוקים למעלה-ראש בעניינים חשובים יותר, ולא העליתי דבר. אחד הבטיח לי, כי תיעשה סריקה בכל האוניה לפני שתפליג בחזרה אל הים, וכל מיטען אישי יורד אל החוף. שני הביע השערה, שמישהו ודאי הוריד בטעות את המוזהרה שלי ולבטח אמצא אותה לאחר הנחיתה — ואל לי עוד להתמהמה כאן. שהרי בכל רגע עלולה האוניה להתגלות, ואז תיפסק הורדת העולים. ושלישי הטיף לי מוסר על כי השארתי את המוזהרה זמן רב כל כך על הסיפון, אך ורק כדי להיות בין יורדי הסירה הראשונה, וכי בוודאי נגנבה בידי אחד המלחים — ובמקרה כזה אין מה לעשות.

מה חדש בהוצאת צ'ריקובר

ב"ענף" המדעי של ההוצאה — "גומא ספרי מדע ומחקר" — הופיע ספרו של פרופ' צבי אדר, החיים הטובים. ספר זה המסווג בסדרת פילוסופיה, אכן עוסק בבעיה פילוסופית טהורה. הוא מנסה לענות על השאלה "מה הם החיים הטובים שראוי לו לאדם לחיותם" — שאלה עתיקת יומין ומאוד אקטואלית לחברה שלנו היום.

כמו כן ראה אור בהוצאה ספרה של עמלה עינת, "שיטת חנה-לה" המחברת, פסיכולוגית שעיסוקה בעבודה עם ילדים חריגים הזקוקים לטיפול וטיפול מיוחדים, מעלה בצורה ספרותית מעניינת את סיפורה של חנה-לה, ילדה שנראתה, התנהגה ותיפקדה כילדה מפגרת, עד שהתברר ליקויה היסודי, שבגללו לא תפסה את מיומנות הקריאה במשך שנים רבות. הדמויות בספר שאובות מן המציאות.

בקרב יראה אור בתרגום עברי ספרה של אליזבט קובלר רוס, לחיות עם המוות. ספר זה, ראשון מסוגו בשפה העברית, עוסק בבעיה איך להתנהג וכיצד לגשת ולטפל בחולים חשוכי המרפא והנוטים למות. הספר מיועד לרופאים, לאחיות, לעובדים סוציאליים, לאנשי דת וכמובן לבני המשפחות של החולים הגוססים. למרות שנכתב על-ידי רופאה פסיכולוגית, הוא כתוב בצורה פשוטה ומובנת לכל אחד ואחד.

הרוח התחזקה, וגלי הים גבהו והלכו. היורדים מן הסולמות, שנפתחו באלכסון ובמקביל לדופן האוניה, אולצו לקפוץ לתוך הסירות המתנדנדות מגובה של

שירי סנדרו דוד בערבית

בהוצאה צנועה אך נאה-למראה הופיעה ב- ימים אלה אסופה של שירי סנדרו דוד בתרגום ערבי. הקובץ, הנושא את השם "אלק אל-צור (בורא התמונות)", הלא הוא שם אחד מארבעת ספריו של סנדרו דוד, שהופיע בשנת 1958), מחזיק 62 עמודים, ונכללו בו 44 משירי המשורר העברי.

מתרגם הקובץ הוא הסופר והעיתונאי מחמד עבאסי, עורכו של הירחון הספרותי "אל-שרק" המופיע בחיפה. עבאסי, איש שפר-עם, שהוא-עצמו מספר ומחזאי הכותב ערבית, עשה בעשור האחרון רבות לטיפול פעילות תרבותית תרגומית מעברית לערבית; ויחד עם המשורר אנטון שמאס הגיש לקוראי "אל-שרק" חוברת מוגדלת ורבת-רושם ובה תרגומים של מאות יצירות מהספרות הישראלית לערבית. כמו-כן תרגם ופרסם מספר רב של יצירות פרוזה מן הספרות וההגות הישרא-לית.

זהו, כמדומה, נסיונו הראשון של עבאסי ב- תרגום שירה, והתוצאה אינה מאכזבת כלל ועיקר. לפנינו תרגום בהיר וקריא, והלשון הערבית שאליה הורקו שירי סנדרו דוד היא

הערבית העכשווית, החיה, ללא סלסולי מליצה וללא קישוטי מלים עתיקות המשוות לתרגום, כביכול, הוד-והרר של "פיוט". רוב השירים המובאים בקובץ הינם שירי טבע מובהקים, והתרגום הערבי כלל לא הקהה את חדות הצבעים והצלילים שבמקור.

עם זאת עלי לציין בצער שהדפסה אינה נקייה משיבושים. יתר-על-כן התרגום ניתן ללא ניקוד (שכן — גם בערבית, כבעברית, נהוג להפסיק שירה בניקוד, לפחות חלקי) ובכך נוצר קושי של הבנה במקומות אחרים.

זהו המבחר השני היוצא השנה, בתרגום ערבי, מן השירה העברית דהיום (המבחר הקודם היה אסופת שירים משל דוד רוקח בתרגומו המצויין של אנטון שמאס). לפני-כן העדיפו המתרגמים דוגמאות מן השירה ה-עברית ה"קלאסית" (זכור לטוב המבחר ש-תורגם משירת ביאליק בידי ראשד חוסיין). אם מסמנת הופעתם של מבחרים מן השירה הישראלית-ממש ראשיתו של מפנה, הרי עלינו לקבל את הדבר בברכה ●

ש"ס

גרוטסקה עגומה

למר יעקב בסר עורך עתון 77, שלום!

מאוד שמחתי לקרוא בגליון 9—8 של עתון 77 את מאמרך על ולאדיסלב שלנגל והתרגום של השיר שלו "שני אדונים בשלג". היתה מצווה ותרומה להקטנת האבל המכוער ש-נעשה לשלנגל בארץ. הנך מוכיח שהעתון 77 מסוגל בהחלט להיות במה ליצירות של סופרים יהודים כשהערכים האמנותיים ערלים על האינטרסים המפלגתיים הצרים.

ואשר לספרות השואה, אנו עדים לתופעה מאוד מעציבה בארץ — תופעה של פוליטיזציה זולה ומיסחר. אותם סופרים ומשוררים אשר היו קשורים לגופים פוליטיים מסר יימיהם זכו לפרסום בארץ. הקיבוץ המאוחד הנציח את קצנלסון, אורי צבי גרינברג בכר-תורת הודות לחרות... ואילו שורה של סופרים יהודים-פולנים שרמתם הספרותית לא נפלה מאלה המוזכרים לעיל, קופחו ואת משום שלא היו קשורים בגופים פוליטיים. מוזר ש"ספרית הפועלים", "הקיבוץ המאוחד" ו"עם עובד" לא מצאו לנכון לתרגם ולפרסם את שירתו של שלנגל. רוב חוקרי השואה המקצועיים וביניהם סופרים נכבדים שלנו, מכירים טוב טוב את השירים של שלנגל ועבורם אין הוא תגלית.

הגדולה של שלנגל היא שבימי הגטו, כבר חזה את הגרוטסקה העגומה שתתלווה להניצחת השואה.

ינינה אלטמן חיפה

בין ספרות לדוקומנטציה

ספרה של עמליה עינת, "שיטת הנהלה", שראה אור לאחרונה* יש בו מהספרות ומה-דקומנטציה גם יחד. מהדקומנטציה בהיות גרעיני דמויות. ריאליזם והארעיים, אף הם ארועים שפגשה בהם המחברת במציאות. ומתספרות, בנסיון לעצב את דמויותיהם ואת המתרחש בהן לא רק עפ"י מה ש"קרה ב-אמת", אלא תוך הבנה תהליכים פנימיים וסביבתיים ובבחירת מבנה מיוחד לדרך סיפור הרברים. נראה שדרך סיפור הדברים הוא כעין קבלה בתחום המבנה למתרחש בתחום החוויה — בתחושת הדמויות ובמערכת היחסים שביניהן.

עיקר הצלחתו של הספר בניצול המסגרת הספרותית הלא יומרנית להבלטת השיטה ה-דידקטית-טיפולית.

במרכז הסיפור ילדה כבת 11, הנהלה שמה, המגלה קשיים בקשירת יחסים חברתיים עם בני גילה, בעיות לימודיות רבות והסתגרות במסגרת המשפחה. סביבה נרקמים מעגלים נוספים: מעגל המשפחה: אִם נצולת השואה הנושאת עימה את חוויית האמים, מסוגרת בעצמה וחשה רגשי אשמה ביחס לבתה, ואב חסר-דרך.

מעגל החברה: הילדים המגלים רגשי דחיה ולגלוג.

מעגל ביה"ס ועולם המבוגרים: מבוכה בה-בנת הילדה וחוסר יכולת במציאת קשר או מתן עזרה.

ומעגל היעוץ: בו נמצאת המספרת המתוו-דעת לילדה ולכל הסובבים אותה כשאלו באים לשאול בעצתה. בהזדמנות זו מבחינה היועצת, שהיא מחברת הספר, שמקור הסבך האישי, הלימודי והחברתי בבעיות אורגניות המכבידות על לימוד הקריאה. בצומת כל אלו, כאמור, מעגלה הפנימי של הילדה. עולם חווייתי וכאוב. פנוע בראשיתו ונאבק בהמ-שכו.

הקורא בספר מגלה עד מהרה שמבעד לבעיה ספציפית מועלית מציאות אנושית שיש בה פסיפס של דמויות כשכל אחת מהן מועלית במעגלה האישי מבחינת תחושת המתחווה והצצה לעבר. ובאותה עת נוגעת במעגל זולתה (האב). לעיתים נגיעה, לעיתים רצון לגגיעה (האם), לעיתים התחככות (המורה), ולעיתים אף חדירה של ממש (היועצת, ה-מורה אח"כ. חדירה אמיתית תוך מאבק וחי-פוש דרך של אדם לאדם, וכל זאת כשקיים הסבך הפרטי בכל אחת מהדמויות והסבך שביחסים שבין הדמויות.

הפסיפסיות שבספר אינה רק משום מספר הדמויות אלא אף משום אופן אריגת הסיפור. לפנינו שילוב דברים הנתונים מידי פעם מנקודת ראות של דמות אחרת. דבר שבנוסף להיותו תורם למתח כפשוטו הריהו מוסיף בכך ביטוי למתח היחסים האנושיים: מתח הדמות בתוך עצמה והמתח שלה עם הסובב. כך מתקבלת ראייה המוסיפה עומק בעיקר בעיצוב דמות הילדה.

נראה שהמחברת עצמה מדברת בשלושה קו-לות: האחד — זה המספר את הסיפור. השני — הדובר אל האנשים במהלך השיחות. וה-שלישי — קולה הפנימי, המהרהר תוך כדי שיחתה עם האנשים.

בסופו של הספר מובאים קטעים מתוך עבודת הגמר של הנהלה שנושאה: "ליקויים בכתיבה ובקריאה ודרכי הטיפול בהם". סיום זה מתיר את המתח (בהוכיחו בעליל את הצלחת ה-מאבק בכך על לימוד הקריאה והכתיבה), מבלי שיפיג אותו. (אולי משום שמשקעי האכזבה ודאי לא כולם נשטפו ע"י ההצלחות, ואולי משום שחדירה לרשות העצב, מותרת אף בקורא עליו משהו ממנו).

דמותה של היועצת, שהיא אף דמות המספרת בסיפור, ואף מחברת הספר, מוצגת לכל אורך העלילה. נראה שכמחברת הציבה לעצ-מה מטרה להביא לידיעתנו את עולמם הבלתי-מובן של ילדים אלו. כמספרת רצתה להביא זאת לתחושתנו, וכיוע-צת, כיועצת נראה שהיא רואה את תפ-קידה לגלות באחר, בזולתה, את שיש בו ולחזקו בכך. בעצם היא היא אותה נקודה ארכימדס קטנה שנמצאה לה להנהלה על פני כדור הארץ הפרטי שלה שאפשרה לה להזיז את עולמה קדימה. אולי צניעות זו לר-אות במרכז לא את העט הכותבת של המח-ברת, ולא את אצבעה המכוונת את מחלף הדברים, אלא את הכוחות הטמונים בילד, ואת המצוקות שבזולת, הוא סוד הצלחתה הכפול: הצלחת עבודתה כיועצת, והצלחת סיפורה הבדוי על ילדים שלא הם ולא מצו-קותיהם בדיה.

ש. בת-צבי

* הוצ' ציריקובר, תשל"ח.

שנה טובה לבית ישראל

שנת שלום ובטחון

שנת נסיעה טובה

המכתמים והאמרות של המשורר הפולני לץ מצטמ-צמים בדרך כלל במלים אחדות. לץ, יליד גליציה המזרחית, (1909—1968) בן להורים יהודים, עבר על כשרו את תלאות בני דורו, שבין שתי מלחמות העולם; בכל אפודים שלו חבויים עקבות הקטס-טרופה הסטאלית של תקופתו. בניגוד למוסר השכל החיובי של מכתמים וידאקטיים, המאכלסים את דברי הימים, מצטיין מכתמו של לץ בהשקפת עולם חריגה וסרקאסטית, השמה לשחק ולקלט את מוסר האבות המקדש מששת ימי בראשית; כי בעולם, בו כל דאלים גבר — משתנות הנורמות המקובלות שביחסי אדם למקום ואדם לחברו ואילו מצוות חזן המתחסדת, תפנה בהכרח מקום ללא רבתי. מסתבר, כי תורת המוסר הנוכמת החיים המקובלות כמצוות אנשים מלומדה, אינו אלא אטאכרוניזם נדרש שאבד עליו כלה. יתר על כן — מוסר-אב אינו מכשלה, האורבת על כל צעד ושעל למאמץ התמים, המשליך את יתבו על מורשת הדור. על כן, יאוכלס עולמו של לץ קאניבאלים, גמדים, סריסים פיזיים ורוחניים, תלוינים, עריצים מטופשים וקורבנותיהם העלובים, ש"השכל" לקטוף מעץ הדעת את הפירות המרים שנטעו אבו-תיחס לתומם. המחשבות הבלתי סרוקות נעות כאן בין שני הקטבים של הטראגי והקומי, כאשר ידו של השני היא לכאורה על העליונה; כי בעולם שבו נטבחו מיליונים — כתב פעם פרידריך דירנמט — ניתן לבטא את טרגדיית העולם, אך באמצעות הקומדיה.

במבוא מקיף לכתבי לץ שיצאו מחדש לאור לפני שנתיים — מצטט יאצק לוקשביץ את משלי שלמה. בהתייחסו אל מוסר השכל שבתוכמה, הוא שואל שאלה רטורית, האם סגולתה של החוכמה היא בכתוב "עץ חיים למחזיקים בה ותומכיה מאושר". האם עזר "עץ חיים" והחוכמה בימי הגזירות והשמדת המיליונים, והיכן הם כיום "המחזיקים בה" ואם עדיין נמצאים בין החיים — היכן הוא אושרם?

האפוריסמים האפיקורסיים של לץ, טעונים מתח דראמטי של ספקנות, דברי אירוניה ומרה שחורה, שאת מקור האידאלי ניתן אולי למצוא בדטרמיניזם היסטורי של שלחי המאה הקודמת. אימרות הכנף של קרל קראוס האוסטרי, הנביא הזועם של שקיעת המלכות ההבסבורגית, הרנסנס של הקאלמבור הפולני ביצירו-תיחס של טובים וסלונמיסקי, השפיעו במישרין או בעקיפין על יצירתו של לץ, אך בדיוק כך, ניתן לראות במכתמיו עקבות של הרציונליזם הצרפתי במאות השבע עשרה והשמונה עשרה ואת השרידים הישנים של הברית והיהודית העגומה, שיוצרה נקמו דרכה באוייבי עמם. במגדל בבל של לץ מדברים הכל בשפה אחת, אך אף אחד מדובריה אינו מבינה כראוי; כל עם ועם, לדברי לץ, עשוי להס-תפק אולי ברוח ובלב אחד, אך אינו לו, אם לרשותו עומד אך מוח אחד ויחיד בקודקודו!

בסנטנציות הערביות של לץ, אין קביעות נורמטיביות, סטאטית כלשהי. הכל זורם כאן ללא הפסק, "פאנטה ריי" גרוטסקי ואי-תנאי, ההופך את האמיתות שקרים מוסכמים ואילו היחס שבין המילים והעצמים הוא בחזקת משל של סתירה דיאלקטית, בה הרציו אינו מצוי כלל.

בעיי המפולת של אנט-משלי לץ — "יבנו אדריכלים את כותל האדישות", מגדל בבל, בו כל לבנה ולבנה "שותקת בלשון אחרת", ואילו "בין תילי אבנים ששרדו מכתובות ישנות" — מונח לבו של לץ "לב אבן מתפורר". לדבריו — אמרות-כנף שלו, כה עתיקות הן, שאיש לא יזכר עוד. כאן — ניזכר אנחנו באחדות ממחשבותיו הבלתי סרוקות, כדברים בשם אומרים.

צבי רפאלי

הוא עבר דירה. מסדום לעמורה.

מן הדיון הוא שבגן העדן לא יחסר דבר. גם לא להגינהם.

אשר לאלוהים — לאלוהים. אשר לקיסר לקיסר. ומה אשר לאדם?

בממלכת העוורים — גם שתום-עין הוא עיוור.

נקדיש הכל לאדם, רק לא בני אדם אחרים.

הייתי הרבה יותר מאושר אילו הרג דוד את גוליית, בכינורו.

אהבת מולדת איננה מכירה בגבולות זרים.

לעולם — לא ישוב הצליל אל המיתר.

גם למלים ללא כיסוי — מחיר גבוה.

מי נתן רשות לאוכלי אדם, לדבר בשם אלה שנאכלו על ידם?

סזאם, היפתח! — אני רוצה לצאת!

גם ה"הפי-אנד" איננו אלא הסוף.

אל לנו לבנות בתי-מחסה לעניי הרוח.

יש להרוס את הבאסטיליות, לפני שיבנו אותן.

המהפכה הצרפתית הוכיחה בעליל — שהמפסידים הם אלה שאיבדו את ראשם.

מוזר: רק האופטימיסטים נרתעים מהפילוסופיה של היאוש.

הם סיקלו אותו... באנדרטאות.

ואולי היתה זו מלחמתם של שני המלטים — על מי מהם היה להיות ועל מי — לא להיות?

אנא, פנו דרך לצדק! הוא עיוור.

את עגל הזהב הפכו מזמן לפרה חולבת.

בראשית היתה המלה. השתיקה באה — אחריה.

קניבאלים אינם נוהגים לזלזל בבני-אדם.

המחשבות הבלתי סרוקות של ס.י. לץ

אילו יכולנו להיוולד אחר מות שונאינו!

על הנשרים לעשות את צרכיהם בעננים.

הוא הרים את הדגל אל-על. כי לא רצה לראותו.

חבל שקין והבל לא היו אחים סיאמיים.

המצפון נולד לעיתים מנקיפתו.

הרם את הראש! — אמר התליין בהדקו את עניבת החנק.

מיסתיקן! הוא מאמין שהוא קיים!

חלמתי על פריד. איך לפרש זאת?

"הכל יסתובב סביב האדם" — אמר גלגל העינויים.

אני מעדיף את המלים "אין כניסה" — על פני "אין יציאה".

מקור עושרם של היהודים ידוע לי היטב. הם משלמים ביוקר בעד הכל.

אולי האלוהים בכבודו ובעצמו עשני אתאיסט?

בצמרת עץ היוחסין של מרקוז דה-סאד, ישב איוב.

אולי הם הגיבורים האמיתיים. כלל לא הרגישו שסירסו אותם.

הימים שלנו ספורים. על ידי אנשי הסטטיסטיקה.

המסורת: מורשת נאצלת של הפלאגיאט.

כל החולם על הגדולה — אל לו לנחור בקול-רם!

הנני משורר המחיר! — נשוחח על כך — מחרתיים!

אני אוהב את האדם! לא הייתי בורא אותו לעולם.

רק אנשים שפויים יוצאים מדעתם.

מצפוני היה נקי. לא השתמש בו אף פעם.

אבות אכלו בוסר ורק בניהם יבואו על שכרם.

גם המשיח יצפה בקוצר-רוח לבואו הוא.

אוכלי-אדם יאהבו את אלה, שאין להם עמוד שדרה.

בני קין למדו דעת. הם שמים אות על מצחו של הבל.

היתה לו מאניה של רדיפה. הוא חשב שעוקבים אחריו, אך זה היה רק פקיד של משרד החקירות.

גם על עמודי התליה, הריקים מאדם, ניכר שמשחו תלוי באויר.

מספר רב של בני אדם חולם חלומות משומשים. לפני גמדים יש להשתחוות אפיים ארצה.

התווה והבוהו: הסדר הטוב שנהרס עם בריאת ה-עולם.

לא כל חושך מסתיים עם שחר.

כשהרכילות הולכת ומתיישנת — היא הופכת ל-מיתוס.

סכנת ההלאמה צפויה לעושר רוחני.

אל תתקרב יתר על המידה אל עצמך.

גם לקלות — נקודת הכובד משלה.

כל האלים היו בני-אלמוות.

גם הנפש זקוקה מפעם לפעם לדיאטה.

לו ידענו את כתובתו הפרטית של הקדוש ברוך הוא! ראיתי כלובים מעופפים ובתוכם — נשרים.

הכלל הוא: אסור לשחקן מגמגם לשחק בתפקיד המגמגם.

היה ריאליסט: אל תאמר את האמת.

את חוג המשפחה לא ניתן ליצור בעזרת המחוגה.

כשאין מילות-זעם בפינו — אל לנו להחליפן במה-מאות.

מדברי ותיקי המלחמה: אחורה פנה — לקראת ה-ניצחון!

האמנות איננה תובעת מהיוצר כשרון, אלא יצירות בלבד.

ההיסטוריה מלמדת כיצד לזייף אותה.

ג